

ילקוט הטהור

מאמר שני¹

אודות החיבור הגדול "סדרי טהרות" על מסכת כלים ואוהלות²

פועלו הכביר של רבן של ישראל הגאון הגדול המפורסם

מרן רבי גרשון חנוך העניך זצלה"ה

מראדזין³

"תהילה להשם יתברך כי אנוכי בעוניי איני משים לב אל כגון אלה, כי הורגלתי בזה מעודי. כי גם באביב ימי חלדי⁴, בעוד ראשי נמלא טל ילדות קווצותי רסיסי בחרות ושחרות, עזרני ה' לחבר ספר 'סדרי טהרות' על סדר טהרות, והוצאתי חלק הראשון על מסכת כלים, ובעזרת השי"ת הסכימו בידי רוב גדולי ישראל המה הקדושים אשר בארץ המה, שהיו גאונים אמיתיים

¹ המשך לחלקו הראשון של המאמר 'ילקוט הטהור' שהופיע בס"ד אשתקד ב"ישורון" כרך מו, ניסן תשפ"ג, עמ' תשצא-תתנו.

² ספר 'סדרי טהרות' והוא 'ילקוט הטהור' על מסכת כלים' דפוס יזעפאף תרלג, בהוצאת הרב המחבר, מחזיק רס"ה דף בתבנית קווארטו; 'סדרי טהרות' על מסכת אהלות, דפוס פיטרקוב תרס"ג, יצא לאור בידי בן המחבר, הרב רבי מרדכי יוסף אלעזר, מחזיק רס"ח דף בתבנית הנ"ל.

הספר הינו כלשון הגאון המחבר בעמוד השער 'ילקוט הטהור' ובו נאסף כל מאמרי חכמינו ז"ל התנאים והאמוראים, בענייני טהרות בכל מקומות פזוריהם מש"ס בבלי וירושלמי, תורת כהנים, ספרי רבה וספרי זוטא, מכילתא דרבי ישמעאל כהן גדול, זוהר הקדוש, פסיקתא רבתי דרב כהנא.. תוספות דכולהו ש"ס, מדרש רבות ותנחומא, ושחר טוב ומשלי ושמואל, פרקי דרבי אליעזר הגדול, ואותיות דרבי עקיבא בן יוסף הדורש כתרי אותיות, ומסכתות הנוספות בש"ס עם שבע מסכתות קטנות ירושלמיות... ונסדרו בסדר נכון כל אחד במקומו הראוי לו, עם שני פירושים. פירוש הארוך, לברר וללבן ההלכה בפלפול בדברי גדולי הראשונים וגדולי המורים אשר לאורם נלך, ופירוש הקצר, ביאור מספיק בעזה"י לפרש ההלכות המובאות אחר הביאור העולה מן הפלפול בפירוש הארוך. (=ע"כ מתוך נוסח עמוד השער).

הספר נסדר בתבנית חדשנית הדומה לגמרא של הש"ס, כאשר חלק הפנים כולל דברי התנאים והאמוראים ז"ל מסודר לפי סדר המשניות, בצד ימין מופיע 'פירוש הקצר' כדוגמת רש"י, ובצד השני 'פירוש הארוך' כדוגמת התוספות, ומשני הצדדים 'עין משפט ונר מצוה' כתבנית ש"ס בבלי, וכן ציונים כדוגמת 'מסורת הש"ס'. את הספר על מסכת כלים מעטרות הסכמות חשובות מאת גדולי וגאוני הדור, והם: רבי יוסף שאול נתנזון, רב דלבו; רבי אברהם אשכנזי, חכם באשי בירושלים עיה"ק; רבי ישראל יהושע אבד"ק קוטנא; רבי שמעון סופר אבד"ק קראקא; רבי צבי הירש אורנשטיין אבד"ק בריסק; רבי חיים אליעזר וואקס אבד"ק פיעטרקוב; רבי חיים בערלין אב"ד מוסקבה; רבי ירמיה לעוו אבד"ק אויהל; רבי חיים סופר אבד"ק מונקאטש; ואחרון אחרון, מאת אבי המחבר, הגה"ק רבי יעקב מאיזביצא.

³ עליו ועל אישיותו הגאונית הרחבנו בס"ד את היריעה ב"ישורון" הנ"ל (בהערה 1) עמ' תשצב-תשצה. פה נזכיר רק ראשי פרקים: הגה"ק רבי גרשון חנוך מראדזין היה בנו של האדמו"ר הגה"ק רבי יעקב מאיזביצא בעל "בית יעקב", בנו ונכדו של הגה"ק רבי מרדכי יוסף מאיזביצא, תלמיד הרה"ק רבי בונם מפשיסחה ומייסד שושלת איזביצא ראדזין בשנת ת"ר (נפטר תרי"ד), בעל מחבר "מי השלוח" ורבם של האדמו"ר הרה"ק רבי לייבלי אייגר מלובלין בעל "תורת אמת", ושל הגאון האדמו"ר רבי צדוק הכהן מלובלין בעל "פרי צדיק". רבי גרשון חנוך נולד לאביו בשנת תקצ"ט, ולאחר פטירת אביו הרה"ק מאיזביצא, בשנת תרל"ח, עלה על כיסא אביו לכהן כאדמו"ר מראדזין. גאון כביר בכל חלקי התורה, נגלה ונסתר, ובעל מחדש גדול, שכתב עשרות ספרים בכל מקצועות התורה, שרק חלקם נדפסו. עוד בשנותיו הצעירות קנה לעצמו שם גדול בהוצאת הספר "סדרי טהרות" על כל סדר טהרות, ממנו נדפסו רק הכרכים על מסכתות כלים ואוהלות, והיתר נאבד בשואה. כמו כן ידוע בתגליתו הגדולה שיצא שמעה בכל העולם במציאת חילזון התכלת וצביעת פתיל תכלת בציצית (כנזכר גם להלן הערה 7), שעוררה סערה גדולה בעולם ההלכה. נפטר ביום ד' טבת תרנ"א.

⁴ רבנו המחבר היה בגיל ל"ג שנים בסך הכול (נולד תקצ"ט).

אנשי חיל יראי ה' אנשי אמת ושונאי בצע ובורחים מן הכבוד, זיכרונם לברכה, וגם אשר בחיים המה עודנה, ה' יאריך ימיהם ושנותיהם.

"ובכל זאת קמו אז איזה מתקנאים, ויצאו נגדי במלחמות תנופה, והרבה מהגדולים עזרו בידי ויצאו לקראת נשק, כאשר הוא בכתובים עמדי, אכן לא רציתי להוציא דבריהם בגלוי, ועוד חזון למועד. כי בעזזהש"י כל הקמים נגדי בושו וגם נכלמו, ובעזזהש"י נתקבל ספרי בכל גלילות העולם מקום אשר זרע היהודים ישכנו, וכל מריבי היו כמוץ לפני רוח, ואלהי אבותי היה בעזרי. כן אקווה ואתפלל כי יוסיף ה' לחונני...".

הפולמוס בעקבות הדפסת הספר "סדר טהרות"

שורות אלו, שנכתבו בדם ליבו הטהור של הגאון המחבר ספר "סדרי טהרות" בהקדמת ספרו "עין התכלת"⁵ שנדפס על ידי בנו הרב ר' מרדכי יוסף אלעזר אחר פטירתו במיטב שנותיו⁶, נרשמו בציפורן שמיר ושית בקולמוסו של הגאון המחבר, על רקע מלחמת המצווה שנכתפה על רבנו באחרית ימיו בנושא מצוות "התכלת בציצית" בשעה שגילה כפי דעת תורתו את זהות דג 'החילזון' שבדמו היו צובעים את התכלת בציצית, לאחר חיפושים ארוכים ומייגעים ונסיעה שערך באורחות ימים, וכשביקש להנהיג את לבישת התכלת למעשה בקרב עדת בני ישראל, נתקל בהתנגדות קשה ואף ברדיפות שונות. כנגד זאת כותב הגאון המחבר כי אינו נרתע במלחמתו זו למען קיום המצווה כפי השגת דעתו, שכן הינו מלומד מלחמה בנושאים כאלה עוד מימי נעוריו, מעת שהתעוררה כנגדו התנגדות מצד 'איזה מתקנאים' כלשונו שיצאו לקראתו במלחמת תנופה כשהחל להפיץ על פני חוצות את חיבורו הרם "סדרי טהרות" חרף ההסכמות הנלהבות שהשיג על הספר מידי גדולי וגאוני הדור זצ"ל כמפורט במאמרנו הראשון⁸. אכן "הרבה מהגדולים" תמכה ידם בו ושלחו לידו מכתבי תמיכה ודחיית הביקורת, עד אשר כלשונו "כל הקמים נגדי בושו וגם נכלמו" וכלשונו "בעזזהש"י נתקבל ספרי בכל גלילות העולם.. כל זאת כאמור, מעדות עצמו בהקדמה לספרו "עין התכלת".

בדברינו להלן, במסגרת הכתיבה המקיפה אודות החיבור הגדול 'סדרי טהרות' שהחילוננו בה בס"ד בספר הקודם, ניגע בנקודות ההתנגדות שצצו והתעוררו כנגד

⁵ נדפס בוורשה תרנ"ב.

⁶ נפטר ביום ד' טבת תרנ"א בהיותו בסך הכול כבן נ"ב שנים, כשנות שמואל הרמתי.

⁷ בשנת תרמ"ז הוציא רבנו קונטרס הלכתי בשם "שפוני טמוני חול" שהטיל סערה בכל העולם היהודי, ובו טען כי לאחר בירור הלכה עלתה בידו שהתכלת נאבדה בצוק העיתים מתוקף הנסיבות, ולאחר חיפושים ניתן למצוא כיום את החילזון שממנו צובעים התכלת בציצית, על פי סימנים שונים שאסף בספרו מש"ס בבלי וירושלמי ומדרשים. בשנת תרמ"ח לאחר נסיעה לחופי איטליה וביקור באקווריום המחקרי הגדול בנאפולי, הודיע שמצא את החילזון בסימניו, ומברר בספרו החדש "פתיל תכלת" את הנושא מכל צדדיו ועוסק בפן ההלכתי של לבישת תכלת בציצית. בשנת תרמ"ט יצא רבנו בהודעה מרעישה שעלתה בידו לאחר נסיעה נוספת וניסיונות חוזרים ונשנים, לצוד את החילזון בחוף ימה של נאפולי, והצליח גם להוציא מקרב דמו השחור כדיו את צבע התכלת הנדרש לציצית. שנים עשר אלף יהודים החלו ללבוש חוט תכלת בטליתם, ביניהם חסידיו הרבים וכן יחידים מכל הארצות. באותה שנה החל רבנו להרעיש את העולם בדרישתו לחידוש מצווה יקרה זו בישראל, כאשר בא בדין ודברים עם גדולי ישראל שבדור שרובם עמדו מנגד או התנגדו לחידושו, ורק בודדים מקרב הרבנים נענו לרעיון והחל ללבוש ציצית עם תכלת. רבנו לא נח ולא שקט במאמציו, וכתוצאה מכך פרצה סערה גדולה כאשר עמד לדבריו במלחמת מצווה. בעיצומה של הסערה נפטר רבנו לבית עולמו, בשנת תרנ"א. לאחר פטירתו יצא לאור ספרו הגדול "עין התכלת".

⁸ ראו במאמרנו הנ"ל (בהערה 1) עמ' תתג-תתיג.

הספר, ובזהות הרבנים המתנגדים, וכמובן נעסוק בעיקר הנדון ובתשובות שניתנו כנגד ההשגות השונות למיניהן. כמו כן נתאר את ההתפתחויות שחלו בשדה האמור, הן בספרו הבא של רבנו על מסכת אוהלות, והן בספרים שונים שחוברו מאז במתכונת חיבור רבנו, וכל המשא ומתן שהתנהל מסביבם. נקווה בזאת כי נשיג תמונה שלימה ומקיפה מן הפולמוס, והשפעתו לשעה ולדורות.

כפי שתואר בהרחבה בחלקו הראשון של המאמר⁹ הספר "סדרי טהרות" על מסכת כלים, שנתחבר מאת הגאון מראדזין, ראה אור לראשונה בשנת תרל"ג לפ"ק, כמופיע בשער הספר (=למרות שגמר הוצאת הספר חל במהלך שנת תרל"ד, כפי שעולה מתאריכי ההסכמות¹⁰). הופעת הספר הגדול על סדר טהרות עוררה רושם עצום בעולם הרבני, ותורת הגאון הצעיר נתקבלה בסבר פנים יפות ומאירות באוהלי תורה בכל הארצות, כעדות הרב המחבר בעצמו בהקדמתו לספרו 'עין התכלת':

"ואלהי אבותיי היה בעוזרי.. ובעזרתו נתקבל הספר 'סדרי טהרות' בכל תפוצות ישראל בכל מקום תחנותם, ואף במדינות הרחוקים ארץ ישראל ותימן וערב ובבל וקדם, ובהרבה ספרים ראיתי בעזהשי"ת יבואו דברי הספר ליסוד מוסד..."

(=עכ"ל המחבר, בהקדמה שם)

אלא שכדרכו של עולם, ספר חדש יש בכוחו להרבות קנאה, בפרט כאשר הנושא הינו חדש ומחודש ללא תקדים. כפי שמתאר את הדברים בן הדור, הרה"ח ר' שמחה שלמה יונגערלעוועי¹¹ ממינסק חדש שליך וורשה, בהקדמה לספרו "שמחה שלימה" על 'קהלת'¹²:

"לאשר היא גלוי וידוע על פי ההרגל והניסיון... שבאם יצא ספר חדש לעולם תתרבה הקנאה בעולם, המבקרים והמקטרגים אף שבדעותיהם מרוחקים הקנאה תצמידם והיו לאחדים.. ויחדיו ידברו על המחבר וספרו דברי עתק ובוז, כל אחד ואחד כפי הנהגתו ומערכתו ומידתו... ויחפשו עלילות ועוללות לתלות בוקי סריקי במחבר וספרו. ובפרט אם המחבר ממציא דבר חדש אשר לפי דעות המבקרים לא היה לעולמים, תגדל הקנאה על אחת שבעתיים, ומרגלי בפומייהו הפתגם הרגיל 'חדש אסור מן התורה'¹³...

⁹ שראה אור בקובץ "ישורון" הקודם, כמצוין בהערה 1.

¹⁰ כנ"ל בהערה 1.

¹¹ נולד בוורשה ביום שמחת תורה שנת תר"י, לאביו רבי ישראל חיים, שהיה נוסע אל הגאון הקדוש רבי אברהם מטשעכנאוו, ובביתו התאכסנו גדולי תורה, ובהם הגאון רבי בצלאל הכהן מוויילנא כשנזדמן לעיר וורשה. בשנת תרכ"ה נשא את בת הנדיב החסיד רבי יעקב טננבוים מעיר מינסק חדש שליך וורשה, מחסידי איזביצא הנודעים, ובהשפעת בית חותנו החל לנסוע לאיזביצא אל הגה"ק בעל "בית יעקב" ז"ע, בנו וממלא מקומו של רבנו הקדוש מאיזביצא בעל "מי השלוח" נבג"מ ואבי הגאון בעל המחבר 'סדרי טהרות'. המשיך להסתופף בצל "מ"מ מן הגה"ק בעל "אורחות חיים" מראדזין, ואחר כך בצל נכדו מרן אדמו"ר מראדזין בעל "תפארת יוסף" זללה"ה. ספרו "שמחה שלמה" על קהלת מעוטר בהסכמות רבנים חשובים, ובהם הגאון רבי חיים מבריסק, ורבו האדמו"ר בעל "תפארת יוסף" מראדזין. נפטר ביום ט"ז סיוון תרנ"ט, ומנוחתו בבית החיים בוורשה, שבו עומדת מצבתו עד היום.

¹² נדפס בשני חלקים בוורשה תרנ"ה.

¹³ מליצה שגורה בפי העם שמקורה כידוע בגאון "חתם סופר" בתשובותיו (ראו שו"ת חתם סופר חלק יו"ד סימן של"ח, ובקובץ תשובות סימן נח, בתשובה להג"ר צבי הירש חיות מזאלקווא) שהמליץ כן כלפי תופעות מתחדשות

"וכן קרה למחבר הגדול הזה ולספרו הנורא, אף כי הגאונים המסכימים עליו, ובראשם הגאונים הגדולים רבותינו רבי יוסף שאול הלוי נאטאנזאהן מלעמבערג, ורבי אברהם אשכנזי ס"ט הראשון לציון, שברכו עליו ברכה שחלק מחוכמתו ליראיו¹⁴ וקראו עליו אותה הקריאה בעצמה אשר קרא הראב"ד ושבח את הרמב"ם כי מלאכה גדולה עשה¹⁵, ויאשרוהו באומרם בלשונם הזוהב 'אשריך גאון יעקב שזה יצא מחלצריך' ו'אשרי יולדתו¹⁶, מכל מקום גדול כוח הקנאה..."

"המבקרים הפשוטים אמרו אז, שהמחבר גנב את הספר הזה באחת הביבליאטעקין (=ספריות) ושם באמתחתו(!) וקרא את שמו עליו¹⁷. והמבקרים הרבנים היושבים על מדין, ובראשם הרב הגאון רבי בצלאל הכהן זצללה"ה המו"צ הגדול מווילנא יע"א¹⁸ הוא וסיעת מרחמוהי יצאו על שדה המלחמה במכתב עתי 'הלכנו' לערוך קרב עם הגאון המחבר בפתגם הרגיל 'חדש אסור מן התורה'. ואנוכי אשר הכרתי את המחבר היטב מימי עלומי, אותו ואת מעשיו, וכי כל כוונתו הייתה לשם שמים, חגרתי אז חרב גיבור על ירכי בדברי תורה חרב נוקמת נקמת האמת, ויצאתי גם כן על שדה הקרב במכתב עתי 'המגיד'. שם הוכחתי לדעת שהמלחמה הזאת ממקור הקנאה יסודה.. ונגד הפתגם הרגיל שחדש אסור מן התורה, הראיתי שם לדעת שבאמת לאו דבר חדש הוא.. (=ע"כ)

בעולם היהדות, ויסודה בדברי רז"ל במתניתין דמסכת ערלה 'החדש אסור בכל מקום ובכל זמן' (פ"ג מ"ט) (וראו מה שכתב בענין דומה רבנו ז"ל בהקדמתו לספרו 'עין התכלת' (עמ' קצ"ג).

¹⁴ כן נכתב בהסכמת הראשון לציון הג"ר אברהם אשכנזי לספר.

¹⁵ כן כתב הגאון רבי יוסף שאול נאטאנזון מלבוב בעל שו"ת "שואל ומשיב" בהסכמתו לספר "ואני קורא עליו מ"ש הראב"ד ז"ל בפ"ו מה' כלאים ה"ב, ושבח את רבינו הרמב"ם ז"ל כי מלאכה גדולה עשה באספתו דברי הגמרות והתוספות" ומסיים "ואם כן היה בימי הראב"ד למלאכה גדולה אף כי אנן יתמי דיתמי מה נכבד העבודה הזאת ובפרט בסדר טהרות אשר גם ירושלמי לא נמצא עליו", עכ"ל הגאון רי"ש נתנזון מלמברג לענייננו.

¹⁶ כן כתב הראשון לציון החכם באשי בארץ ישראל, הגאון רבי אברהם אשכנזי, בהסכמתו לספר.

¹⁷ על ידיעה זו שומעים אנו מפי הכותב לראשונה, ואין לה אסמכתא במקור אחר. כנראה שהדברים נולדו בהשראת השמועה כי הגאון המחבר מצא ספר מעין זה בספרייה שבארצות המערב, כאשר הכוונה לחיבור הגאון רבי שלמה סיריליאו על מסכת עדיות שחובר אף הוא בסגנון גמרא והגאון חיד"א מביאו בשם הגדולים, ואשר היה ברשות רבנו כידוע שמביא ממנו כמה פעמים בחיבורו ואף קיווה להוציאו לאור. על פי שמועה זו הוציאו המקנאים לעז, כאלו חיבור 'סדרי טהרות' עצמו נמצא בכתבים באיזו ספרייה, דבר שאין לו שחר כמוכן.

¹⁸ נולד בעיר ווילנא בשנת תק"פ לאביו רבי ישראל משה הכהן, בילדותו למד מפי אביו הרי"ם חומש ורש"י וש"ס, ובהיותו בן י"א שנה כבר היה בקי בשני סדרים בש"ס, וכל יודעיו קראוהו בשם 'העילוי'. לשמע שמו הטוב התחתן עמו אחד מנכבדי העיר בעודו נער ועשה עמו קידושין דרבנן שמא יקדימונו אחר, ובהגיעו למצוות קידש את ארוסתו בשנית קידושי תורה. באותו היום סיים את כל הש"ס והגיד הדרן גדול לפני גדולי התורה. בהיותו בן ח"י שנים כבר היה בקי בש"ס בבלי רי"ף ורמב"ם, טורים וארבע חלקי שולחן ערוך, ובשאר פוסקים. בהיותו כבן כ' שנים מתה עליו זוגתו הראשונה בלי בנים, וייקחהו הגביר ר' יצחק זווערניצער לחתן לבתו. בבית חותנו השני מצא כל טוב ולמד תורה מתוך הרחבת הדעת, ואחר פטירת המו"ץ דווילנא רבי יוסף שישקעס (נלב"ע בשנת תר"ב) נתקבל הגאון רבי בצלאל למו"ץ אחריו בעיר ווילנא. כיהן שם כמו"ץ עד לסוף ימיו, במשך כשלושים וחמש שנה. חיבר: ספרו הנודע שו"ת "ראשית בכורים" שבו מבאר סוגיות בש"ס ובהלכה ומפלפל בחכמה, ולא נשא פנים אף לגאוני הדור כשראה טעות לפי דעתו. הספר הזה נדפס בוילנא בשנת תרכ"ט, יחד עם קונטרס מיוחד בנושא הקרבת קרבן פסח בזמן הזה, נושא שנתעורר כידוע בשנים ההן בידי הגאון רבי צבי הירש קאלישער מטהארן בספרו הנודע 'רשישת ציון', והגאון יצא כנגדו באותות ובמופתים. רבי בצלאל הכהן נפטר ביום שבת קודש י' ניסן תרל"ח. אחרי פטירתו נדפסו הגהותיו "מראה כהן" על מסכתות הש"ס, הנדפס בגמרות של ש"ס ווילנא. (=מתוך ספר 'רבותינו שבגולה')

אך בטרם נקדים את המאוחר, נסקור נא את סדר המאורעות, ונתאר את הפולמוס שהתפתח בעקבות הופעת הספר, בפרט מקרב רבני ווילנא ומיעוט מרבני ליטא שהצטרפו לנושא, פולמוס שהתנהל בעיקר בין דפי עיתונות התקופה מן הימים ההם, כדוגמת 'הלבנון' 'המגיד' הנ"ל ועוד.

אזהרת דייני ווילנא כנגד הספר 'סדרי טהרות'

ביום ב' ניסן תרל"ה, פורסמה בעיתון 'הלבנון'¹⁹ "אזהרה מהרבנים הגאונים היושבים על כיסא הוראה בעואב"²⁰ ווילנא" כתובה בסגנון חריף, ולא העתקנו הכול מחמת אריכותו. בעיקרי הדברים נכתב כדלקמן:

'בעז"ה.

'הן קנא קנאנו לה' צבאות ולתורתו הקדושה, הנתונה לנו מורשה מימות משה רבנו ע"ה אדון הנביאים, עד ימי רבינא ורב אשי סוף ההוראה, והכול ניתנו מרועה אחד.. וכל עם בני ישראל הקדושים המאמינים בני מאמינים, כי אחרי חתימת התלמוד קודש הקדשים, לא איתא עוד אינש על כולא יבשתא אשר יבוא אחר המלך מלכו של עולם ברוך הוא, לעמוד בסוד קדשו ולהוסיף במאומה עליו חלילה, או לעשות כמתכונת התלמוד הקדוש בגושפנקא קדישא בימי רבינא ורב אשי, ועל אשר כבר עשוהו ברוח קדשם הנורא אשר הופיע עליהם מאת הגבורה ב"ה, והכול בכתב מיד ה' עליהם השכיל, וכמו שנאסר להוסיף על מזבח ה' ועל מקדשו במאומה משום הכול בכתב מיד ה' עלי השכיל, כך אסור להוסיף או לעשות חלילה כמתכונת בנין מקדש ה', הוא סוף ההוראה של התלמוד הקדוש אשר נחתם בסידור הקדוש מאת רבינא ורב אשי סופי ההוראה.."

'למה נקראו הראשונים סופרים? שהיו סופרים כל אותיות²¹ ועשו ספורות לתורה וסמוכים לעד לעולם²², ונודע לכל באי שערי התורה וההוראה אשר כמה הלכתא גברותא אשר הוציאו גדולי הפוסקים הראשונים ז"ל רק מסמיכות סדרי ההלכות שנאמרו בכל הש"ס בזה אחרי זה, ומסמיכות ההלכות יחד נלמדו אלפי רבבות דינים והלכות בכל התורה שבעל פה הקדושה, וכן מסוגיות הש"ס דאתאמרי בדוכתייהו ודלא אתאמרי בדוכתייהו, וכל כיוצא בזה.. ועל כן הנה כל ראשי גדולי הדורות אשר מעולם והגאונים הקדמונים ז"ל לא הרימו את ראשם חלילה לסדר את חיבוריהם להלכה כדרך מתכונת הש"ס עצמו ח"ו, וכמו ספר השאלות דרב אחאי גאון ז"ל, והבעל הלכות

¹⁹ עיתון 'הלבנון' נוסד בידי סופרים ועסקנים מירושלים, ה"ה הר' יחיאל ברי"ל, ר' יואל משה סלומון ור' מיכל כהן בשנת תרכ"ג, והיווה במשך כעשרים שנה כלי מבטא ליהדות האשכנזית הירושלמית מעדת הפרושים. כעבור שנה בלבד נסגר העיתון שיצא בירושלים בצו השלטונות העותומניים עקב הלשנה, ועורכיו העבירו את הופעת העיתון לעיר פריס, שם המשיך העיתון לצאת לאור בין השנים תרכ"ה-ל. במשך השנים עבר העיתון לרגל הנסיבות לעיר מיינץ שבגרמניה, שם חבר לעיתון החרדי בשפה הגרמנית 'דר איזראעליט' שבעריכת הרב מאיר להמן רבה של מיינץ, ושם המשיך לצאת בין השנים תרל"א עד תרמ"ב, אז נסגר העיתון סופית. אל 'הלבנון' נספח תוספת בשם 'כבוד הלבנון' שהיווה למעשה כתב עת תורני ובו מאמרי הלכה ושאלות מעשיות מאת רבני הזמן.

²⁰ = בעיר ואם בישראל.

²¹ קידושין ל, א: "לפיכך נקראו ראשונים סופרים, שהיו סופרים כל אותיות שבתורה".

²² ברכות י, א: "סמוכים מן התורה מניין, שנאמר (תהלים קיא, ח) 'סמוכים לעד לעולם, עשויים באמת וישר'".

גדולות, והרי"ף ז"ל גם כן, וכשהביאו לפעמים בחיבוריהם איזה סוגיה ממסכת אחרת או מהתוספתא והירושלמי, לא הביאום רק בלשון 'גרסינן התם'..²³

ועל כן הנה קנאנו הלום למען קדושת מקדשי ה', הוא קדושת התלמוד בבלי וירושלמי שהם עיקרי התורה שבעל פה הקדושה, ובאנו הלום לגדור גדר ולאסור איסור גדול בזה לדורות עולם, אשר לא יבוא עוד שום רב גאון בעולם לעשות עוד כמתכונת הש"ס חלילה ולכנות את קיבוצי ההלכות אשר יקבץ מאיזה מקומות מהש"ס או מהתוספתא והמדרש בשם 'גמרא' ח"ו, כאשר בעו"ה בדור יתום הזה הרים אחד המחברים את ראשו לקבץ על כל משנה ממסכת כלים מהש"ס ומהמדרש גם כן, השייכים לפי דעתו למשנה ההיא, ויכנה אותם בשם 'גמרא', ואוי לעיניים שכך רואות.. וחלילה ליגע בקדושת הש"ס עצמו ולעשות כמתכונתו בשום דבר, חלילה בזה.

ואם יבוא איזה איש לפרוץ גדר חלילה, הלוא גם בכל ארבע סידרי יוכל לסדר מאיזו מקומות אחרות שבש"ס השייכים גם כן לאותה המשנה קצת, ולהביא גם כן מהתוספתא והירושלמי והתורת כהנים והמדרשים גם כן וכדומה, ולכנותם גם כן בשם גמרא, כאשר עשה המחבר הזה במסכת כלים, ועד שתהא התורה שבעל פה הקדושה כשתי תורות ח"ו, ולא תהא כזאת בישראל חלילה..

ילכן עלינו לגדור גדר גדול בזה, אשר לא יבוא עוד שום אדם מישראל לעשות כמתכונת הש"ס הקדוש, לא בארבע סידרי ולא בסדר זרעים וטהרות גם כן כלל..

²³ יש לציין שהרי"ף אכן מביא לשון 'גרסינן' במקומות שהוא מביא דברים מסוגיות אחרות (ולפעמים בלשון 'תנו בפרק' וכו') אכן הסיבה שמביא כן אינו מן הטעם שמובא בפנים כדי שלא יחשבו על החיבור שהוא גמרא, אלא מחמת שכך סידור הספר 'הלכות רב אלפס' שנוסד כנודע על סדר מסכתות הש"ס ולפי סוגיות המשניות כסדרן, משנה אחר משנה וגמרא אחר גמרא, ולכן במקום שרב אלפס מביא גמרא שמצויה רק במסכת אחרת הוא מביא בלשון 'גרסינן התם בפרק' וגו', כדי לציין פשוט את מקומה שהיא לקוחה מסוגיה פלונית במסכת פלונית. ואילו בחיבור בעל 'הלכות גדולות' לרב יהודאי גאון ובספר 'שאלות' לרב אחא גאון משבחא, מעולם אין מובא במ לשון 'גרסינן' דלא כמשמעות המכתב כאן, והרוצה לבדוק ייווכח בעצמו שכן הוא. אף שגם אין מובא בהם לשון 'גמרא' סתם, אבל בהחלט מובא בהם לשונות 'תנו רבנן' וכהנה, במקומות שהם מעתיקים מסוגיית הגמרא, כאשר בלול בקרבם מדברי עצמם וכן מסקנת ההלכה ומנהגי הישיבות. כך שמן המחברים הללו אין שום ראייה כלל.

מצד השני יש לציין את העובדה הבולטת, שבספר 'הלכות רב אלפס' להרי"ף החל מדפוס ראשון ואילך, בכל הספרים מובא בהם לשון 'מתני' ואחר כך לשון 'גמ' כסדר הגמרא ממש, ואין פוצה פה על כך במשך הדורות מכל הגאונים קמאי ובתראי, זאת למרות שספר 'רב אלפס' יכיל בקרבו אינספור מדברי עצמו של המחבר הגדול, וגם הלכות מהגאונים הקדמונים ודיוקי עצמו, שאינם מתוכן דברי הגמרא, והכול בא תחת הכותרת 'גמ' בלי הפסק והיכר כלל, כל זאת לצד העובדה שהפנים נדפס בצורת 'גמרא' באותיות מרובעות ומסביב מופיעים לה הפירושים 'רש"י' מצד אחד ומצד השני ר"ן או נימוקי יוסף שהם כדוגמת התוספות, בתוספת 'עין משפט' ומסורת הש"ס ועוד.

ניתן להביא לכך דוגמאות אינספור, אולם נסתפק בדוגמה בולטת מאין כמותה, אשר ללמד על הכלל כולו יצא.

במשנה האחרונה שבפרק שלישי ממסכת ברכות ("מי שמתו") מובא כך: "זב שראה קרי ונדה שפלטה שכבת זרע, צריכה טבילה, ורבי יהודה פוטר" (=ע"כ). הרי"ף תחת הכותר 'גמ' כותב: "מהא מתני' שמעינן דזבין וזבות ונדות ויולדות כולהו חייבין בתפילה. דדייקי טעמא שזב שראה קרי ונדה שפלטה שכבת זרע הוא דצריכי טבילה, הא זב שלא ראה קרי ונדה שלא פלטה שכבת זרע, אין צריכין טבילה לדברי הכול. וכן הלכה" (ע"כ). זה לבד מובא תחת הכותר 'גמרא' ותו לא. למותר לציין כי דברים הללו הינם מדיוקו של רב אלפס עצמו, ואינם בגמרא כלל, למרות זאת צוין עליהם 'גמ'. והנה איש לא קם במהלך הדורות לאסור לימוד ספר הלכות רב אלפס בשל זאת, ואף לא דרש תיקון הדפוס. ואף שאין לדמות עצמנו לראשונים כמובן ולרי"ף בפרט, אבל ראשית אזדא ליה ראית רבני המו"ץ מן הרי"ף, ואיפכא קמ"ל, ועוד דחזינן מהכא שאין בדבר קפידה מצד עצמן של דברים. ודוק, ואכמ"ל.

לקראת סוף הדברים באים המו"ץ דווילנא לנמק מדוע יצאו הם לאסור ראשונה, בשעה שגאונים וגדולים לפנייהם לא יצאו ויש כאלה שגם הסכימו לספר, וז"ל:

'והנה יצאנו ראשונים הלום בדבר הגדול הזה, כי במקום שיש חילול השם.. ולדעתנו כי יסכימו אתנו אי"ה בדבר הגדול הזה גם כל גאוני ישראל אשר בדורנו שיחיו, וגם גאוני העולם שיחיו אשר הסכימו עם המחבר במס' כלים הנ"ל, וגם כבוד הרב הגאון המחבר נ"י בעצמו בלי ספק כי בגודל יראתו הטהורה ישמע נא את דברינו הלום ויצדקנו ויאמר אמת..

יום ה' ח"י אדר שני פק"ק ווילנא.

על החתום באו שני מורי צדק דווילנא:

נאום יוסף במוהר"ר רפאל זלה"ה מפה²⁴ ק"ק הנ"ל

נאום בצלאל ב"ר ישראל משה הכהן זללה"ה מפה ק"ק הנ"ל

כתוספת לדברים באה חתימת המגיד מישרים דק"ק ווילנא, ה"ה רבי יצחק אליהו לנדא²⁵, החותם באופן יותר מתון, וז"ל:

"כאשר גאוני הזמן ממעון קדשם יצאו לקנא קנאת ד' ותורתו.. אף ידי תיכון עמהם, ועם כבוד הרב הגאון המחבר מסכת כלים אתו הסליחה, כי ידיו רב לו בחיבורו אשר פעל ועשה בחריפותו ובקיאותו, אך כשגגה יצא מלפני השליט²⁶ נזר הזמן.. ואין צועקין על לשעבר, רק לבל יוסיפו עוד לעשות כדברים האלה. יגדילו תורה ביוסף אומץ ויאדירה, אך לא כתכונת הגמרא. יהי שלום רב לאוהבי תורה, לחן ולתפארה, עדי יבוא צדק מורה...

הבעה"ח יום הנ"ל פה ווילנא.

יצחק אליהו לנדא

²⁴ רבי יוסף ב"ר רפאל סאקאוויץ מווילנא, נולד בשנת תקע"ה לאביו הנגיד הנכבד ר' רפאל, בהיותו כבן י"ד מתו עליו אבותיו ונשאר יתום. עודנו בבחרותו היה מבחר בחורי זמנו, מלא בתלמוד וזכרן נפלא, וייקחהו לחתן הנכבד ר' יעקב שטראשון וייתן לו ארוחתו על שולחנו כמה שנים. למד תורה מתוך הדחק, עד שבשנת תר"ה בערך הוקם על ידי פרנסי העיר להיות מו"ץ בוילנא. הגיד בכל יום בבית המדרש ר' בערעלע בונעס שיעור רב אלפס לפני לומדים מופלגים, ומעט מחידושויו כתבם עלי ספר וקראם בשם 'פורת יוסף' ונדפסו בש"ס ווילנא בשנת תרמ"ה. היה מתמיד אדיר וגאון מובהק ובקי נפלא בכל הש"ס והפוסקים ראשונים ואחרונים, ויכתירוהו בתואר 'זקן ההוראה'. כל היום היה עטור בתפילין ולפעמים גם בצאתו ברחובות לרוח היום לא סרו ממנו. חתם תמיד בראש הב"ד דווילנא לפני חברו הצעיר ממנו רבי בצלאל הכהן. נפטר ביום א' תמוז בשנת תר"ן. ('עיר ווילנא' עמ' 72-73. תמונתו בספר 'רבותינו שבגולה' חלק ראשון, עמ' 105).

²⁵ רבי יצחק אליהו לנדא נולד בשנת תקס"א בעיר ווילנא לאביו 'הרב המפורסם' ר' שמואל שהיה מכונה בפי כל 'ר' שמאל חיים שבתיל"ס'), ולא ימו' מ' רעכיל בת הרב הגאון רבי חיים הלוי לנדא מבראד שהיה אבד"ק פאדקאמין. בהיותו כבן טו"ב נלקח לחתן על ידי הגביר האדיר ר' צדוק מרשלקוביץ מדובנא. נודע לחריף, וחיבר ספרים רבים בעיקר בדרוש ובאגדה שהוציאו את שמו ברבים, עד שנתקבל כדרשן ומ"מ בעיר ווילנא. בין ספריו: 'מענה אליהו' (ווילנא ת"ר) על תנא דבי אליהו, 'בירורי המידות' (ווילנא תד"ר) על מכילתא דרבי ישמעאל, וספרו הכי נודע 'דובר שלום' באור על סדר התפילה מכל ימות השנה (וורשה תרכ"ג), שנדפס אחר כך בסידור המפורסם 'אוצר התפילות'. היה גם חכם מדיני בענייני הכלל, ורבים נועצו בדעתו. ביתו בית וועד לחכמים. נפטר ביום ד' כ' כסלו תרל"ז. ('עיר ווילנא' עמ' 92-97).

²⁶ קהלת י', ה.

Hebräische Ausgabe des „Israelit“.

נימער לר 34

שנת אחת עשרה

הלבנון

גודל הלוח: 18 עליון, 28 עליון, 18 עליון. — רבנים ומונים אשר אין ידם משנת למסד בקונט ייטונו נדבנו עתה קהלת וירק חלה אשר נכלל לשניה להם בלתי חלוצים סוכן, — סמוע זכר העונע נעופני קולס ממיר כל זונה (בת ח' מנוח): 2 עליון נכלשען ס"ק, חודש לחקיקת עונע מקוננת בכתב — מחלל חסד לא יקובל נדפס זלתי חזר למעלה — סמכה בלתי חסד חינו מקובל.

כנ לש ימן נסענו מחלמי ירלע גם לחלה ולכע שני מהעוולקלילן או ע"י המסטר חזק וכל טבאלולתו — חזרו לטעם: בכל הלוח חכמה ולסמורט: 4 ל"ט ס"ק או מה עזאז אב ד' ל"ט. — נוקסיל: (ע"י הסוכן העלי: Herro Leib Levinsohn in Wilna Poplawes Strasse) 5 ד"כ 50 ק"כ —

מכתב עתי בשפת עבר

יוצא לאור בכל שבוע

לחודש ולבשר ולהתחיל כל רב הנדרש לאיש יהודי לרעה באשר הוא, יהודי וחבר לחברת האדם ז

מאה מאיר (יר) לעדמאנן ע' וחיאל כריל ע' ז

דבר אמונת ביהודי (מלש ק"ט)

התרל"ח

מאינן, ב' ניסן

MAINZ, den 7 April

1878

גודלו הפוסק הראשונים ז"ל, רק כמסכות סירורי ההלכות שנאמרו בכל הש"ס בזה אחריו זה ומסכות ההלכות יתר נלמדו אלפי דוכות דונים והלכות בכל ההורה שבע"פ הקדושה וכן מסתוות הש"ס דאיתאמרי בדוכותיהו ודלא איתאמרי בדוכותיהו, וכל כ"ב, ובאשר באו הרכה דברים בזה הנפלאים מאיר בד' רבותינו מנדלי הראשונים והאחרונים ז"ל אשר העסיקו בעונם הגדול להבין את דעת קדשם של מסדרי הש"ס ז"ל כמסדרי כל דבריהם הקדושים בזה אח"כ בכל מקום בש"ס ובנוגע, ועל כן נתן כל ראשי גדולי הדורות אשר מעולם התנאים הקדמונים ז"ל ג"כ לא הרימו את ראשם הלילה לסדר את חבוריהם להלכה, כדרך שהמנהג הש"ס עצמו ח"ו וכמו ס' השאלות ור"א גאון ז"ל, והב"ח והר"ף ז"ל ג"כ, ונשאלו לפעמים בחיבוריהם איה סגולא מס' אחרת או מהתוספתא וירושלמי לא הביאום רק בלשון נרמין חסם או הכוספרא או בירושלמי כנוגע ולא כמנהגת לשון הש"ס עצמו הלילה, ומי לנו גדול מן הרב הר' שמשון ז"ל שבפרושו הגדול לזרעים ושהרות אשר הוא הראשון אשר הכיח סכל המקוסות בש"ס בבלי או מהש"ס ירושלמי ומתחלתא וההרות בתנים וספרי השייך לכל משנה בתרי סדרי הנ"ל לא היום עצמו הלילה לכות את המקובץ שלו הנ"ל בשם גמרא ח"ו כי מי יגע הלילה בקדושת התורה שבע"פ הניחנה באש בן ה' מן השמים וניקה והילך איש כו', ולא תשרפנה כו'. ועל כן הן קנאנו חלום למען קדושת מקדשי ה' הוא קדושת התלמוד בבלי וירושלמי שהם עיקרי התורה שבע"פ הקדושה ובאנו חלום לגדור נדר ולאסור איסור גדול בזה לדורות עולם אשר לא יבוא עוד שום רב או גאון בעולם לעשות עוד במתכונת הש"ס הלילה ולכנות את קבוצי ההלכות אשר יקבץ מאיה מקומות מהש"ס או מהתוספתא והסדרש בשם, גמרא ח"ו כאשר בע"ה בדור יתום הזה היום אחר שהמחברים את ראשו לקבץ על כל משנה מס' כלים מהש"ס ומהתוספתא והסדרש ג"כ חשיכים לפי רעתו למשנה ההיא ויכנה אותה בשם, גמרא ואוי לעינים שכן רואת בע"ה ואוי לנו שכן עלתה ביסונו ובכ"כ אמרו אל תתנו סקום כו' לרדות ח"ו, ונבאמת רואה יראה בד' רבינו שמעון ז"ל כי כל הסגולות הנחוצות ביותר להבנת פירוש המשנה בתרי סדרי הנ"ל לא היתה מקום כמעט אשר לא הביאם כפירושו הגדול מהש"ס בבלי וירושלמי והוספתא והמ"כ ואשר היתה מהביאם כפירושו שמה באמת אינם נחזים כ"כ לפירוש המשנה וכל שכן תרכה דברים אשר לא הובאו בש"ס עצמו כמקום כי אם דרך נראה לבר כנוגע, (מלבד אשר נודע כי נכללו בהם דין דאורייתא באמת) והמחבר הנ"ל חוקרם רבל להבנת פירוש המשנה דכלים שם בחיבורו אשר כינה אותן בשם, גמרא, ובאמת נראה לכל כי אין להדברים זרם

מאמר ראשי: למה מרובנים נאוי וילנא. — סך סוכ לילנא. רבוי חוסים: משנת נלפת. סבתני סופרים: להלכה, מלונלוק, מועלן, טקלכט, יושלם. תרשות שונות בתפרעות ישראל: מלוק, להלכה, נרסמט, סילאדלפילת, חרשות שונות. — חודעות. ירתיזו לכנון: ספר, מלחמת הלחום והלכה.

אזהרה

מרבנים הגאונים חושבים על כ"ה בעובא"י וילנא בע"ה. — הן קנא קנאנו חלום לה' צבאות ולהרתו הקדושה הנתונה לנו מרשה מימת משה רבינו עה"ש ארון הנביאים עד ימי רבינא ורב אשי סוף ההוראה, והכל נתנו סדועה אחר, מפי ארון כל המעשים ברוך הוא, ובידי הן הדברים הנאמרים למשה רבינו עה"ש מסיני ברישי אש שלבתיהו, וכל עם בני ישראל הקדושים והמאמינים בנו מאמינים, כי אחרי תמיסת כל התלמוד קדש הקדשים לא איתא עוד אינש, על כיו"ב יששה אשר יבוא אחרי הסוף מלכו של עולם ברוך הוא, לעמוד בסיד קדשו ולחוסף במאוסה הלילה או לעשות כמתכונת ההלמוד הקדוש נתתם בנושפנא קרישא בימי רבינא וז' אשי, ועל אשר כבר עשוהו, ברוח קדשם הנורא אשר הופיע עליהם מאת הנבונה ב"ה והכל בכתב סיו ח' עליה השביל, (אחרי אשר חותר להם לכתוב הלכות וכל התורה שבעל פה הקדושה, משום עת לעשות לה' כו') וכמו שנאמר לחוסף על מוכח ה' ועל פקדשו במאוסה משום, הכל בכתב מיד ה' כו' כך אמרו להוסיף או לעשות הלילה במתכונת בנין מקדש ה', הוא סוף החוהא של התלמוד הקדוש אשר נתתם כמסדרי הקדוש מאה רבינא ורב אשי סופי ההוראה, (וכמ"ש ומימך, עד אבוא אל מקדשי כו' ואשר בהלכת לשוננו וישית למו לבוא אחריהם ולעשות כמעשהם חלילה, עה"כ א ברישא דקרא שם, שמו בשמים פיהם ולשונם כו' מי גרם להם לשום בשמים פיהם, לשונם שהלכה כו', וע"ז נאמר אך בהלכות כו') ואף לשונותו פמקום למקום, כל שעושה במתכונתו, ועל זה וכ"כ נאמר, ובמתכונתו לא העשו כמותו, ואיש בו, ואחרי אשר כל דבריהם הקדושים החוצבים בלבתא אש וזה קדשם המוגם כמסמיות נאעיים מאת בעלי האמונות קדושי עליון, תנאים והאמוראים הראשונים והאחרונים ז"ל, ולמה נקראו הראשונים סופרים, שהיו סופרים כל אותיות ועשו מסורות לתורה וסמכים לער לעולם כו', ונודע לכל באי בשערי התורה וההוראה, אשר כמה הילפתא בברוחא, אשר הוציאו

גיליון 'הלבנון' מתאריך ב' ניסן תרל"ח
שבו הופיעה אזהרה רבני וילנא

נימוקי האיסור כנגד הספר

נמצאנו למדים מן הדברים שכלולים בלשון האיסור של רבני ווילנא, שמפני שלש סיבות יצאו הם למחות כנגד הדפסת ספר "סדרי טהרות", והינם כדלהלן:

(א) מחמת חומר העניין שלא להוסיף חלילה על מתכונת הש"ס לאחר חתימת התלמוד בידי רבינא ורב אשי שהם סוף ההוראה²⁷, כדי שלא לפגוע בכך בקדושת הש"ס ותורה שבעל פה על פי מאמר הכתוב בבניין הבית²⁸ "הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל" וככתוב במעשה הקטורת "ובמתכונתה לא תעשו כמוהו"²⁹.

(ב) לפי שבגמרא ישנם אלפי דינים והלכות הנלמדים מכוח סמיכות ההלכות, ואם יבואו לטעות בחיבור שהוא 'גמרא' יתכן להגיע על ידי זה לידי מכשול ח"ו להסיק הלכות מכוח זאת, וכי על כן נמנעו גדולי הראשונים כמו שאילתות ורי"ף ור"ש וראב"ד בחיבוריהם שאספו בתוכם מגמרות שונות, לכנותם בשם 'גמרא'.

(ג) שאם נתיר לעשות כן, אפילו רק בסדרי זרעים וטהרות, יבואו אחרים לעשות כזאת אף בכל ארבע סדרים שבידינו, מועד נשים נזיקין וקדשים, להכניס לתוך גוף הגמרא מדברי התוספתות והירושלמי ומדרשים ותורת כהנים ועוד, ויקראו על כל זה בשם 'גמרא' ולא תהא הבחנה בדבר, ויהיה כשתי תורות ח"ו.

ע"כ הסיבות שעמדו לדברי הרבנים בבסיס האיסור כנגד 'סדרי טהרות' ודומיו.

*

תגובות נגדיות לפרסום האיסור

פרסום האיסור עורר כמובן מורת רוח ורוגז בחוגי הרב המחבר, ובקרב אנשי חצר החסידות, ואלה לא נשארו חייבים ופרסמו תגובות נגד סוערות ופולמוסיות במכתבי העת, ובהן הם מלינים ראשית כל על עצם פרסום המודעה מבלי לפנות תחילה לכתובת הרב המחבר ולבקש תגובתו והתנצלותו לאישומים השונים כנגדו. וכן נכללה ביקורת נוקבת על הרשות שרבני המו"ץ דוילנא לקחו לעצמם לצאת בפומבי כנגד המחבר 'סדרי טהרות' שעליו הסכימו גדולי הדור מן השורה הראשונה. בתשובות הללו חולקים הכותבים על הנחות היסוד של מו"צי ווילנא, ודוחים מכל וכל את הביקורות שלהם על הסף בנימוקים שונים.

ארבע תגובות מסוג זה הופיעו ופורסמו בכתבי העת, והינם כדלקמן (לפי הסדר):

א. מאת הכותב המכונה 'מאיר זאב מאלץ'³⁰ תחת הכותרת "הוו מתונים בדין"³¹.

²⁷ בבא מציעא פ, א: "רבינא ורב אשי סוף הוראה, וסימנך (תהלים עג, יז) 'עד אבוא אל מקדשי אל, אבינה לאחריתם'.

²⁸ דברי הימים-א, כח, יט.

²⁹ "ובמתכנתה לא תעשו לכם" – שמות ל, לז.

³⁰ מדובר כנראה ברב מאיר מאלץ שניהן אחר כך כרב אב"ד בעיירה ראדזיווילישאק שבמחוז קאוונא, נפטר בשנת תרס"א ומנוחתו בק"ק שאויל.

³¹ נתפרסם ב'הלבנון' ביום א' דר"ח אייר תרל"ה (5 במאי 1875).

ב. מכתב תגובה בלי כותרת, החתומה בידי שלושה אנשי שם מקרב חוגי החסידים והם: נפתלי צבי הכהן באראווסקי³², חיים אייזיק יאסטמאן³³, וצבי הירש גראהמאן³⁴, שלושתם מראשי עדת החסידים בעיר וורשה³⁵.

ג. תגובה בשם 'זאת תורת הקנאות'³⁶ החתום בידי אברהם דאנציגערקראן³⁷, נין ונכד להגאון המנוח ז"ל רבי שלמה דיין מווארשא³⁸.

ד. ואחרון אחרון, מאמר ערוך המתפרס על פני שני גיליונות בעיתון 'המגיד'³⁹ המופיע תחת הכותרת 'לשון חכמים תיטיב דעת' וחתום בידי 'שמחה שלמה יונגערלעווע'⁴⁰.

כלפי עיקר פרסום האיסור מטעם רבני ווילנא, יצאו במכתב גלוי שלושת הנקובים בשמם (לעיל אות ב) מראשי עדת החסידים בווארשא, ונצטט בזאת מלשונם:

'ראינו ב'הלבנון' נומר 34 מאמר תחת השם 'אזהרה מרבני וגאוני ווילנא' בקנאם קנאה גדולה על הרב המחבר ספר 'סדרי טהרות'.

'עמדנו משתוממים על המראה, איך יצאו נגד גאוני וגדולי זמננו אשר מפיהם אנו חיים וכל בית ישראל נשען עליהם, הלוא המה הרב הגאון מאיר עיני ישראל מרן רבנו יוסף שאול הלוי נאטאנזאהן זצלה"ה האבד"ק לבוב... והגאון העצום בחריפות ובקיאיות מורנו רבי יצחק אלחנן האבד"ק קאוונא, והגאון מאיר עיני ישראל מורנו רבי ישראל יהושע מקוטנא, והגאון הצדיק המפורסם מוהר"ר שמעון סופר האבד"ק קראקא, ושאר גאוני וגדולי זמננו.. ואיך יכול בית דין לבטל דברי בית דין חברו הגדול ממנו במניין? שהסכימו כאחד על החיבור הלז, ואישרו חילו כי דבר גדול עשה להפיץ תורה בישראל!

³² "המופלג אשר מעודו שקד על דלתי התורה" מו"ה נפתלי צבי בן ר' פנחס הכהן (מנוסח מצבתו), נפטר בוורשה ביום י"ד בשבט תרנ"ה.

³³ הגביר החסיד רבי חיים יצחק אייזיק בן ר' יעקב אריה יוסטמן מוורשה, מתלמידי הגה"ק בעל 'בית יעקב' מאיזביצה, ואחר כך נסע להגה"ק בעל 'שפת אמת' מגור. מחבר הספרים 'חיי יצחק' על התורה (וורשה תער"ב) ו'שיח יצחק' ליקוטים על הש"ס (וורשה תרפ"ח). נפטר בשנת תרע"א ומנוחתו בוורשה.

³⁴ מפרנסי וורשה הנודעים, גביר וחסיד איזביצה.

³⁵ נתפרסם ב'הלבנון' מיום 19 במאי 1875.

³⁶ הופיעה בעיתון 'המגיד' מיום 28 במאי 1875.

³⁷ רבי אברהם חיים דאנציגערקראן נולד בשנת תר"ה לאביו רבי ישראל פנחס ז"ל בעיר וורשה. זקנו היה הרה"ג רבי שלמה מאפטא מחבר הספר "שבילי תורה" על הלכות גיטין (וורשה תרכ"ז), שכיהן כמו"ץ בעיר וורשה. רבי אברהם חיים היה תלמיד חכם ואיש אמיד וכל ימיו עסק והגה בתורה. בזבז מהונו לאסוף ספרים עתיקים. פרסם מאמרים תורניים בכתב העת התורני "המאסף" (קואינקה) שיצא לאור בירושלים, וחיבר ספר בשם "זקן אברהם" (וורשה תרע"ג) אודות חומר עניין גילוח הזקן מלוקט מש"ס בבלי וירושלמי ראשונים ואחרונים, נושא שכתב והתפלמס עליו ברבעון התורני 'וילקוט יוסף'. רא"ח דנציגערקראן נפטר בוורשה ביום כ"ו מרחשוון תרע"ז ושם נטמן.

³⁸ רבי שלמה ב"ר יהודה לייב מאפטא דיין בווארשה בעל מחבר ספר "שבילי תורה" על הלכות גיטין (וורשה תקס"ה, וורשה תרכ"ז). נלב"ע ביום כ"ג אדר תקצ"ב ומנוחתו בבית העלמין הישן בוורשה (מצבתו בספר "נחלת עולמים" עמ' 14).

³⁹ ב'הוספה להמגיד' נומער 32, 33 (מתאריכים יז-כד אב תרל"ה).

⁴⁰ לתולדותיו ראו לעיל הערה 10. בעל ספר 'עיר ווילנא' (עמ' 59) מניח שמדובר בשם בדוי, אבל אין הדבר כן, וכבר העירו בזה.

"הן אמת שלהוסיף על הש"ס אסור אף לגאון וגדול בישראל להכניס דבריו לתוך הש"ס, אמנם הספר הזה נקרא בשם מיוחד "סדרי טהרות – ילקוט הטהור", ומעת חתימת התלמוד כמה ילקוטים נתחברו⁴¹, ולא היה פוצה פה ומצפצף.. "

"ואם באמת קינאו לכבוד התורה, מדוע לא כתבו תחילה להרב המחבר בעצמו לשאול את פיו, אולי יש לו במה להוכיחם על פניהם? אשר על זה נעשה 'חרם' בעת אשר בעל 'מצפה יקותיאל'⁴² השיג על ספר 'תורת יקותיאל'⁴³, לבלתי ירום איש להשיג על ספר, בלתי אם ישאל את פי המחבר⁴⁴!

"ולמען השלום באנו על החתום יום ו' עש"ק לסדר 'אשר יעשה אותם האדם וחי בהם', יו"ד למטמונים תרל"ה.

(=ועל כך באו על החתום שלשה אישים הנקובים בשמותיהם לעיל)

בסגנון דומה מתאונן הכותב ר' אברהם דאנציגערקראן, במכתבו המופיע תחת הכותרת 'זאת תורת הקנאות', ונצטט מלשונו:

⁴¹ רשימה לדוגמה: ברייתות דמסכתות קטנות כגון מסכת שמחות, מסכת כלה רבתי (יש עליה כעין גמרא, והיא נזכרת בראשונים, כשבעל ספר המנהיג רבנו אברהם הירחי חיבר עליה פירוש ונדפס), ועוד; ספר "עין יעקב" על אגדות הש"ס, לרבנו יעקב בן חביב; חיבור רב אלפס; ילקוט שמעוני על תנ"ך; ועוד.

⁴² קונטרס שעורר בשעתו סערה עצומה בקהילות אשכנז (דפוס ברלין תקמ"ט), כאשר הופיע בעילום שם מחברו תחת שם בדוי ('עובדיה בר ברוך') ובו יצא בהתקפות והשגות וזלזולים כנגד הספר 'תורת יקותיאל' שחיבר אחד מגדולי הדור הוא הגאון רבי רפאל הכהן אבד"ק אה"ו, ורבני אלטונה שמו בחרם את מחברו, אשר כפי שנתברר בהמשך היה זה הר"ש לוי מ'פד"א בעל שו"ת 'בשמים ראש' הנודע, שהתחבר למשכילים והקדיח תבשילו ברבים, ואכמ"ל בפרשה זו. וראו בספר 'תולדות אנשי שם ופעולתם בברלין' מאת ליזר לנדסהוטה (ברלין תרמד) מובא שם כל פרטי הפרשה המסעירה וכתבי החרם שהופיעו ויצאו אז כנגד הספר ומחברו.

⁴³ 'תורת יקותיאל' (ברלין תקל"ב) שחיבר הגאון המובהק רבי רפאל הכהן אבד"ק אה"ו, מגדולי הדור בימיו. רבי רפאל הכהן נולד ביום כד מרחשוון תפ"ג לאביו רבי יקותיאל זיסקינד כ" אבד"ק ליפלאנד שבלטביה. בשנתו הי"ב הובא אל ישיבת הגאון רבי אריה ליב בעל "שאגת אריה", שהיה אז ר"מ דק"ק מינסק. שם נפתחו לו שערי חכמה. בשנת תק"ב והוא רק בן י"ט שנה, ויבחרו בו להיות ריש מתיבתא דמינסק על מקום רבו שנתעלה להיות ראב"ד. שש שנים הרביץ תורה לרבים ויצא שמו הטוב בארץ. בימים ההם נבחר להיות אב"ד בעיר ראקוב, ובשנת תק"ז קבלוהו לאבד"ק וילקומיר הסמוכה לוויילנא, וישב שם כעשר שנים. אז קבלוהו לראש בק"ק מינסק בגליל העליון, בשנת תקי"ז. אחר שש שנים עלה ונתעלה לכהן כאב"ד בקהילת פינסק המעטירה, ונהג ממשלתו כעשר שנים. שם חיבר את ספרו הגדול 'תורת יקותיאל' ונסע במיוחד לאשכנז כדי להדפיסו. שם נתפרסם שמו עד שנתקבל לאבד"ק פוזנא, ושוב נתקבל לאבד"ק פיורדא. עד שבשנת תקל"ו נתקבל לאב"ד בערים אה"ו (=אלטונא, המבורג, ונזיבק). בימים ההם החלה תנועת ההשכלה הארורה לגלות טלפיה ולנעוץ ציפורניה בכרם בית ישראל, רבי רפאל הכהן הריח את מגמתם והחל לרודפם, בתמורה הפנו הללו את חיצו התרעלה שלהם כנגדו ושכרו איש ת"ח כלבבם שיכה את האב"ד בסתר, על ידי חיבור והוצאת הספר 'מצפה יקתאל' כדי להוכיח כביכול שהרב אינו בקי ח"ו בהוראות איסור והיתר, הספר נכתב בזלזולים רבים. כשיצא הספר נעו אמות הסיפים, ויצא חרם כנגד הספר ומחברו. סבל רב עבר על ראש רבי רפאל הכהן מידי מרשיעי ברית אלה, אולם בענוותנותו הרבה לא דיבר מפגיעתו האישית מאומה. חיבר עוד את ספריו 'ושב כהן' וספרו 'שאלת הכהנים תורה' וספרו 'מרפא לשון'. הגאון רבי רפאל הכהן האריך ימים עד שנתו הפ"א, וביום כ"ח מרחשוון תקס"ד נפטר זקן ושבע ימים לבית עולמו.

⁴⁴ דבר זה הביאו גם הגאון המחבר בהקדמה לספרו 'עין התכלת' (וורשה תרנ"ב) וז"ל: "הרי כבר נעשה איסור בהסכם כל גדולי ארץ (בימי הגאון המפורסם מ' צבי הירש בערלין זצלה"ה, והוא נדפס בקונטרס כנגד הספר 'מצפה יקותיאל' שהדפיס אחד השגות על ספר 'תורת יקותיאל') שכל מי שיש לו להשיג על ספר יכתוב למחברו אולי יש לו להשיב על דבריו, ושם נתברר מכמה גדולים ז"ל חומר האיסור בזה. וכן הוסיפו וגזרו איסור על זה שלא לפרסם השגות וקושיות וכ"ש בדפוס על שום ספר זולתי אם ישאל תחילה את מחברו" וכו' (=ע"כ). לפי שעה לא עלה בידינו למצוא קונטרס זה שעליו מדבר רבנו. ושמה הוא הקונטרס שחיבר רבי אליעזר לאזי היילבוט מדייני המבורג (אלטונא תקמ"ט, נזכר בספר 'תולדות אנשי שם ופעולתם בברלין' ללנדסהוטה), שלא הצלחנו לראותו.

'בקראי המאמר הזה נוראות נפלאתי מאוד, כי מעודי לא האמנתי אשר המוציא לאור מכתב 'הלבנון' יקבלו ויסדרו בגיליונו...⁴⁵ ראשית דבר, יתחמץ לב כל ירא וחרד לדבר ה' על מו"ץ דווילנא אשר מאוד ידברו רתת והשפילו לעפר קדושת גדולי וגאוני דורנו אשר נתנו הסכמותיהם על הספר 'סדרי טהרות' הלוא הם הגאון רבן של כל בני הגולה המנוח רבי יוסף שאול הלוי נאטאנזאהן ז"ל האב"ד דלבו, הרב הגאון רבי אברהם אשכנזי חכם הכולל דספרדים בירושלים, הרב הגאון מוהר"ר שמעון סופר מקראקא, הרב הגאון רבי ישראל יהושע אב"ד דקוטנא, הבר הגאון רבי צבי הירש אורנשטיין אב"ד דבריסק.. הרב הגאון רבי חיים אלעזר וואקס אב"ד מקאליש..

"כל איש אשר לב בינה נטוע בקרבו, יודע ומבין כי קוטנם עבה ממותני המו"ץ דווילנא. והגאונים הנקובים פה בשמותם, שבעת הרועים מהם ראו הספר כלול בהדרו אחר הדפסתו⁴⁶, ושלשה מאלה ראוהו בכתב יד⁴⁷, ומלבד כי לא מצאו בו עוול, עוד ברכו וגמרו עליו את ההלל כמבואר בהסכמותיהם, ואיך יכול החי להכחיש את החי... ומי יפצה פה כנגד אדירי התורה האלה??"

הנימוקים כנגד האיסור

כעת נפן לתגובות בנוגע לגוף הטענות שהועלו.

בנוגע לטענה הראשונה (והמרכזית), שהש"ס בבלי וירושלמי הינם חתומים ונעולים מימות רבינא ורב אשי, ועליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע, טוענים המשיבים, כי אין בזה החיבור משום תוספת על הש"ס כלל וכלל, וזאת מפני כמה סיבות:

האחת, לפי שמדובר כאן בסדר טהרות שעליו לא נסדר מעולם התלמוד בבלי, ממילא אין שייך כן הכלל האמור שהתלמוד נחתם ואין להוסיף עליו, שהרי מי חתמו כאשר לא נסדר עליו שום תלמוד כלל וכלל!

השנייה, והיא עיקר, אילו היה מדובר כאן בתוספת של איזה מחבר אחרון שמוסיף על המשנה דברים מדעתו, ניחא שיש בזה סברה לאסור, אולם כאן הלוא עסקינן בדברים הנובעים כולם הישר ממקור התלמוד עצמו, היינו מסוגיות הש"ס שנלקטו בכתבם

⁴⁵ מעניין לציין כאן לדברי מו"ל 'הלבנון' שכתב בהערה מתחת לקו על הכתבה 'הוו מתונים בדין' הנזכר לעיל (מתאריך אדר"ח אייר תרל"ה), וז"ל: "בזה אתנו מקום להצטדק על תלונת הרבנים הגאונים שי' אשר תמכו את ידי הגאון המחבר מס' כלים: מדוע פינינו מקום ל'אזהרה' (=מרבני ווילנא) למרות כבודם? כי לדעתנו אין לנו לסרב לגדולים כהרבנים הגאונים המו"ץ בוויילנא. ולוא נהג הגאון המחבר מנהג שאר המחברים ושלח גם לנו את ספרו, וראינו מי ומי המסכימים עמו, כי אז אולי היינו מתונים בהדפסת האזהרה. המו"ל". הדברים מדברים בעד עצמם.

⁴⁶ והם: הגאונים רבי יוסף שאול נתנזון מלבו (ו"זכר נדפסו הרבה עלים על מסכת כלים"). רבי אברהם אשכנזי הראשון לציין ("קראתי בכל לב עלהו לתרופה ראשית תבואתו"); רבי שמעון סופר מקראקא ("אפס קצהו ראינו אשר יצא מבית הדפוס עשרה פרקים הראשונים ממסכת כלים"); רבי חיים ברלין ממוסקבה ("אף הוא הניף ידו הגדולה להראות חזותו ברבים מחידושי הנפלאים המקיפים את מאמרי ים התלמודים"); רבי חיים סופר ממונקאטש ("וספרו בידו מודפס על עשרה פרקים הראשונים"); וכנראה גם רבי יצחק אלחנן מקובנה (שהסכמתו באה לאחר הסכמת בעל שו"מ מלבו, שכבר היו למראה עיניו עלים נדפסים כנזכר) ורבי ירמיה לעוו מאוהעל ("הראני קצת מחיבורו... אף הסכמה זו באה לאחר הסכמת השו"מ, שמזכירה בתוך הסכמתו).

⁴⁷ והם: רבי ישראל יהושע אב"ד דקוטנא (ראשון המסכימים עוד משנת תרל"ב); רבי צבי הירש אורנשטיין מלבו (כנ"ל); ורבי חיים אלעזר וואקס מקאליש (הסכים כשבוע לאחר חותנו הרב מקוטנא).

וכלשונם ממרחבי סוגיות בבלי וירושלמי, וממקור קדוש יהלכו, אלא שהסוגיות מפוזרות ונצרך ללקטן ולסדרם על סדר המשניות, דבר זה הינו תועלת גדולה ביותר להבנת דברי המשניות מתוך דברי קודש של חז"ל עצמם, שהם עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר, והיכן מצינו שנאסר לעשותו?⁴⁸

וגם אין כאן שום בית מיחוש שמאן דהוא במהלך הדורות יחשוב בטעות כי גמרא זו שלפנינו חוברת כמות שהיא מן האמוראים עצמם, שהרי "מי לא ידע אשר ה'סדרי טהרות' מראשו ועד סופו ידי גאון אחרון הוא, אשר קבצם כעמיר גורנה? והלוא דרדקי דבי רב בלמדם הספר יכירו זאת כרגע! כי 'בפירוש הארוך' מובאים כל הפוסקים ראשונים ואחרונים, והרבה ספרים וש"ת מאחרוני זמננו, וכמה מקומות ימצאו ב'פירוש הארוך' אשר יגלה על 'הפנים' שהוא הוא, היינו הוא בעל המסדר והמלקט, הוא בעל שני הפירושים, והוא בעל 'מסורת הש"ס' ו'עין משפט'⁴⁹!

גדולי ישראל בשנים קדמוניות שחיברו ספר מעין זה

לגבי עיקר האיסור לחבר חיבור כזה שיש בו כביכול 'תוספת' על הש"ס שבידינו, אף שבעצם ליקוט הוא, טוענים המשיבים, שאין הדבר נכון כלל וכלל, וכי יש בידינו אסמכתאות שונות בנוגע לכמה וכמה גדולים, הן מתקופת הראשונים והן מתקופת האחרונים, שסברו לחבר, או שחיברו חיבורים מסוג זה, אלא שלא נסתייע בידם להפיץ או לגמור את חיבורם, ויש גם שחיבורם נדפס בדור מאוחר – כדלהלן.

הדוגמה הבולטת לכך הינה חיבור סדר תלמוד הערוך על מסכת עדיות שבסדר נזיקין, שאף עליה לא נסדר תלמוד בבלי כידוע, והנה בתקופת מרן 'בית יוסף' קם אחד מגדולי חכמי טורקיה, הוא הגאון רבנו שלמה בכר יוסף סיריליאוי⁵⁰, שערך חיבור מעין גמרא מלקוט מסוגיות הש"ס בבלי וירושלמי המצויות בשפע על משניות ההן, בצירוף פירושים משלו, ואף פרסם דבר חיבורו זה בהקדמה לחיבורו הגדול שייסד על סדר

⁴⁸ מן העניין לציין לדברי הגה"ק רבי לייבלי אייגר מלובלין בעל "תורת אמת" בהסכמתו לספר 'מסכת אבות בבלי וירושלמי' שחיבר הרב נח חיים לוי מקוברין ז"ל, ונדפס בוורשה בשנת תרכ"ח, חיבור הדומה ומזכיר במידה רבה את הספר 'סדרי טהרות' כאשר הגמרות המלוקטות על המשניות דאבות מופיעות במרכז באותיות מרובעות, ומסביב להן יחנו הפירושים כדוגמת רש"י ותוספות. הסכמה זו פותח מהר"ל אייגר במילים הללו: "הן גלוי וידוע לכל אשר חיבור הזה לא נצרך להסכמת שום איש, כי המחבר הזה אינו אומר דבר מפי עצמו רק קיבץ כל דברי חכמינו ורבותינו ז"ל זי"ע, כל המאמרים אשר מצאם דומים להנאמרים במילי דאבות, וחיברם יחד כאהל אחד סמוך לפרקי אבות..." (=ע"כ). עוד מעניין לציין, כי על הספר האמור (מהדורת וורשה תרל"ט) מופיעה גם הסכמתו של הגאון רבי בצלאל הכהן בעצמו, שהסכים על הספר בשנת תרל"ה! ויבואר עוד מזה לקמן אי"ה.

⁴⁹ "לשון חכמים תיטיב דעת", 'המגיד', כ"ד אב תרל"ה (ב"הוספה להמגיד").

⁵⁰ רבנו שלמה בכ"ר יוסף סיריליאוי (בקצור: מהרש"ס) נולד בסמוך לגירוש ספרד בשנת רנ"ב בערך, התגורר שנים רבות בסלוניקי שביוון ובאדרינופלי שבטורקיה. שימש שם את הגאונים מהרלנ"ח (רבי לוי בן חביב) ורבי אליהו הלוי בעל "זקן אהרן", שאף הסמיכו לרבנות. בשנת ר"ץ נמנה בין רבני סלוניקי. מאוחר יותר עלה לארץ הקודש. במשך כל ימי חייו שקד על חיבוריו הרבים. רבנו הביט יוסף מזכירו בתשובותיו ש"ת אבקת רוכל ובפירושו כסף משנה. חיבר את פירושו הגדול על הירושלמי סדר זרעים ומסכת שקלים. החיבור נדפס מאות שנים לאחר מכן קרוב לזמננו בידי הג"ר יוסף דינקלס, הג"ר אפרים גרבוז ועוד. נפטר בשנת שי"ח בערך. על חיבור הגמרא על מסכת עדיות, וכן על תולדותיו בהרחבה, ראו באורך מה שנכתב במאמרנו הראשון בישורן מו, עמ' תתלד-תתלת.

תלמוד הירושלמי. החיבור נותר עלום בכתב יד המחבר במשך מאות בשנים⁵¹, כאשר גאון עוזנו החיד"א מעיד שראה את החיבור בעיניו והוא כותב אודותיו בהתפעלות בספרו הנודע "שם הגדולים"⁵², בזה הלשון:

"גם ראיתי מהגאון רבי שלמה סיריליי כתב יד שחיבר 'גמרא' על מסכת עדיות שקיבץ מדברי התלמוד דשייכי לה, והוסיף נופך בלשון תלמוד וביאר עליה פירוש רחב, ובאה לידי גמרא זו וברכתי עליה ברוך שחלק וגו', עכ"ל.

כפי עדות שבאחת התגובות שפורסמו, הרי הגאון המחבר 'סדרי טהרות' עצמו היה בידו העתק מכתב יד זה, ואף חישוב לפרסמו בדפוס. כלשון הכותב הנזכר⁵³:

"החיבור הזה, הרב המחבר 'סדרי טהרות' קנה מאת [הרב] דר' לעהמאן⁵⁴ אשר היה בידו, שקנה מיורשי הגאון זרחיה אזולאי, והרב ד"ר לעהמאן מכר המסכת הזאת להמחבר בתנאי שידפיסה ויוציאה לאור, וברצות ה' דרכי המחבר יוציאה לאור מקרוב. ויראו כל תופשי התורה כי נעשה כמתכונת הש"ס ממש, ומאז ועד עתה לא היה פוצה פה, ואם הראשונים כמלאכים... (=ע"כ)

כפי שמזכיר גאון עוזנו החיד"א, חיבור זה על מסכת עדויות, היה מרחיק לכת בתבניתו אף מעבר לחיבור 'סדרי טהרות' של רבנו, שכן הגאון המחבר מהרש"ס, אף שילב קטעים שלימים מדברי עצמו, וקבעם כנוסח הגמרא ממש! אף על פי כן, הגאון הנודע חיד"א מברך עליו כאמור ברכת שחלק מחוכמתו וגו', מבלי למחות כנגדו כלל.

כמאה שנה אחר כך, הננו למדים אודות הגאון מהר"ל מפראג⁵⁵ שהיה לו חיבור כזה מוכן באמתחת כתביו, והוא נשרף באש שפרצה בבית נכאת אוצרות כתבי ידו, כעבור שנים רבות לאחר פטירתו⁵⁶, כפי שמעיד על כך הגאון רבי יוסף שאול נאטאנזאהן בהסכמתו לספר 'סדרי טהרות' לרבנו המחבר, כשהוא כותב בנידון בזה הלשון:

"..ולא אכחד קושט דבר אמת אשר בימי חורפי גם בליבי עלה כזאת, והיה רשום אצלי ציונים על כל מסכת כלים. אמנם לאשר אפפוני טרדות רבות, וגם ראיתי בסיפורי שבחי זקני הגאון מוהר"ל מפראג ז"ל כי גם הוא ייסד כזה⁵⁷ ונשרף אצלו, נסוגתי אחור. אבל בליבי היו צפונים, מי ייתן והיה איש חיל היודע לערך מחברת החיבור הגדול הלז בכמות ובאיכות, יצמח מזה טובה לבית ישראל ויתברכו בו כל ישראל..

(=עכ"ל הגרי"ש נאטאנזאהן)

⁵¹ זכה לגואל בזמנו על ידי מכון אהבת שלום ונדפס בעיבודו המדוקדק של הרה"ג רבי בצלאל דבליצקי שליט"א, בצירוף מבוא מפורט והערות ('תלמוד מסכת עדיות' למהר"ש סיריליאו, מכון אהבת שלום, ירושלים תשעד), תשוח"ח לו על שזיכנו בחיבור יקר ומיוחד זה מאחד מגדולי רבותינו הקדמונים.

⁵² מערכת גדולים, אות ש סימן נ"ה.

⁵³ לעיל אות ג.

⁵⁴ הוא הרב מאיר לעהמאן אבד"ק מייניץ, מחבר 'מאיר נתיב' על ירושלמי ברכות ועורך מכ"ע 'דר איזראעליט'. עליו ועל השתלשלות העניינים בקשר לכ"י ראו עוד במאמרנו ב'ישורון' מו, ניסן תשפג, עמ' תתלה-תתלה, ושם בהערה 74.

⁵⁵ חי ופעל ברבנות ניקלשבורג, פוזנא ופראג בין השנים ש"ל-ש"ס. נפטר ח"י באלול שס"ט ונקבר בפראג.

⁵⁶ בשריפת הגטו היהודי בפראג בשנת תמט.

⁵⁷ ראו בפרוטרוט מה שנכתב אודות כך ב'ישורון' הנ"ל, עמ' תת-תתא.

תלמוד מסכת עדיות

למהר"ש סיריליאו

והוא ליקוט דברי חכמינו ז"ל
והידושים מקוריים בסגנון תלמוד
למסכת עדיות

יסדו אף פירשו
האי תנא ירושלמאה
רבינו שלמה בכה"ר יוסף סיריליאו ז"ל

יו"ל לראשונה
מתוך כתב יד מוגה בעצם כ"ק המחבר
בתוספת ציוני מקורות והערות
ע"י
בצלאל בהגאון רבי דוד דבליצקי

מכון אהבת שלום
ירושלים תשע"ד

שער הספר "תלמוד מסכת עדיות" לגאון מהר"ש סיריליאו
כפי שנדפס ויצא לאור בימינו (תשע"ד)

ידיעות נוספות בידינו אודות ניסיונות שנעשו בדורות ראשונים ואחרונים לעריכת חיבורים כאלו המקבילים לחיבור הגמרא, בעיקר על סדרים (ומסכתות) שאינם בידינו, וזאת באין פוצה פה. חלקם יוזכרו בהמשך המאמר.

חיבור הרי"ף אף הוא דומה לגמרא

בנוסף לכך, איננו צריכים להרחיק לכת בהבאת דוגמאות חיצוניות, כאשר בידינו חיבור 'הרי"ף' על הלכות הש"ס שסודר במשך הדורות בתבנית גמרא באמצע, עם מפרשים כדוגמת רש"י ור"ן משני צדדיו. כאשר כל פרק או קטע מתחיל בדברי 'המשנה' ובהמשך באה תיבת 'גמרא', ובגוף דברי הגמרא מופיעות הוספות בלשון הרי"ף, הכוללות שקלא וטריא להסקת הסוגייה אליבא דהלכתא והכרעת פסק

ההלכה, כידוע ללומדי הש"ס וראשונים. איש אינו חושש כאן פן יבוא מישהו לדמות שלפניו גמרא שנסדרה מהאמוראים, מכיוון שכל לומד יודע דברים לאישורם ואין מבין אחד בלימוד שיטעה בטעות מעין זה⁵⁸. ואף שהרי"ף אינו מכונה 'גמרא' אלא 'הלכות רב אלפס', הלוא אף הספר 'סדרי טהרות' אינו מכונה בשום מקום 'גמרא' אלא 'ילקוט הטהור' בלבד כמבואר בשער הספר, ואלו על גבי הכריכה מופיע כספר 'סדרי טהרות', אי לכן אין לחוש שאי מי יטעה בדבר.

בנוגע לטענה השנייה, שרבות הלכות נלמדות כביכול מסמיכות הסוגיות בגמרא.

הנה, כשם שרבנו הרי"ף שינה מסדר הגמרות על ידי תמצות הבאת הסוגיות מבלי לערר חשש כנ"ל, כך גם בענייננו אין מקום לחשש. ועוד, וכי מי הם אלה שלמדו מסמיכות הסוגיות 'הלכות שלימות' כדברי המשיגים? גאוני וגדולי ישראל שבכל הדורות שלהם נמסר לימוד הסוגיות עד פסק ההלכה, וכי בנוגע לגדולים בעלי תריסים כמוהם יש לחוש שלא ידעו להבדיל בין גמרא אמיתית לבין ספר בעל סגנון דומה שנלקט בדור אחרון, ויטעו ללמוד מהלכות הסמוכות? ומי שהוא בר הכי לטעות כך, ברור שאינו בחשש שילמד מהלכות הסמוכות, וייכשל בגין כך בדבר הלכה.

לבד מזאת אין מובן דיו החשש, דהיינו אפשרות לימוד 'אלפים ורבבות דינים' כביכול מסמיכות הסוגיות כהגדרת המשיגים, כאשר אין ידוע בשער בת רבים אודות סגנון לימוד והסקת הלכה בהיקף נרחב ועצום כזה על סמך האמור, ועיקר אסוקי שמעתא אליבא דהלכתא בכל הדורות נעשה מתוך מהלכי הסוגיות בעצמן, כפי כללי הפסיקה מסגנון דברי הראשונים ז"ל ופוסקי הדורות שבכל סוגיה. כך שזהו לכאורה 'חשש' מבוטל ולא מציאותי.

ואלו בנוגע לטענה השלישית, שיש לחשוש שאף בסדרים הקיימים בידינו, שהם סדרי משניות מועד-נזיקין, יוסיף מאן דהוא ברייתות ותוספתות וירושלמי לתוך הגמרא שלנו, ויקרא להם בשם משותף 'גמרא'? אף זהו חשש בלתי סביר, מכיוון שלמה יעשו כזאת, לאחר שקיימים בידינו סדרי גמרא מסודרים על כל אלה! (ואכן על מסכת 'עדיות' למשל, שאין עליה גמרא מסודרת, עשה הגאון מהר"ש סיריליאן סדר גמרא כזו, והחיד"א שראהו בכתב יד ברך עליה שחלק מחוכמתו וכו'). ועוד, שעל סדרים אלו מובן שאין להוסיף עליהן ולא לגרוע חלילה, לאחר שחכמי האמוראים סדרו לנו גמרא עליהן, אך בסדר טהרות שאין גמרא מסודרת, וכי מה איסור יש ללקט מדברי התנאים והאמוראים שמפוזרים בש"ס ושייכים לסוגיין?

לסיכום, נעלה בזאת מכתב שנשלח לעיתון 'הלבנון' בידי רב וגאון מסוים, הלוא הוא רבי יהושע יוסף הכהן אבד"ק מארד שבפולין⁵⁹, שנתפרסם כמחבר "עזרת כהנים" על מסכת מידות, וכך נקרא בעניינו:

⁵⁸ ראו גם מה שכתבנו לעיל, הערה 22.

⁵⁹ מגדולי תלמידי בית איזביצא, רב בעיירות ציאמניקי ומארד שבנפת שדליץ בפולין. חיבר ספר 'עזרת כהנים' (וורשה תרלג-תרלז) על מסכת מידות, ובו ביאור בהיקף נרחב משיטות הקדמונים והאחרונים בנושאי בית המקדש וכליו ובגדי כהונה, המהווה ספר יסוד בתחום זה. כמו כן נדפס מאתו בשנים האחרונות "דרשות עזרת כהנים". נפטר ביום כ' טבת תרמ"ה. (הספר 'עזרת כהנים' נדפס לאחרונה במהדורה חדשה מפוארת בידי מכון 'תורת המקדש' בהנהלת הרב אברהם ישעיה נייבירטה שליט"א מלונדון-קרית ספר).

”מאָרד, שלהי תמוז, תרל”ה.

למען השקיט רעיוני הרבנים מווילנא, המסתפקים.. באומד דעת הרבנים המסכימים על המחברת הקדוש ספר ”סדרי טהרות”, אם ביקרו את המחברת הקדוש הזה קודם הדפסתו, ואחרי צאתו מבית הדפוס??

אודיע נאמנה! בקרב עם קדוש, כי אחר שנשלם כל מלאכת ההדפסה, באו כולם במכתבי תודה ותהילה להרב הגאון המחבר נ”י, ולהרב הגאון מלבוב זללה”ה נשלח מבית הדפוס כל עלה ועלה בעת היגמרו, על פי רצונו לשום הערות עליהם⁶⁰! ואחרי נגמר בשלימות, שלח מכתב תהילתו להרב הגאון המחבר נ”י, וכתב כי מזיו זוהרו הופיע תבל.

וכן כל המסכימים באו במכתביהם בתודה ובתהילה על השלמת החיבור היקר הזה, כן ברכו אותו שיעזרו השם יתברך שיזכה לגמור בשלימות על כל סדר טהרות. וכן אחרי רואם האזהרה ב’קול קורא’ מרבני ווילנא, רובם ככולם כתבו להגאון המחבר כי לא ייפול לבבו, ואימתם לא תבעתהו, כן כתבו אליו כי אינו לפי כבודו לצאת בעצמו לריב נגדם וכבודו לשבות מריב, ויחוסא דבבל היינו שתיקותא⁶¹ ולזה גם המסכימים לא יצאו בדבריהם נגדם. ואחרי כי הגמרא עדיות למהר”ש סיריליאו לעד נאמן ביד הגאון המחבר, כי שם הוסיף הגאון הנ”ל משלו בלשון הש”ס ממש. ומעתה אין להם לדבר גבוהה ולשלוח יד בקודש לאסר איסור גם על מהר”ש סיריליאו, ואז לעיני כל יוכח עם מי הצדק, ומי שיתבע עלבון מהר”ש סיריליאו, יתבע גם כן עלבון הגאון המחבר נ”י...

ואקווה אשר דבריי אלה המעטים יספיקו להשקיט רעיוני כל אשר כוונתם לשמים, כי בעז”ה הספר הוא מקובל כמעט בכל העולם אצל תופשי התורה באמונה, וכל דבריהם (=של המערערים) לא הכו שורש בליבות ישראל, כי ליבות ישראל ינהו רק אחרי הג’ המחבר והגאונים המסכימים, כי הם עיני העדה ואבירי הרועים.

המדבר באמת ושלו,

יהושע יוסף הכהן אבד”ק מאָרד, בהרב המנוח מו”ה נחום דוד ז”ל, בעל המחבר ספר ‘עזרת כהנים’.

(=הלבנון, 11 אוגוסט 1875)

לאחר שכאמור הופיע בחודש ניסן תרל”ה ‘אזהרה’ מאת רבני ווילנא כנגד הספר ‘סדרי טהרות’, ניתן היה לחשוב כי ‘די בהערה זו’ ואין צורך במכתב נוסף בעניין, שכן מה יוכלו רבני ווילנא לחדש באזהרה שנייה, שטרם נכלל באזהרתם הראשונה?? השומע ישמע, והחדל יחדל!

54 הערות אחדות משלו נכללו בהסכמתו של גאבד”ק לבוב, וכן מובאת קושיה משמו על מה שנכתב בשמו של ‘כאאמו”ר הגה”ק שליט”א” בדף מ’ ע”א (ד”ה א”י) ולאחר הסכמת הגאון מובאת “תשובת כבוד אאמו”ר הרב הגאון הקדוש שליט”א על קושיית הרב הגאון המפורסם האבד”ק לבוב”.

61 “אמר רב: שתיקותא דבבל, היינו יחוסא” (קידושין עא:).

אזהרה שנייה מאת רבני ווילנא

אכן רבני ומו"ץ דווילנא, ובראשם הרבנים הג"ר בצלאל הכהן והג"ר יוסף ב"ר רפאל, לא כן חשבו, ובמלחמתם הזאת טרם אמרו די. נראה שעצם העובדה שעל הספר 'סדרי טהרות' מתנוססות הסכמות מגדולי ומאורי הדור מהשורה הראשונה, אשר תוכנן מדבר בעד עצמן ואי אפשר לבטלן במחי הינף איסור מרבנים גדולי תורה ככל שיהיו, במיוחד בהתחשב בכך שמאז פרסום האיסור הופיעו במכתבי העיתים מכתבים התומכים במחבר ובספרו, כולל נימוקים הסותרים את בסיס האיסור שפורסם – כל אלה עמדו למול עיניהם. ולכך ראו רבני ווילנא נחיצות לחיזוק איסורם בשנית. כמו כן נוכחו הם בשתיקה הרועמת שהקיפה את הרבנים מסכימים הגדולים ובאי כוחם, שנמנעו לפרסם 'התנצלות' כביכול בגין ההסכמה שניתנה על ידם לספר, ומאידך שום גדול מפורסם במדינה לא הצטרף בפומבי לאיסור על הספר 'סדרי טהרות'. כל אלו הניעו כנראה את הרבנים דווילנא לפעול שנית בעניין.

נמנו אפוא המו"ץ דווילנא לצאת באזהרה שנייה ומורחבת, כחודשיים בלבד לאחר הופעת האזהרה הראשונה. אזהרה שמנוסחת בחריפות יתר, זאת בכדי לקעקע ביצתו של הספר, שהשאייר כאמור רושם עצום וקנה לו שם בכותל המזרח של עולם התורה.

באזהרתם השנייה, שנכתבה בחודשי סיוון–תמוז תרל"ה ופורסמה בחודש אב בשנה זו, אף היא מעל דפי 'הלבנון'⁶², לא נתחדש הרבה מלבד חיזוק חומר האזהרה הקודמת, וכן הדגשת האיסור להוסיף תיבות "גמרא" או "איתמר" וכו' על לשונות התנאים והאמוראים ז"ל, שבדה המחבר מליבו כביכול. מה שנתחדש עוד באזהרה זו, שנוספו בה דברים שתכליתם לערער בעיקר את תועלת הספר ונחיצותו (וכלשונם "נודע לכל כי אין שום דבר תועלת בספרו זה..."), כגון בהבאת דוגמאות אחדות מסוגיות גמרא שאין להן שייכות לכאורה למשנה שעליה סודרה, ונשנות רק בדרך אגב⁶³. וכן 'כפילותן' כביכול במקומות שונים של סוגיות שונות, שנועד כהגדרתם רק כדי 'להגדיל את הכרך' ותו לא.

עצם ההיטפלות לזוטות ודקדוקי עניות כאלו והידרשות הטרחנית להם, מבלי להיכנס לגוף העניין – יש בכך לכאורה סטייה גמורה מעצם הנושא, שהינה אזהרה כנגד הוספת גמרא חיצונית על הש"ס שבידינו, ומן האמור יכול לכאורה שיתקבל הרושם כאלו בהעדר המועלות, יש בהחלט מקום לחיבור במתכונתו. אך נראה שמכיוון שבאו המזהירים לכלל התנצחות, באו לכלל טעות, או שמעיד על מגמות נוספות בעניין.

מן הראוי לציין בנוסף לכך, שמוציאי עיתון 'הלבנון' (=רבי יחיאל ברי"ל והרב רבי מאיר להמן רבה של מייניץ) לא ששו בלשון המעטה, לפרסם אזהרה שנייה בעניין מן המו"ץ דווילנא, אך נכפו על כך בידי המו"ץ עצמם, אי לכך הם פרסמו בראשית הדברים מעין

⁶² 'כבוד הלבנון' מחברת שנייה, שנה יא (משנת תרל"ה).

⁶³ "טענות" מעין אלו ניתן להעלות כנגד כל מחבר וגאון, אף אם כגובה ארזים יהיה גבוה, ובפרט במלאכה סבוכה ומורכבת מעין זו שלפנינו. וראו בהסכמת הג"ר חיים סופר אבד"ק מונקאטש לכרך 'סדרי טהרות' שבתוך דבריו כתב אודות הסגולות שנצרכות למחבר וחיבור בעל היקף ותוכן של ספר כזה, כשהוא כותב בזה הלשון: "חיבור כזה צריך חכמה ודעת בעזר ה' להשכיל ללקט ולהעתיק ולהציג ולהכיר מאין בהעתקה והיכן לגמור... ועל איזה משנה יעמוד, הכלל שצריך סיעתא דשמיא מאוד מאוד אצל ההשכלה והמתינות, והמחבר עשה בהשכל ובחכמה. והגם שיש עוד להפליא זה יאמר בכה וזה יאמר בכה, על זה נאמר לא עליך המלאכה לגמור" עכ"ל לענייננו..

'הבהרה' מה ראו הם על ככה ומה הגיע אליהם, לפרסם אגרת שנייה בנושא, בתוספת לשון המכתב שנתקבל מאת מו"צי ווילנא, העומדים על כך שיפרסמו ברבים גם את אזהרתם השנייה הנוכחית.

מצורף בזאת העתק מדברי עורכי העיתון בנידון:

"הננו נותנים בראש האזהרה את המכתב שקבלנו מהרבנים הגאונים מו"ץ דעוב"י⁶⁴ ווילנא, למען יראו ויבינו הקוראים, כי חשבנו למשפט צדק כי די לעולמנו באזהרה הראשונה, כי השומע שמע לקול הראשון, ואשר לא שמע מאיזה טעם שיהיה לקול הראשון, לא ישמע גם לקול האחרון. גם דאגנו פן חלילה תפרוץ מחלוקת בעקב האזהרה השנייה, כי גם הראשונה העירה תלונה, כנודע לקוראי הלבנון⁶⁵. ועל כן בקשנו למען השלום.. כי ישובו ויתבוננו אם לא טוב יותר לבלי נדפיס האזהרה השנייה.

"אכן הקוראים יראו מדברי מכתבם אלינו, כי לדעתם עלינו החובה והמצווה להדפיסה, ולכן ביטלנו רצוננו מפני רצונם. ומובן מאלינו, כי נפתח שערי כבוד הלבנון לרווחה גם לפני שאר הרבנים הגאונים אשר יחוו דעתם שלא כדעת רבני ווילנא, ונקווה שדברי חכמים בנחת יהיו נשמעים..."

ועל כך מגיע העתק מכתב רבני ווילנא, ונעתיק חלקו כאן:

"יום ועש"ק ו' תמוז "על כן ייאמר בספר מלחמות ה'" לפ"ק, ווילנא. הברכה והחיים והשלום.. לכבוד הרב הגדול המפורסם.. ולדעימיה..

"הן הגיענו דבר מכתבם היקר אלינו מיום ועש"ק העבר, וראינו את אשר עמדו בדעתם הג' נגד אזהרתנו השנייה על הדבר הגדול אשר גדרנו בעז"ה.. ובבוא דברנו שנית בזה לכת"ר נ"י, חרדו על הדבר כעת, למען לא ירבו על ידי זה מחלוקות גדולות בישראל חלילה.."

"..על כן נשיב בקצרה, כי לדבר גודל המצווה והחיוב יש באמת בדבר הזה לחוש לכבוד המקום ברוך הוא ולכבוד תורתו הקדושה, שלא תתחלל ח"ו.. ועל כן עליהם המצווה והחובה להוציא כעת שנית את דבר אזהרתנו השנייה, אשר באנו להוסיף חומר בדבר האיסור הגדול הזה..

[=ועל זה באו שוב על החתום שני דייני מו"ץ דווילנא, שחתמו בראשונה]

אגב, בגוף המכתב האמור נמסרו נתונים שיש בהם להוליך שולל את הציבור שכאלו "יצא הדבר בהסכם כעת מרוב גאוני ישראל(!) אשר במדינת רוסיא ופולין, המחמירים מאוד וצועקים מרה על הדבר הזה(!)" דברים מחוסרי שחר שלא היו ולא נבראו, כאשר לבד מאי אלה רבנים מליטא שהצטרפו לאיסור (=ויזכרו בהמשך), אף לא אחד מבין

⁶⁴ =עיר ואם בישראל.

⁶⁵ ואכן עורכי העיתון נתונים היו בסד הלחצים משני הצדדים, עד כי לאחר פרסום האזהרה השנייה, הם רומזים בדבריהם בעניין אחר "כאשר כבר שמענו מאחורינו דירת רבים, האומרים כי הננו נוטים אחרי דעת הרבנים מווילנא, מאז ראו כי הדפסנו אזהרתם הראשונה והשנייה אודות מס' כלים, אף כי ידענו שרבים מהגאונים אין רוחם נוחה מזה.. ובאמת לא כן דרכנו...". ("הלבנון" מתאריך 17 בנובמבר 1887, עמ' 4).

רבני רוסיא-פולין, ומכל שכן מן הגדולים ומפורסמים שבהם (=שחלקם אפילו הסכים במפורש לחיבור) לא יצא כנגד הספר 'סדרי טהרות', והכול הינו אפוא בגדר 'עורבא פרח' (=ושמא יש מי שדאג להוליך שולל את המו"ץ דווילנא בנתונים אלו).

איסור על הדפסת 'גמרא עדיות' למהר"ש סיריליאן ז"ל

דברים נוספים שנכללו באזהרה השנייה. לאחר שכבר נודע לרבני ווילנא אודות החיבור "מסכת עדיות" המיוחס לגאון הקדמון מהר"ש סיריליאן שנתחבר ונסדר כדוגמת גמרא ממש, ואשר הינו נמצא בידי הרב המחבר 'סדרי טהרות', הם מוסיפים איסור גם על חיבור הנ"ל להדפיסו כמתכונתו, וכלשונם:

"וגם המסכת עדיות אשר יש כעת ת"י המחבר גמרא כלים הנ"ל, שהיא כתב יד מהגאון הקדמון רבנו שלמה ז"ל סיריליאן, אם כי לא נודע אלינו על איזה תכונה סידר הגאון זצ"ל הנ"ל את הכת"י שלו על המסכת הנ"ל, אך על כל פנים הנה מהיום יחול דבר האיסור הגדול הנ"ל גם על מסכת זו להוציאה כעת חלילה כתכונת הגמרא הקדושה.. ולא ניחא ליה לרבנו הגאון הקדמון הנ"ל זצ"ל בוודאי שתתחלל חלילה שם שמים על ידו בזה כאשר יבואו לתלות בוקי סריקי בדבר הזה ח"ו על ידי חיבור גמרא חדשה שלו אם תצא לאורה כתכונת הגמרא ממש ח"ו...⁶⁶".

כן מוסיפים לפרוש מצודת איסורם גם על המחברים ומסייעים לזה, וכלשונם:

"והמצודה פרוסה בדבר הגדול הזה בין על המוציא לאור שום גמרא חדשה כתבנית וכתכונת הגמרא הקדושה ממש חלילה, ובין על המדפיסים והמסייעים וכל העוסקים בזה, וגם על הקונים מהיום שום גמרא חדשה כזאת, אשר יוציא מהיום אחד מהמחברים בדפוס בשגגה או בזדון ח"ו..."

"וגם על גמרא כלים החדשה הנ"ל, אם כי לא באנו לגזור שום איסור על מה שעבר, אחר שכבר היא בעצמה עכ"פ יצאה בהיתר מאת גאוני העולם יצ"ו⁶⁷, אשר הסכימו אתו בזה (מבלי ראותם אותה כל כך בתחילה, או עכ"פ מבלתי בדיקה אחריה כל כך כפי הצורך בדבר חדש כזה..), אך לחזור ולהדפיסה שנית כתבניתה הראשון בלא ספק כי גם הגאונים הג' המסכימים יצ"ו יסכימו עתה אתנו באמת שלא לבוא ח"ו להדפיס אותה שנית בשום מקום ובשום זמן כלל... והאיסור הזה חל גם על המחבר הגמרא הנ"ל בעצמו, אשר גם הוא אסור לחזור ולהדפיסה שנית לעולם וכנ"ל. וכל זמן אשר לא יבואו הגאונים הג' המסכימים יצ"ו בהיתר מפורש על ההדפסה שנית כנ"ל, יהיה חל האיסור שלנו גם על הדפסת גמרא כלים הנ"ל..".

⁶⁶ יש לציין שמהדירי 'תלמוד מסכת עדיות למהר"ש סיריליאן' בזמננו (השוו לעיל הערה 47) אכן חשו לאזהרה זו ושינו ממתכונת החיבור כפי שיצא מתחת יד המחבר עם גמרא בפנים, רק הדפיסוהו כפירוש מתחת למשניות.

⁶⁷ מכאן דלא כפי שכתבו כמה מחברים שהחיבור עצמו נאסר למכירה, ובספר 'הראשון לשושלת בריסק' שידוע בהגזמותיו ובדמיונותיו, הוסיף כאן כיד הדמיון שהספר נערם על המדפים ולא נמכר. וכל זה שקר ושווא כמובן, אף שספר כזה על סדר טהרות מטבע הדברים אינו בר הפצה גדולה מבלי קשר, לרגל מיעוט העוסקים בסדר זה.

על אזהרה זו באים על החתום שני המו"ץ דווילנא החתומים על האיסור הראשון, בתוספת ארבע חתימות של דיינים פחות ידועים מהעיר ווילנא⁶⁸.

אל החתימות הללו נלוו גם דברים מאת המגיד מישרים דווילנא, הרב רבי יצחק אליהו לאנדא (שהוסיף דברים גם באזהרה הראשונה דלעיל), החותם בשולי האזהרה ונוקט כדרכו בלשון מתונה ומכובדת יותר – כדלהלן:

"דברי הגאונים העומדים בפרץ לכבוד תוה"ק אין צריכים חיזוק וכל אשר נגע יראת ה' בלבבו.. ובאמת נפלאה היא בעיניי על הרב הגדול מחבר מסכת כלים, מה ראה על ככה לעשות כדבר הזה, הן לא אלמן ישראל מגדולי המחברים המוציאים חיבוריהם לאור כמתכונת מפרשים, וספריהם מתקבלים ברצות ה' לרצון לכל רואה אותם, ומה יתרון להכין כתכונת הגמרא שיבוא לידי מכשול ח"ו. לזאת חלילה לשום מחבר לעשות כמתכונת הלזו, ובזה יהיה שלום על ישראל והקולות יחדלון, וחידושי תורה יגדלו להאדיר תורה ולהגדילה..

הבעה"ח ט' סיון תרל"ה.

יצחק אליהו לאנדא

פרסום נוסף כנגד הספר 'סדרי טהרות'

בכך לא תמו עדיין דברי הרבנים דווילנא בנושא. כעבור כשנה מן האזהרה השנייה, בתאריך יום ועש"ק כ"ד בסיון לסדר "תור"ה אחת ומשפט אחד יהי" לפ"ק ווילנא (=תרל"ו), יוצאים המה הרבנים דווילנא שוב, עקב הקונטרס "הוראת היתר" שפרסמו הם עצמם בקיץ של אשתקד (=תרל"ה) בנושא היתר "אתרוגי קורפו" שביוון, לאחר סערת איסורו של הגרי"א ספקטור מקובנה להשתמש בהם למצווה מחשש להיותם מורכבים ולרגל מחירם הגבוה במיוחד בשוק האתרוגים⁶⁹) – במאמר הנושא את

⁶⁸ ואלה שמותם: 'עקב דובער בלא"א מו"ה זאב זללה"ה דיין דפק"ק הנ"ל', 'לוי חיים באמו"ה משה יהודה זללה"ה דיין דפק"ק הנ"ל' 'אליעזר במו"ה אלכסנדר זללה"ה דיין דפק"ק הנ"ל' 'שאל דוד בלא"א הרב מו"ה מאיר דפק"ק הנ"ל'.

⁶⁹ ביום י"ד באייר תרל"ה פורסם מעל גבי דפי 'הלבנון' (מס' 39) מודעה רבה מאת הגאון רבי יצחק אלחנן מקובנה ובית דינו, ובו הם מודיעים לכל כי "כאשר נתוודע בבירור נכון דבר האחדות שעשו היוגבים התגרים באי קארפו לייקר מחיר האתרוגים מאה שערים מהמחיר הנהוג עד כה, וינצלו את כסף אחב"י המהדרים אחר אתרוגים מהודרים.. על כן גמרנו אומר החתו"מ בצירוף הסכם כל נכבדי עירנו לאסור איסור על נפשנו בעירנו בשנה הזאת (=שנת תרל"ו הבעל"ט), מלצאת מצוות ד' מינים באתרוגי קארפו, עד שייודע לנו בבירור הכשרם, וכי היוגבים והתגרים ישובו מדרכם הרעה באמת מלנצל עוד כסף ישראל במחיר אכזרי כזה, ולצאת מצוות ד' מינים באתרוגים המוחזקים בהכשרם בכל דבר, וכי יהיה התעסקות קניית ומכירת האתרוגים בעירנו ע"י בע"ב חשובים אשר יבחרו בהסכמת כולם לזה ואשר יפקחו שלא להעלות המחיר ביותר.. יום ו' עש"ק ב' אייר תרל"ח לפ"ק פה קאוונא. נאום יצחק אלחנן החופ"ק, ונאום צבי הירש האלבערשטאדט המ"ץ דפה, ונאום אהרן בהרב מוה"ר משולם זלמן זללה"ה".

מכתב זה שפורסם כאמור ב'הלבנון' פתח את נושא אתרוגי קורפו שנהגו בהם אחב"י ברוסיה פולין עד אז, ודבר האיסור התפשט עד מהרה בתפוצות הגולה ונעשו דעות חלוקות לכאן ולכאן, הללו אוסרים והללו מתירים. באמצע נכנס משך הזמן גם נושא אתרוגי ארץ ישראל, שהיו אז בראשית דרכם וטרם נתברר עניינם מבחינת הכשרות, וגם תוארם נפל בהרבה מן אתרוגי קורפו דאז שהיו מצוינים בתואר ובהדר, וגם היו מצויים בשפע לרוב, אם כי מחירם היה ביוקר גדול (יצוין כי בהמשך השנים דעת רבנו הגה"ק בעל סדרי טהרות הייתה בזכות אתרוגי קורפו, למרות שהגאון בעל נפש חיה קיבץ הרבה אדמו"רים שחתמו יחד עמו על המצווה להשתמש באתרוגי ארץ ישראל דווקא, כאשר חלק מהפרדסים החדשים היו בבעלותו שקנה אותם מיד התושבים ערבים בביקורו בארץ ישראל, ואלו רבנו פרסם דעתו שאתרוגי קורפו עדיפים עליהם הן מבחינת הכשרות והן מבחינת הנוי והדר שלהם, דבר זה נמשך עד אחרי פטירת מרן זללה"ה שאז פרצו פרעות ביהודי האי קורפו מידי היוונים, ומצב המסחר באתרוגי

הכותרת "להוכיח במישור" שפורסם בכתב עת "הכרמל"⁷⁰ של ש. י. פיין, ולאחר שהם תוקפים את החוברת "תוכחה מגולה"⁷¹ שפורסמה בתחילת השנה מטעם מצדדי האיטור על אתרוגי קורפו, בניגוד לרבני ווילנא שהתירו אותם, כאשר במאמר נכללים דברים קשים כנגד "הוראת היתר" הנ"ל – עולים הם שוב במתקפה כנגד "הדפסת הגמרות החדשות" ובפרט "אשר נודע כי ברצון המחבר גמרא כלים לחזור ולהוציא עוד גמרא חדשה כעת על אוהלות", כל זאת בתוספת אישום בגין הוספת לשונות "תנו רבנן" ו"איתמר" וכדומה בפנים הגמרא, שנועד לדבריהם "רק בכדי להטעות את העולם בזה בכדי לדמות ממש את עצמו בכל זה לקדושי העליון מסדרי הש"ס ז"ל.. ולהראות לכל כי הוא דומה להם ממש ח"ו", ועוד האשמות חסרות שחר כאלה, שכבר עוברות את גבולות הטעם ונראות מגוחכות.

קורפו החל לצלול ולרדת מטה. ואף שרבנו בעל 'תפארת יוסף' זללה"ה המשיך לדגול באתרוגי קורפו במשך כמה שנים כדעת אביו הגדול, מכל מקום בחלוף השנים ירד גם הידור זה אחר אתרוגי קורפו, ורבנו התפא"י עצמו חתם אז למען אתרוגי ארץ ישראל). כפי שרואים בנוסח המודעה של ב"ד דקאוונא, נראה ששיקרה העילה לאיטור האתרוגים החל לרגל המחירים הגבוהים שם, כאשר בדרך אגב נלווה נושא הכשרות של אתרוגים אלו, שכבר בשנים קודמות דשו בזה, אולם בהמשך גבר הקול כנגד הכשר האתרוגים גם כן, וכנגד העשרת הגויים שונאי ישראל שבאי קורפו מממון ישראל, לעומת הצורך לפרנס את חקלאי ארץ ישראל היהודים, כשאחר כך נוסף גם הטעם לחיזוק היישוב בא"י. (סקירה היסטורית בנושא איטור אתרוגי קורפו אפשר למצוא בספר 'זכרון יעקב' לר' יעקב הלוי ליפשיץ, מזכירו של הגרי"א מקובנה, חלק שני עמ' 174 ואילך. וראו עד בהרחבה מאמר הרב מלך שפירא 'אודות הפולמוס בעניין אתרוגי קורפו' שנדפס ברבעון התורני 'אור ישראל' כט, תשרי תשס"ג, עמ' רה ואילך, וכן ברבעון הנ"ל כרך ל, מאמר הרה"ג רבי גבריאל ציננער שליט"א, מעמ' קסט ואילך, סקירה בהרחבה).

בכל אופן תגובה נגדית לאיטור הגרי"א מקובנה לא איחרה לבוא, וזאת מצד דייני ווילנא הג"ר יוסף ב"ר רפאל ועמו הג"ר בצלאל הכהן, אשר בשלהי אותה שנה בחודש אלול תרל"ה, פרסמו חוברת בשם 'הוראת היתר' שעניינו 'הוראת היתר בדבר אתרוגי קורפו בשנה זו' הנדפס בוויילנא תרל"ה. לאחר שמאריכים להוכיח שאין איטור באתרוגי קורפו, וכי אין בכוח אתרוגי ארץ ישראל לספק את התצרוכת של כלל אחב"י ברוסיה-פולין, וקיים חשש כי מדלת העם יהיו כאלה שיתבטלו ממצוות ד' מינים לגמרי לרגל האיטור הגורף על אתרוגי קורפו, אי לכן הם מודיעים כי לע"ע אין טעם לאסור אתרוגים אלה, ואפשר לצאת בהם אף לכתחילה. אך משום מה עובר לנושא האתרוגים, הם אינם 'שוכחים' לטפל בנושא 'הגמרות החדשות' שיש לאוסרם מכל וכל, כאשר בסוף הקונטרס הם אף רומזים לכך במפורש באומרם "וכבר נודע בזה כעת גם דעתם הקדושה של רוב גאוני הדור יצ"ו באמת להתיר ליקח בחג אתרוגי קורפו (הנכשרין) לפ"ק והגמרות החדשות (אין ליקח והן נאשרין) לפ"ג". מה עניין 'גמרות החדשות' אל 'אתרוגי קורפו'? אכן אין קשר, מלבד העובדה כי הגאון רבי יצחק אלחנן מקובנה, שעמד בראש האיטור על אתרוגי קורפו, הוא גם מי שהסכים על הספר 'סדרי טהרות' על כלים, שרבני ווילנא יצאו מגדרם לאסור. אי לכן נכרכו שני הנושאים הללו זה בזה, ומאז ואילך שוב הם עולים אצלם כמו 'תאומים' על שולחן הדיונים, כאלו נושא אחד היו.

אף חוברת זו לא עברה מבלי תגובה, ובראשית שנת תרל"ו יצא לאור קונטרס בשם 'תוכחת מגולה' מאת מחבר בשם 'משה ר"ם' (=ריש מתיבתא בק"ק קאוונא), שלפי דעת מומחים זו מלאכת הג"ר צבי הירש ראבינאוויץ מקובנה, בנו של הג"ר יצחק אלחנן, אשר חש לכבוד אביו הגדול ופרסם הקונטרס בהעלם שמו. בקונטרס זה תוקף הכותב את דייני ווילנא אודות היתרם את אתרוגי קורפו, לעומת איטורו הברור של הג"ר יצחק אלחנן, שאילו הצטרפו רבנים מקהילות נוספות, כאשר בדרך הוא 'מתחשב' אתם גם בנושא 'הגמרות החדשות' שרבני ווילנא יצאו לאוסרם, אף זאת בניגוד לדעת הגרי"א ספקטור מקובנה שהסכים עליהם, כשהוא מצטט מלשון האיטור הנ"ל שבו נכתב כביכול "הננו מצווים ומזהירים על כל רב וגאון" לבל ידפיס ויוציא לאור ספר ממין זה (של הגמרא על טהרות), כשהוא תמה על המעמד המיוחד שנטלו לעצמם רבני ווילנא בנידון, משל כאלו היו מעין 'סנהדרין של שבעים ואחד' ובהמשך הוא מלגלג גם על הקשר שמצאו כביכול בין נושא היתר אתרוגי קורפו לבין נושא 'איטור הגמרות החדשות' (=ובלשוננו: 'מדוע אתרוגי קורפו נכשרין? יען הגמרות החדשות אין ליקח והן נאשרין'.. שם עמ' סא). אף חוברת זו לא עברה מבלי תגובה, וב'הכרמל' חוב' ז' משנת תרל"ז (385-392) פרסמו רבני ווילנא תגובה חריפה תחת הכותרת 'להוכיח במישור' כנגד החוברת 'תוכחת מגולה' שבו הם שבים ומתקיפים את האיטור על אתרוגי קורפו וכן – איך לא – חוזרים ותוקפים את 'הגמרות החדשות' בלשון מדברת גדולות. 'זיקה' זו שבין 'איטור הגמרות החדשות' לבין היתר אתרוגי קורפו, חזרה על עצמה ביתר שאת בחוברת הנוספת בשם 'דברי מילואים' שהדפיסו ב'הכרמל' שנה זו, ונדפסה גם כחוברת בפני עצמה.

⁷⁰ 'הכרמל' תרל"ז (1876), חוברת ז' עמ' 385-392.

⁷¹ 'תוכחת מגולה' נגד מחברת שיצאה לאור בוויילנא שילהי שנת תרל"ה לפ"ק, נקראת בשם 'הוראת היתר בשנה זו על אתרוגי קורפו' מאת משה ר"ם (=ריש מתיבתא בק"ק קאוונא) בשנת (תרל"ו לפ"ק). וראו לעיל, הערה 64.

קו זה שנקטו רבני ווילנא, ממשיך להדהד בדבריהם עד לפרסום האחרון בנידון, הנדפס בראשית שנת תרל"ז בחוברת בשם "דברי מילואים" שעניינו כנרשם עליו "מילואים לחוברת הוראת היתר על אתרוגי קורפו בעז"ה⁷² וגם בדבר האיטור על הוצאת הגמרת החדשות מאת גאוני העולם יצ"ו, המכונה בשם 'דעת קדושים' בעז"ה".

מכתב מבעל "עונג יום טוב" בנידון

הדבר המשמעותי היחידי שנוסף בקונטרס אחרון זה, המלא בין היתר בזלזולים בוטים בחיבור ובמחברו, הינו העתק מכתבו של הג"ר רפאל יום טוב ליפמאן היילפרין אב"ד ביאליסטאק⁷³ (בעל שו"ת "עונג יום טוב") הרוגז על החיבור החדש אשר כלשונו "היטב חרה לי על המחבר הזה וכיוצא בו(?)⁷⁴ אשר.. משפילים בעו"ה כבוד קדושת התורה

⁷² נדפס כהמשך למאמר 'להוכיח במישור' שהופיע כאמור ב'הכרמל' תרל"ז, חוב' ז. השוו לעיל, הערה 62.

⁷³ "הגאון האמיתי משנתו זך ונקי, פאר הדור והדרו" (מלשון עמוד שער ספרו 'עונג יום טוב') רבי רפאל יום טוב ליפמן היילפרין, הנודע בעולמה של תורה על שם ספרו 'עונג יום טוב', נולד בשנת תקע"ו בראזינוי. רבה של קייטאן, טשעכנאוויץ, ובשנת תרי"ט עלה על כס רבנות ביאליסטאק המעטירה. נערץ על כל בני העיר, והכול סרו למהותו והפליאו כוח חריפותו העצומה בתורה ובדת ודין. רבי יום טוב ליפמאן אבד"ק ביאליסטוק נפטר בו' שבט תרל"ט.

⁷⁴ בכדי להבין 'תוספת' מילים זו של הכותב הגאון מביאליסטאק (= **וכיוצא בו**), עלינו להתבונן באיגרת שנשלחה אל הגאון מאת דייני ווילנא האוסרים רבי יוסף ב"ר רפאל ורבי בצלאל הכהן, שנתגלתה רק בשנים האחרונות, ואשר פורסמה לראשונה בספר 'שנות דור ודור' של ר' ראובן דסלר מקליוולנד בנו של הגרא"א דסלר זצ"ל בעל 'מכתב מאליהו' (חלק ראשון, דפוס ירושלים תש"ס, עמ' מט-נג). באגרת זו שתאריכה **אדר"ח אלול תרל"ו** (=כמניין הפרט 'במשפט והצדק') פונים רבני המו"ץ דווילנא אל 'כבוד הרב הגאון האמיתי נזר תפארת ישראל.. כקש"ת מו"ה רפאל יום טוב ליפמאן נ"י הגאב"ד דק"ק ביאליסטאק והגליל יצ"ו" שימחול נא 'להשיב בגאון תורתו הקדושה שיחי' את דעתו הגדולה בדבר הפרצה הגדולה(!) אשר נתפרץ בעו"ה כעת על ידי מזימת און(!) של המחבר גמרא כלים בתכונת הגמרא הקדושה, כאשר כבר יצא גאון תורתו הק' יצ"ו בגודל צדקתו לעמוד בפרץ בדבר הפרצה הנוראה הזאת, במכתבו הטהור אלינו אחרי חג השבועות העבר, והן עתה יען כי באנו להוציא נא את דברי גאון קדשו בזה בראש דברי גאוני הדור יצ"ו, אשר חרדו על הדבר הגדול הזה באמת.. הכול בדפוס בעז"ה, ובבואנו להציג את דבר מכתב גאון קדשו יצ"ו בראש דברי כל הגאונים יצ"ו הנ"ל כעת, הנה מלבד כי לפי שעה לא ידענו באיזה מקום הנחנו את מכתב קדשו דמר נ"י, כי נתנוהו אז באיזה ספר למשמרת, ועתה לא מצאנוהו ויצא מליבנו כעת באיזה ספר הנחנוהו אז, ואם כי נבטח כי אם הנחנוהו נמצאה אצלנו, אך הנה הזמן נחוץ לנו כעת להביא דברי קדשו הנ"ל בזה בדפוס במוקדם האפשרי..

בעיקר נוגעות לנו השורות הבאות במכתב זה השופכות אור על המכתב שבקונטרס 'דברי מילואים', שנראה קטוע וחסר. שכך ממשיך רבי בצלאל הכהן בדבריו לגאון מביאליסטאק: "וגם כי כבוד גאון תורתו הקדושה יצ"ו חרה אפו שמה גם על המחבר 'דקדוקי סופרים' (=א"ה, הוא הגאון רבי רפאל נתן נטע רבינוביץ), אשר אם אמנם אשר האמת והצדק גם בזה עם כבוד גאון תורתו הק' יצ"ו בזה, אך הדבר הזה קשה עלינו להוציא כעת בדפוס ג"כ, כי **כבר יצא טבעו של הס' דקדוקי סופרים בעו"ה בכל העולם**, והלוואי נוכל לעמוד בפרץ עכ"פ בדבר הגמרות החדשות לגמרי כעת בעז"ה, ולא יכולנו להביא על ידי זאת את דברי גאון תורתו הקדושה יצ"ו בזה להיות רק כחצי דבר, ובשינוי מלשונו הטהור מאז בזה. ועל כן הן באנו הלום להעיר מאת כבוד גאון תורתו הקדושה יצ"ו שנית בזה... בקצרה עכ"פ דעתו הקדושה באמת בדבר הוצאת הגמרות החדשות כעת בתבנית וכתכונת הגמרא הקדושה ממש ח"ו, למען לא יוסיפו עוד בני עוולה וכו' למעול מעל עוד ולהביא לדפוס גמרא חדשה כעת גם על אוהלות ועל סדר טהרות וזרעים(!) כדוגמת הגמרא הקדושה ממש חלילה... וימחול נא כבוד גאון תורתו ש' ליתן כעת איזו דברים בכתב יד קדשו בזה כיד ה' הטובה עליו, ולמסור נא ליד כבוד הרב הנכוח..'. (=עכ"ל לעניינו).

והנה כאשר הננו מתבוננים במכתב זה, לא ברור ונהיר מה סיבת ההתנגדות של בעל עונג יום טוב לספר המקובל בעולם 'דקדוקי סופרים'? שזכה כידוע להסכמות נלהבות מגאוני הדור המפורסמים. ויש שהניחו כי טעמו בזה היה, לפי שבעל 'דקדוקי סופרים' כשהוציא את ספרו הגדול על סמך 'כתב יד מינכן' של כל הש"ס, הניח שתי הנוסחאות זו ליד זו, היינו גרסת הגמרא שלפנינו, לצד גרסת הכתב יד, וחשש אולי שהמעיינים ייתנו להם יחס שווה לבחור לעצמם גרסה מבין שניהם, ונפיק מיניה חורבה. על כל פנים, לרבי בצלאל הכהן כנראה לא היה ניחא להביא לשון אגרתו המלאה של בעל עונג יום טוב, הכוללת התנגדות גם לספר 'דקדוקי סופרים', או לפי שבעצמו כן אחז מספר זה, כפי שישנן כמה וכמה הוכחות לכך מכתביו, ויותר מסתבר לפי שהיה נראה בעיניו שהכללת נושא ס' 'דקדוקי סופרים' יזיק לכאורה למגמת מאבקו בספר 'סדרי טהרות', כלשונו ממש במכתב אל הגאון, שכן ספר הנ"ל נתקבל כידוע בחיבה ובהארת פנים רבה בעולם והכול מצטטים ממנו, בפרט שהוא ספר הנוגע לכולא

וקדושת חכמינו ז"ל מאוד, כנודע וכמובן לכל איש אשר עיניו בראשו, ובפרט בדור הזה אשר בעווננו ירדה קרן התורה הקדושה אחורנית.. אומנם לא מלאני ליבי לשלוח הדברים בזה עד כה על פני חוצות.. ושמתי בזה מחסום לפי". המכתב הינו מתאריך יום ועש"ק טו"ב סיוון תרל"ו לפ"ק". הבעת מורת רוח כללית יש כאן, אבל 'איסור' ממש טרם נמצא כאן.

בהמשך החוברת מופיע גם מכתב ערוך מאת "רבי שאול זעליג הכהן נ"י הגאב"ד דק"ק דענאבורג יצ"ו"⁷⁵ שנכתב בתאריך ט"ו סיון תרל"ה, הכותב כי 'היו איזו עלים מחיבור הנ"ל לדוגמה לפניי כעת, ובאמת כל מי שרואה אף עלה אחד בדפוס מהגמרא החדשה הנ"ל.. לא יאמין כלל כי יהיו גם כן גאונים יצ"ו מסכימים בזה חלילה, כי איך ייטב כזאת בעיני גדולי ישראל להקל ח"ו בכבוד התורה הקדושה שבעל פה.. ונעשית במתכונתה ממש בפנים הגמרא ותוספות, וח"ו לגאוני ישראל להסכים לתת עטרת של קודש הקדשים הזאת בראש חיבור אחד שלאחר חכמי הש"ס ז"ל, אף אם היה המחבר היותר גדול שבדור.. ומה שנכתב על שער הספר או גם למטה בכ"ד כי הוא רק ליקוטים, אינו מועיל מאומה⁷⁶ וכו'".

ש"ס, ולא רק לסדר טהרות שאין יד הלומדים ממששת בו. אי לכך ניסה הר"ב להניע את הגאון מביאליסטוק שישלח מכתב מחודש שלא יכלול התייחסות אל 'דקדוקי סופרים', זאת באמתלה שנאבדה ממנו האגרת הראשונה שנכתב אמש לאחר חג השבועות, כמבואר במכתב שבס' שנות דור ודור הנ"ל.

אפס שהגאון מביאליסטוק כנראה לא נענה לבקשה מסיבה כלשהי, הלכך לא נותרה לו ברירה, רק לפרסם את המכתב המקורי של העונג יום טוב בנידון (=לאחר שנמצא בינתיים?) תוך השמטת נושא 'דקדוקי סופרים' שכנראה תפס מקום בולט במכתב המקורי והדבר לא שירת את המטרה, לפיכך הורד ממנו הקטע המדובר ונשאר רק נושא 'סדרי טהרות' ואתרוגי קורפו. בכך אף יובן היטב הקישור בדברי הגאון במכתבו המצוטט בפנים: 'היטב חרה לי על המחבר הזה (וכיוצא בו!) אשר 'האנשים הללו' משפילים בעו"ה את כבוד קדושת התורה וקדושת חכמינו ז"ל מאוד, כנודע וכמובן לכל איש אשר עיניו בראשו ובפרט בדור הזה..', ולמה נקט כאן בלשון רבים כנגד בעל 'סדרי טהרות' שהינו רק איש יחיד? אלא שהוא הדבר אשר דברנו, לפי שבאגרת הראשונה נכללו דברים קשים כנגד הס' 'דקדוקי סופרים' כנרמז במכתב רבי בצלאל הכהן, ופה הם נשמטו מטעמים מובנים, אכן מבלי משים נשאר בו הרמז על 'המחבר וכיוצא בו' וכן הטענה כנגד 'אנשים האלה' מאחר שבמקור נכרכו הספרים 'דקדוקי סופרים' ו'סדרי טהרות' בחדא מחתא. הדבר משתקף היטב גם בתאריך המכתב שהינו 'יום ועש"ק טו"ב סיוון תרל"ו' שזהו מכתב המקורי שנכתב לדיני ווילנא 'לאחר חג השבועות העבר' כמובא באיגרתם לגאון, ולא מכתב חדש שנשלח במקומו לפי בקשתם, ולמה נשמט הימנו נושא 'דקדוקי סופרים'? אלא שהטעם והסיבה הינה כמדובר, ודוק.

אם כנים הדברים, אזי ספק באם ניתן לסמוך לגמרי על נוסח מכתב העונג יום טוב כמופיע לפנינו ב'דברי מילואים', שכן אם המכתב לוקה בחסר, שמא לקה אף ביתר, ומי יודע?? זאת מלבד העובדה שאין מופיע בו לשון 'איסור'. **ודי בהערה זו.** (=א"ה, בנוגע למכתב והתייחסות הביקורתית שבו לספר 'דקדוקי סופרים' השוו עוד בקובץ 'ישורון' כג, עמ' רכב, והמשך ב'ישורון' כד, עמ' שלז, במאמר הרב צבי גרטנר והרב יהודה הורוויץ 'בעל דקדוקי סופרים, חייו ופעלו'. וראו עוד בספר 'נוסחה ישרה' בעניין חקירת נוסחאות וכו' הראשונים, עמ' כו-כט, מה שכתב בזה).

⁷⁵ רבי אהרן שאול זעליג הכהן גוריון, גאון מפורסם, היה ראש ישיבה במינסק ערך כ"ד שנה, משם נתקבל לאב"ד בעיר בריינסק, פרוזענאי, ולבסוף (בשנת תרכ"ד בערך) נתקבל לאב"ד המתנגדים בעיר דווינסק. נפטר בחודש שבט תרל"ט, בהיותו בערך בן ששים ושש שנה ('ס' נחלת אבות, אובצינסקי, בערכו). כבר בגיל י"ח שנה כיהן כר"מ במינסק. חיבר 'תשובות לשואל' שו"ת בד"ח שו"ע (ווילנא תרפ"ט), ונספד כהלכה בקונטרס 'מגן שאול' (ווילנא תרל"ט).

⁷⁶ מכאן שהעצה לכתוב למטה על כל דף 'מלוקט מתלמוד בבלי וירושלמי' עצה שנקט בה לבסוף המו"ל הרב ר' מרדכי יוסף אלעזר ליינער בן המחבר בהדפסת הספר 'סדרי טהרות' על אוהלות, כפי שניווכח לקמן, עצה זו רווחה עוד מימים ההם, אם כי אין לדעת אם הגאון המחבר ניאות לכך באותו זמן. ופלא שהרב הכותב החמיר בדבריו כל כך שלא הסתפק אף בעצה זו, שנראה בהמשך כי הגאון רבי חיים מבריסק תמך בה ואף המליץ עליה מאוד.

לאחר שלשה מכתבים קצרים מאת רבי אריה לייב בהר"ב חופ"ק דענאבורג⁷⁷, רבי אליעזר לנדא מק"ק הורדנא⁷⁸ (בעל 'דמשק אליעזר' על ביאור הגר"א לאו"ח) וכן הג"ר יוסף רייזין אבד"ק סלאנים⁷⁹, מגיע מכתב מאת "רב ג' אחד מק"ק ב' יצ"ו(?) שמגבב דברים כנגד המחבר וספרו בפטופטי דברים אין קץ, מבלי חתימת שמו רק בתוספת "הכותב בלהבת קדושת התורה הניתנה מן ה' מן השמים" (!) כשבצדק העלים את שמו (הוא, או המוציאים לאור) ברמיזות אותיות סתמית, ללא חתימה מלאה כמאור.

בכך בעצם נחתם פרק זה בחוברת "דברי מילואים" ותמו בזאת דברי המו"ץ מווילנא בנידון, בפולמוס שנמשך ונתפרס על פני כשנה וחצי, החל מן ניסן תרל"ה ועד לתחילת שנת תרל"ז, כאמור לעיל. בשלהי שנת תרל"ח, ביום יא בניסן, הלך לבית עולמו הגאון רבי בצלאל הכהן, מראשי המו"ץ דווילנא, ששימש כמורה צדק בעיר זו במשך קרוב לארבעים שנה, ומי שעמד כראש החץ במלחמתו הבלתי נלאית כנגד הספר 'סדרי טהרות', ועם הסתלקותו תמה המערכה שנוהלה כנגד הספר.

תמיכת גדולי ישראל בספר ובמחברו

יצוין, כי ככל הנראה המלחמה של רבני ווילנא כנגד הספר לא נשאה פרי ישווה לה, והייתה לה השפעה מוגבלת בלבד למרות הרעש הגדול שעוררה, שכן כפי הנראה ההסכמות גדולי הדור כדוגמת בעל "שואל ומשיב" מלבוב ו"נפש חיה" מקאליש ובעל "ישועות מלכו" מקוטנה, ועמם הגאון רבן של כל בני הגולה בזמנו רבי יצחק אלחנן ספקטור מקובנה, המה הגאונים היושבים ראשונה במלכות התורה, הייתה להן השפעה רבה ומכרעת על עולם הספר התורני, כך שמחאת רבני ווילנא השפעתם הייתה מועטה יחסית, ולא תפסה גובה או היוותה משקל מספיק כנגד דעות גדולי התורה הללו, שראו את החיבור באור חיובי ביותר, כשחלקם הגדול אף הוסיפו הסכמתם על החלק השני של הספר על מסכת אוהלות שהיה בכתובים (=ראו לקמן).

כנראה שדעת הרבנים הללו נודעה איכשהו ברבים אף קודם להופעת החלק השני, שבפועל יצא לאור רק לאחר הפסקה ארוכה של כשלושים שנה (=בשנת תרס"ג), כאשר בינתיים זרמו לכתובת הרב המחבר מכתבי תמיכה מאותם רבנים שהסכימו לספרו, ואף מרבנים נוספים, שעודדו את ידי הגאון המחבר לבל ירפו ידיו ממלאכתו מלאכת הקודש וימשיך בה עד תומה, לתועלת עולם התורה בכלל ולומדי סדר טהרות בפרט. ובינתיים גם נוספו הסכמות חדשות על חלק השני של חיבור 'סדרי טהרות' על

⁷⁷ הרב ר' אריה לייב זיבאוו (בן הרב ר' אליעזר אבד"ק מאזיר) נולד בערך בשנת תק"ע. היה מגדולי רבני חב"ד בדורו של אדמו"ר בעל 'צמח צדק' מליובאוויטש. שימש בעיר בברויסק את הרה"ג רבי ברוך מרדכי אטינגר האב"ד. לאחר מכן קיבל הרבנות בעיר סמילוביץ, בהיותו כבן י"ז בלבד. על שם עיר זו כונה בפיו כל 'הרב לייב סמילעוויצער'. משם נתקבל לרב ומ"ץ דק' האמיל הגדולה, כששימש שם האב"ד רבי יצחק אייזיק אפשטיין בעל 'חנה אריאל'. אחרי הסתלקותו מונה לרב במקומו. בשנת תרכ"ה בערך קיבל הרבנות בק' דינאבורג (דווינסק) שם כיהן כרב החסידים על מקום הרב ר' לייב בטלן, עד לפטירתו בשנת תרמ"ז (על מקומו נתקבל הגאון מרוגוצ'ובי).

⁷⁸ רבי אליעזר לנדא, רב מופלג בבקיאותו וגביר מפורסם בהורדנא. אחיו של רבי יצחק אליהו לנדא מ"מ דווילנא. מחבר ספר 'דמשק אליעזר' על ביאור הגר"א לשו"ע אורח חיים. נפטר י"ד שבט תרמ"ג. תמונתו ותיאורו בספר 'גדולי הדורות' ב' (לרבי יחיאל מיכל שטרן), עמ' 734-735.

⁷⁹ הגאון רבי יוסף בן הרב ר' יצחק רייזין, מחבר שו"ת 'עדות ביהוסף' (ווילנא תרכ"ו), כיהן כאב"ד בעיר דויד-הורודוק, ולאחר מכן אב"ד טעלז דליטא. יש אומרים שהמקובל ר"ש אלישיב בעל 'לשם שבו ואחלמה' קיבל תחילת חוכמתו ממנו (ישורון ה, עמ' תרסג), אבל אין הדבר ברור, השוו שם בהערה 14. בסוף ימיו אב"ד סלונים (על מקום הגאון ר' אייזיק חריף), נפטר בשנת תרמ"ה. חיבר גם שו"ת 'פרת יוסף' (וורשה תרמ"ד).

מסכת אוהלות, שהיה עדיין בכתובים ביד המחבר, חלקם מרבנים שלא עלו בהסכמה על הספר הראשון, כפי שיובא בהמשך.

לבסוף יצוין לדברי רבנו המחבר בעצמו, הכותב בעקבות פרשה זו בהקדמה לספרו הנודע "עין התכלת" (בנושא מצוות התכלת בציצית) במכתבו הערוך אל הגאונים רבי יצחק אלחנן מקובנה והגאון רבי ישראל יהושע מקוטנה⁸⁰ – כדברים דלקמן:

"והנה עזרני ה' בזכות אבותיי הקדושים זללה"ה, לסדר 'סדר טהרות' והוצאתי בעז"ה לאור את החלק הראשון הוא מסכת כלים, הוא דרך הקודש בסדר טהרות, אשר דרכי הסדר הזה שוממין מבלי באו עדיה, ובעזרת השי"ת סדרתי כל הסדר... וגם ידידי זה כבוד הדר"ג שיחיה שלח ידו להסכים על ידי, בלוויית כמה גאוני ארץ קדושים אשר בארץ הזמה, זיכרונם לברכה, ויבר לו החיים לחיים טובים ולימים ושנים ארוכים.

שועלים קטנים רצו לפרוץ פרצות, ואלהי אבותיי היה בעוזרי, ובעזרתו שפת אמת תיכון לעד, ובעזרתו נתקבל הספר סדרי טהרות בכל תפוצות ישראל בכל מקומות תחנונים, ואף במדינות הרחוקים אר ישראל ותימן וערב ובבל וקדם, ובהרבה ספרים ראיתי בעזהש"י יבואו דברי הספר ליסוד מוסד, וכל אשר חשבו למעט כבוד התורה, היו כמוץ לפני רוח".

(=עכ"ל רבנו הגאון המחבר, שם)

הגאון רבי יצחק אלחנן אבד"ק קאוונא שהיה מדברנא דאומתא בימיו, תמך באופן עקבי בידי המחבר, כפי שבא לידי ביטוי בהסכמתו על חלקו הראשון של הספר, וכן חזר והסכים על חלק השני שעל מסכת אוהלות. בנוגע לכך מספר הרה"ג רבי גבריאל זאב מרגליות בספרו 'חרוזי מרגליות'⁸¹ – כדלקמן:

"...שהיתי אצלו [=אצל הגאון רבי יצחק אלחנן, בשנת תרל"ו] כשתי שעות, ודברנו אז בגין המחלוקת שנתהווה אז בינו לבין הרבנים המו"ץ דווילנא בגין איסור אתרוגי קורפו⁸², ובגין הסכמתו על הדפסת מסכת כלים. ואמר לי אז, על דבר האיסור שאסר אתרוגי קורפו... ועל דבר המסכתא כלים, עלה על סולם קטן שעמד בביתו והוציא לי ספר אחד, כי כבר נדפסה מסכת אחת, כמדומה על עדיות, בתוספת גמרא מהגאון מהר"ש סירולי זצ"ל כמדומה... (=ע"כ)

ואכן כפי שנוכחנו לעיל לראות, השמועה אודות קיום כתב היד של גמרת מהר"ש סיריליאו על עדיות הגיעה אף לידי רבני ווילנא, שלא חזרו בם מאיסורם ואף קבעו שאיסורם חל גם על ספר זה, באם אכן דומה הינו בתבניתו לגמרא, כמובא בדבריהם. אך לגאון רבי יצחק אלחנן מקובנה, נראה שהספיקו בהחלט הדברים, בפרט כאשר

⁸⁰ מתאריך 'יום ה' י"ג ניסן תר"ן' (עמ' ר' בהוצאה החדשה) וכלשון רבנו המחבר שם: 'זה לשון מכתבי שכתבתי כמעט בסגנון אחד לשני גדולי זמננו הגאון מורנו רבי יצחק אלחנן שיחי' האבד"ק קאוונא יע"א, והגאון מורנו רבי ישראל יהושע שיחי' אבד"ק קוטנא יע"א'.

⁸¹ חלק שני, ניו יורק עטר"ת לפ"ק, עמ' קל. אודות המחבר, הרה"ג רבי גבריאל זאב מרגליות, מרבני ליטא ואחר כך בניו יורק, ראו מה שכתבנו במאמרנו הראשון ב'ישורון' מו (ניסן תשפג), עמ' תתלז, הערה 77.

⁸² כמפורט לעיל בהערה 63 באורך.

הגאון מהר"ש סיריליאנו, לדברי הגאון חיד"א שראה את כתב היד בעיניו ואף בירך עליו 'שחלק מחוכמתו' אף הוסיף בפנים מדברי עצמו, ועם כל זאת לא ראו גדולי ישראל הללו בכך טעם לפגם, כל עוד הדברים יצאו מפי גאון ורב רבנן מוסמך.

(שמא יש להוסיף לרשימה זו את חיבורו של המקובל רמ"ע מפאנו הנקרא 'אלפסי זוטא'⁸³ שנתחבר ממש כלשון הרי"ף, אף שאינו דומה באופן מוחלט לגמרא).

השפעת האיסור על הספר בוילנא

עד כמה אזהרת רבני ווילנא לא פעלה השפעתה כמצופה, ניתן להיווכח לא בלבד מן הצורך לרענן מדי תקופת זמן את דבר 'האיסור', אלא גם מכך שאף בעיר ואם בישראל כ'ווילנא' מעוז הרבנים האוסרים, לא נתקבל האיסור באופן גורף בידי הלומדים.

בכך נוכחים הננו מן העובדה כי באלול תרל"ה, כחצי שנה לאחר פרסום האיסור הראשון, עדיין ניתן היה להשיג בריש גלי את הסד"ט, בדפוסם הנודע של האלמנה והאחים ראם בוילנא, כמופיע בפרסום להשגת הספר. כך הננו מוצאים בעיתון 'המגיד' (מתאריך 8 בספטמבר) מודעה המבשרת כי "כל מי שירצה להשיג את הספר היקר "סדרי טהרות" יוכל להשיגו בוילנא אצל המדפיסים האלמנה והאחים ראם" (או אצל המוכר ספרים ר' פישל רייכענבערג בראדזין)". למרות שבאיסורם סייגו והתנו רבני ווילנא בפירוש, כי האיסור אינו חל לשעבר על מה שכבר נדפס בהיתר בהסכמות גדולי הדור, אלא רק על לעתיד⁸⁴, הנה בקונטרס הבא שלהם "להוכיח במישור"⁸⁵ אנו מוצאים זמירות אחרות בעניין וכלשונם "הנה חל האיסור בזה על המחבר ועל המדפיס ועל הקונים" וכו', כאשר מתחת לקו טורח המו"ל להודיענו כי "בדפוס הגדול של האחים ראם לא נמצא כעת אצלם הגמ' כלים הנ"ל למכור עוד", משמע שעובדה זו הייתה לצנינים בעיניהם עד לגמר המהדורה (שאכן כנראה אזלה).

כל מי שירצה להשיג את הספר היקר
 "סדרי טהרות" יוכל להשיגו בוילנא אצל
 המדפיסים האלמנה והאחים ראם
 Witwe et Gebrüder Rom in Wilna
 או אצל המו"ס ר' פישל רייכענבערג בראדזין
 Fischel Reichenberg in Radin, Sied-
 leck Guberni, Russ. Polen.

מודעה בעיתונות שניתן להשיג את הספר 'סדרי טהרות' בוילנא

המקור השני שממנו ניתן להיווכח אודות התפוצה המוגבלת של האיסור בוילנא עצמה, הינו בספר "ציון לנפש שלמה" על הירושלמי המכיל "אספת הגהות וחידושים

⁸³ נדפס לראשונה על מסכת ברכות, בסיגט תרנ"ח. החיבור כולל קיצור הרי"ף בתוספת הלכות מן המחבר בלשון גמרא ורי"ף, מסודר כפי סדר המשניות ואח"כ 'גמרא'. בזמננו נדפסו מסכתות נוספות בידי הוצאת 'מכון ירושלים'. וראו מה שכתב אודות חיבורו הגאון חיד"א בספרו 'שם הגדולים' אות מ' (ערך רמ"ע מפאנו) ושיבח חיבור הנזכר.

⁸⁴ ראו לעיל ליד הערה 60 מה שכתבנו בזה.

⁸⁵ נדפס ב'הכרמל' 1876 (תרלז), חוברת ז'. ראו שם, עמ' 386.

מפי ספרים וסופרים מאת אבירי הרועים" מאת המחבר "הרב המנוח ר' שלמה זלמן ב"ר אפרים ז"ל ממאהליב, אחד מיושבי ביהמ"ד הגר"א זצ"ל", כלשון עמוד השער (נדפס בוילנא בשנת תרמ"א).

בפנים הספר, מובא כשש פעמים לפחות הספר "ילקוט הטהור סדרי טהרות" לרבנו, כפי שנמנים למטה בהערה⁸⁶, ומתוך כך הננו נוכחים שאפילו במעוז הלמדני המפורסם "בית המדרש הגר"א"⁸⁷ השוכן בתוככי העיר ווילנא, שנים מועטות לאחר סערת האיסור, ישבו והגו בספר הזה ונהנו לאורו. ואף כי יתכן שהמחבר רכש את הספר שנמצא באוצר ספריו, מכל מקום מי שבקי מעט בהווי חיי היום יום דאז שבחוגי הלומדים בארצות ליטא ופולין מלפני ק"ץ שנה, שבהן לרוב נדיר היה בביתם אפילו ש"ס שלם, והגו בתורה בעיקר בתחומי בית המדרש שבו נמצא אוצר הספרים, אין מן הנמנע אפוא כי לצד הספרים המרובים שנמצאו ביהמ"ד הגר"א בו ישב המחבר והגה בתורה ושם חיבר ספרו האמור, ומהם ינק הגהותיו לאורך כל החיבור כמופיע בפנים הספר, נכח על המדפים גם הספר הנודע "סדרי טהרות" על מסכת כלים לרבנו. דבר זה בעצמו בכוחו ללמד משהו על תפוצת 'האיסור' והיקף תחולתו באותם הימים.

הסיבה שהמחבר ערך את הספר בדומה לגמרא

לסיום פרקא הדין, יש בנותן טעם להבהיר בקצרה⁸⁸ את עיקר מגמת רבנו בחיבורו, שנועדה להשלים את החסר הענק הקיים בלימוד 'סדר טהרות' כאשר אין ללומד המצוי תשתית קיימת של גמרות וברייתות ושקלא וטריא של הלכה בצורת גמרא שבכל הש"ס, כפי שכל הללו קיימים בשאר הסדרים הנלמדים. אי לכך, הלומד המצוי הינו חש במבוכה ובחוסר בהירות מוחלט, כשאין מי שינווט את דרכו הסבוכה בנושאי סדר טהרות הקשים ללימוד כעוסק ב'נגעים ואוהלות', ואלו מעט המפרשים שקיימים, אינם מספקים תשתית זו ואף לא מקצתה.

הלכך הגה רבנו והוציא לפועל את רעיונו הכביר והגאוני, ללקט את כל הגמרות והברייתות ומימרות חז"ל הפזורים בכל התורה שבעל פה, בשפע רב ככל האפשר, וליצור דרך כל זאת מארג מושלם בדומה לשאר מסכתות הש"ס, כאשר משני צדדי הפנים יתנוססו שני הפירושים כדוגמת רש"י ותוספות ומסורת הש"ס, וכל יתר סממני דף גמרא המצויים, בכדי להרחיב 'הדעת' ב'סדר טהרות' באופן שהלימוד יתמוג וייקלט בראש הלומד, כאשר בכל הללו מצטמצם ההפרש החזותי והמילולי הקיים בין

⁸⁶ **ואלה הם:** דף יד ע"א ('בס' סדרי טהרות על מס' כלים מיישב הקושיא עיי"ש); עמ' 32 ('עין בספר סדרי טהרות דף קס"ב ע"ב וכו'); דף כ"ג ע"א ('ועין בספר סדרי טהרות ילקוט על מסכת כלים דף י"ב ע"א ד"ה שהייתי שמקיים היטב'); דף כ"ז ע"א; בעמ' 40; ובעמ' 44.

⁸⁷ אודות ה"קלויז" של הגאון מווילנא, ראו מה שכתב הרב אשר כצמאן ב'ישורון' ו, עמ' תרפה ('זכרונות מ'הקלויז' של הגאון מווילנא זצוק"ל' מה שראיתי ושמעתי בבית הקלויז שלו קודם החורבן ווילנא). וראו עוד: חייקל לונסקי, מהגטו הווילנאי, ווילנא תרפ"א, עמ' 52 ואילך ('בחצר בית הכנסת משמאל, נמצא בית התפלה של הגר"א שאיזו אימת הוד בוקעת ועולה מתוכו. כשאתה נכנס לתוכו ומסתכל בלומדים הזקנים והישישים, נדמה לך שנשמתו של הגר"א מרחפת שם עדיין, ומיד הנך מתחיל לקרוא את הנוסח על הטבלה הקבועה בקיר הדרומי במקום הקדוש שבו ישב הגאון... מתחת הטבלה העמידו ארון מפואר כדי שלא יוכל איש לשבת על מקומו הקדוש" (ע"ש).

⁸⁸ הדברים נכתבים לצורך מתן תשובה הולמת לתמיהת חלק מהרבנים האוסרים, מדוע רבנו חיבר ספרו בצורת 'גמרא' דוקא - כאשר חלקם אף הגיעו למסקנות מרחיקות לכת ומפרכות, בנוגע למגמת רבנו בתבנית חיבורו.

סדר זה לבין שאר סדרי הש"ס. והלומד באופן כזה, חווה לימוד דומה לעיסוק בשאר סדרי הש"ס. שיקול זה היווה אבן יסוד לבניין החיבור הענק של רבנו.

זו הסיבה האמיתית ואין בלתי, שרבנו הנחיל את החיבור שלו במתכונת דומה לגמרות התלמוד, ולא הסתפק בחיבור רגיל במתכונת כל החיבורים על הש"ס, ואכן רבנו הצליח במשימה כבירה זו מעל המשוער. בעבודתו במתכונתו זו, לבד מן היגיעה העצומה שנכרכה בה, נטל רבנו על שכמו סיכון שתתעורר התנגדות לסגנון חיבורו ויצורתו, ואכן בשל כך הצטייד מלכתחילה בהסכמות רבות מכל קשת גדולי התורה שבדור, שהתלהבו כולם מן הרעיון ומאופן הביצוע המושלם, וברכו את הגאון המחבר בשל יוזמתו ועבודתו הכבירה, תוך ברכות ואיחולים שיזכה להשלים מפעלו הגדול.

הופעת הספר על מסכת אוהלות והוספת הכיתוב על העמודים

שלושים שנה בדיוק לאחר הדפסת הכרך הראשון של הספר 'סדרי טהרות' על מסכת כלים בידי מחברו הגדול, וכשתים עשרה שנה לאחר פטירת הגאון המחבר ונפטר בשנת תרנ"א, הופיע ונדפס בעיר פיעטרקוב בשנת תרס"ג הכרך השני של הספר, על מסכת אוהלות, על ידי בן המחבר וממלא מקומו בראדזין הגה"צ האדמו"ר מרן רבי מרדכי יוסף אלעזר ליינער זצ"ל⁸⁹.

הספר על מסכת אוהלות, נדפס ויצא בהדרו ובמתכונתו של ספר הראשון על מסכת כלים, בפורמט של רס"ח דפים גדולים, כאשר ההבדל הבולט היחיד שבינו לבין חלק הראשון הינו מתבטא בתוספת כיתוב מלמעלה על פני כל עמוד ועמוד "ספר סדרי טהרות", ומלמטה בתחתית הדף "מלוקט מדברי התנאים והאמוראים ז"ל".

כל זאת כפי דבר 'הקדמת בן הרב הגאון המחבר ז"ל המביא לבית הדפוס', לאור 'פתקה אחת קטנה שנמצאת בין כתבי אאמו"ר זללה"ה, ורשום עליה בעצם כתב יד קדשו את המילים האלה: 'על כל עמוד ממעל "ספר סדרי טהרות", ובתחתית העמוד "מלוקט מדברי התנאים והאמוראים ז"ל", עכ"ל הפתקה⁹⁰.

מוסיף וכותב הרב המו"ל:

"והגם כי בכתב הזה לא נזכר שום לשון ציווי, רק מילים פשוטים אחדים האלה הרשומים כפי ההעתק הנ"ל, ואין עליו אף דבר אחד יותר מזה, עם 'כל זה אמרתי, אולי היה בדעת אאמו"ר זללה"ה לעשות ככל הדברים הרשומים פה, על כן לא שיניתי מאומה מכל דברי הפתקה הנ"ל. וכן יעצוני גם גדולי וגאוני זמננו יחיו, ובראשם ידידנו הרב הגאון הגדול הר' חיים סאלאווייצ'יג אבד"ק

⁸⁹ עליו ראו מה שנכתב באורך במאמרו הראשון 'ישורן מו, עמ'

⁹⁰ בספר 'הראשון לשושלת בריסק' ניסה לטעון כי עצה זו ניתנה לרבנו המחבר מידי הגאון רבי יוסף דוב מבריסק בעל "בית הלוי", אולם במאמרו הראשון (ישורן מו, ניסן תשפג) בעמ' תתנג-תתנד, הוכחנו כי זהו בגדר ספקולציה גרידא ולא משמע כן, ראו שם. וכבר הבאנו עוד, שרעיון כזה כבר ניסר באוויר בשנות רבנו, ראו לעיל בהערה 69.

בריסק שליט"א⁹¹. ובזאת יהיה הספר 'סדרי טהרות' הזה בשינוי קצת מן הספר 'סדרי טהרות' על מסכת כלים'..

עד כאן מלשון הרב 'בן המחבר המביא לבית הדפוס', החותם בשמו: "מרדכי יוסף אלעזר ליינער, בהרב הגאון הקדוש המחבר זללה"ה".

ניתן לשער בבטחה, כי דברים הללו נוספו לרגל הפולמוס הנרחב שפרץ לאחר פרסום הספר הראשון, כאשר רבני ווילנא יצאו לאסור על הופעתו החוזרת של הספר כמתואר לעיל. ואף שגדולי ישראל המשיכו גם אז לתמוך בספר ואף שלחו מכתבי עידוד לגאון המחבר, מכל מקום בכדי להשקיט את הריב, נתקבל על לב רבנו לכתוב על כל עמוד ועמוד [ולא רק בראש החיבור] כי החיבור מלוקט מדברי התנאים והאמוראים ז"ל, וכך אכן נעשה כבקשתו.

שינוי נוסף שנעשה בספר השני הנדפס לאחר פטירת הגאון המחבר ז"ל הינו, שבעוד בספר הראשון על מסכת כלים לא נזכר בשער הספר שם מחברו, ורק בהסכמות על הספר ובהקדמת הרב המחבר מופיע בהם שם המחבר במפורש, כאן לעומת זאת מופיע שם המחבר במלוא הדרו על שער הספר, כפי שמצוין בפירוש "אשר ליקט הרב הגאון הגדול הקדוש רבן של כל בני הגולה רבינו גרשון חנוך העניך זללה"ה מראדזין יצ"ו". כנראה שאף זאת נעשה למען הסר לזות שפתיים מצד אי מי העשוי להניח שהספר הינו קדמון. אף כי הדבר התאפשר בעיקר לאחר פטירת המחבר, והיותו נודע בשער בת רבים באוהלי תורה, בעוד בספר הראשון המחבר עדיין היה אלמוני ובלתי ידוע ברבים, ביחס לגודל חיבורו ורוחב מגמתו המחודשת ופורצת הדרך.

הסכמות מחודשות על הספר

בנוסף לכרך הראשון, מופיעות בספר הסכמות נוספות מגדולי וגאוני ישראל, בחלקם מגדולי הרבנים שכבר הסכימו על הספר הראשון, וחזרו והסכימו כעת בשנית על הספר 'סדרי טהרות' על אוהלות, ואלו בחלקם האחר הינן הסכמות חדשות מגדולי הגאונים, שהופיעו לראשונה לרגל הוצאת כרך החדש, לאחר שהסכמותיהם ניתנו לידי הגאון המחבר לאחר הופעת הספר על מסכת כלים.

וכלשון הרב המו"ל:

"עוד גאוני רבים אשר שלחו הסכמותיהם אל מרן אממו"ר זללה"ה אחרי צאת הספר סדרי טהרות על מסכת כלים לאור, והסכמותיהם נשארו בכתובים אצלו ולא ראו אור עודנם, כן גם את החיבור הזה ספר 'סדרי טהרות' מסכת אוהלות ראו אז בעת אשר היה עודנו בכתובים הגאונים ההם ועוד גאוני וגדולי עולם רבים ז"ל, ונתנו הסכמותיהם עליו.. והצגתי הסכמותיהם פה בשער הספר, ולמותר הוא לבקש על אלה עוד הסכמות מחדש". עכ"ל הרב המו"ל בהקדמה.

⁹¹ הגאון הגדול רבי חיים מבריסק היה בידידות קרובה עם מרן בעל "תפארת יוסף" מראדזין, ומסופר שבפטירת הגר"ח סולוביצ'יק בשנת תרע"ח בעיר וורשה, שנפטר שם לרגל מחלה, התקיים דין תורה היכן ייקבר הגאון, כי העיר בריסק בה כיהן ברבנות חפצו כי ייטמן בתחומם, ואלו עיר וורשה ביקשה שייטמן בעירם, והושב ב"ד בראשות מרן, ועל פיו נפסק שהגאון ייקבר במקום פטירתו בעיר וורשה, ולא יטלטלוהו לבריסק. ושם חלקת מחוקק ספון.

מתוך ההסכמות החוזרות של גאוני ארץ, שהסכימו על הספר הראשון וחזרו לתמוך בהתלהבות בהדפסת הספר השני, מהראוי לצטט ההסכמות דלקמן:

א. הגאון רבי ישראל יהושע אבד"ק קוטנא:

"כבר יצא מוניטין של הרב הגאון הגדול.. בחיבורו על מסכת כלים אשר באו חכמי לב ויהללו נבונים וישבחו את מלאכת הקודש, מלאכת מחשבת מעשה חושב.. וכעת ברצונו להביא לדפוס את חיבורו על מס' אוהלות. ודברתי עם הגאון המחבר נ"י פה אל פה באיזה עניינים, וראיתי שהיטיב לעשות וכמה עניינים, אשר שנינו לדבר אחד נתכוונו. ואם אמנם למותר דבריי, כי כבר יצא טבעו בעולם, עכ"ז למלאות רצון הרב הגאון הנ"ל באתי במכתב, ואמינא ליה יפוצו מעיינותיו החוצה, כי בלי ספק חיבור זה יועיל מאוד ללומדים מס' זו אשר רובו הוא כספר החתום, והחיבור הזה הוא לתועלת גדול".

יום ג' כ"ה אדר תרל"ו לפ"ק, נאום ישראל יהושע חוב"ק קוטנא יצ"ו

ב. הגאון רבי שמעון סופר אבד"ק קראקא –

"יום ב' לסדר 'הנהיה כדבר הגדול הזה' שנת 'טובה ברכה ושלום' (תרל"ז)

כבוד מחותני ידיד נפשי.. הרב הגאון המפורסם.. מופלא באנשים.. שבעתי עונג בעלים לתרופה אשר שדר לי מע"כ מחלק השני אשר מע"כ עוסק.. כל הרואה בעין יפה יודה על האמת כי מקום הניחו לו מן השמים להתגדר בו, וזכות הרבים יהיה תלוי בו.

הק' שמעון בהג' מהר"ם סופר ז"ל. אבד"ק קראקא והגליל יעא"ס⁹²

ג. הגאון רבי יצחק אלחנן אבד"ק קאוונא:

"כבר יצא מוניטין של כבוד ידיד נפשי ה"ה הרב הגאון המפורסם.. בחיבורו היקר על מס' כלים, אשר בעז"ה נתקבל ויהללוהו בשערים, כי הגדיל לעשות ב"ה הכול בטוב טעם ודעת ובסדר נכון, לבארם כיד ה' הטובה עליו, ביסודות נכונות וראויות לאומריהן".

יום א' כ"ט ניסן תרל"ו לפ"ק, פה קאוונא, נאום יצחק אלחנן בהרב מ' ישראל איסר זצ"ל החופ"ק הנ"ל

ד. הגאון רבי צבי הירש אורנשטיין אבד"ק לבוב

"כאשר ביקרני היום בהיכלי ידידי הרב הגאון חריף ובקי בחדרי תורה.. מ' גרשון חנוך נ"י, הראה לי איזה עלים לתרופה מחיבורו הנכבד 'סדרי טהרה' על מס'

⁹² = יכוננה עליון אמן סלה.

אהלות. ועיינתי במו וראיתי כי מעשהו כמעשה הראשון, ביאורים נחמדים ערבים ונכוחים, מלבד מלאכתו מלאכה שיש עמה חכמה לקבץ הנפרדים בש"ס ולאחדם יחד עם המשניות...אקווה כי כל מביני מדע ייתנו תודות להרב הגאון וכו' המחבר נ"י על כישרון פעלו.. יברכהו ה' ויגמור בעדו להשלים כל מלאכתו ופועל קדשו..

כו"ח פה ק"ק לבוב יום ג' כ"ו תמוז תרל"ו לפ"ק, צבי הירש אורנשטיין

הדגשנו וציטטנו הסכמות אלו, בכדי להראות לעין שלמרות הביקורת שנמתחה כנגד הספר בידי רבני ווילנא והאיסורים שפרסמו, מכל מקום גדולי ישראל המובהקים שהסכימו על הספר הראשון לא התחשבו בכל זאת, וחזרו לפרסם הסכמתם בשנית ביתר תוקף ועוז על הספר סדרי טהרות על אהלות. כאשר בכך בעצם מולאה דרישת רבני ווילנא, שהמסכימים הראשונים יחזרו ויסכימו מפורש גם על הכרך העתיד לצאת לאור, הדבר מראה כי ההתנגדות נדחתה בשתי ידיים, והספר נתקבל כראוי לו על ידי גדולי ישראל ובקרב עולם התורה.

הסכמות חדשות על הספר

על 'לוחות שניות' הללו נוספו גם חמש הסכמות חדשות מקרב גאוני וגדולי ישראל, שבאו מתוך קשת רחבה של ארצות הגולה כדוגמת אשכנז, פרוסיה, בבל, מדינת קרים שברוסיה, והם אלה דלהלן:

א. הגאון רבי שמשון רפאל הירש מפרנקפורט דמיין, רבה ומאורה של יהדות אשכנז.

ב. הגאון רבי מאיר לייבוש מלבי"ם, רבה של העיר קעניגסבערג.

ג. הגאון רבי עובדי' אברהם יוס"פ ס"ט, ריש מתיבתא דמדינת בבל בעיר בגדאד [=הוא הגאון רבי עבדאללה סומך מבגדאד, רבו של הגאון הנודע 'בן איש חי'].

ד. הגאון רבי שלמה בכור חוצין מבגדאד.

ה. ואחרון אחרון, הגאון המפורסם רבי חיים חזקיהו מדיני אבד"ק קראסובאזאר, בעל המחבר הספרים המפורסמים 'שדי חמד', אשר עלה בהסכמה בתאריך 'כה תברכו ניסן תרמ"ח' בהסכמה ארוכה ומחורזת עם אקרוסטיכון של שם המחבר, ובה מהלל ומשבח את הגאון המחבר וספרו, ונותן מהודו עליו.

המשך מפעל 'סדרי טהרות' ואובדנו בשואה

רבנו המשיך בכתיבת חיבורו הגדול על סדר טהרות, ועסק בו גם במשך השנים הבאות, ויודעים אנו מפי כתבו שגמר לערוך את כל חיבורו על מסכת אהלות, וכן עוד מסבתות, אולם את ספרו האחרון לא זכה להוציא בעצמו. סביר להניח, כי הטרדות ועוגמת הנפש המרובה שנגרמה לו בגין קטרוגי רבני ווילנא עשו את שלהם, והניאו את רבנו מלהמשיך ולהדפיס את ספרו כמתוכנן. בינתיים, בשנת תרל"ח ביום תבר מגל נסתלק לבית עולמו אביו הגה"ק רבי יעקב מאיזביצא בעל "בית יעקב" זצ"ל, ואדרת ההנהגה נפלה על רבנו, כשבכך נעשה רבנו מטופל בהנהגת העדה ובענייני העיר, זאת

לצד הרבצת התורה לתלמידים, כתיבת תשובות בהלכה ועריכת שאר חיבוריו בנגלה ובנסתר, וממילא נעצרה התקדמותו בנושא ספרו הגדול והמונומנטלי "סדרי טהרות" שיכול היה להאיר את עיני עולם התורה, אך לדאבון לב בנסיבות הזמן נותר בכתובים.

לאחר מכן החל רבנו להתמסר ולהתעסק בנושא מצוות התכלת בציצית, מצווה יקרה שמסר נפשו עליה בשנות חייו האחרונות, כאשר לאחר מסעות למדינת הים וטרחות רבות במציאת החילזון בחופי מדינת איטליה, מצא את היצור הימי שלפי דעת תורתו צבעו הימנו את התכלת בציצית ובגדי כהונה, עובר לכך חיבר והוציא לאור חיבוריו המקיפים בנושא התכלת והפולמוס עליה, ויגע בכל מאמצי כוחו על מלאכת הצביעה, עקב כל זאת החלה מערכה גדולה על הנהגת מצווה יקרה זו, כאשר לאחר שנתיים ימים נפטר רבנו לבית עולמו בדמי ימיו בהיותו אך כבן נ"ב שנים, ביום ד' בטבת תרנ"א.

כאמור, סדרי טהרות על מסכת אוהלות יצא לאור אך בשנת תרס"ג, בידי בנו וממלא מקומו האדמו"ר רבי מרדכי יוסף אלעזר מראדזין, ובשנים האחרונות לפני השואה טרח ויגע נכדו של רבנו וממשיך השושלת, האדמו"ר הגה"ק רבי שמואל שלמה זצ"ל הי"ד, על הדפסת מסכת 'נגעים', אולם לא הספיק לברר על המוגמר עד שנטרפה לו השעה ר"ל ופרצה המלחמה הגדולה, ובמהלכה אבדו הכתבים. וחבל על דאבדין.

ס י כ ו ם

הספר 'סדרי טהרות' זכה כבר למן ראשית דרכו בהסכמות נלהבות מאת גדולי התורה המפורסמים מכל הארצות, היושבים ראשונה בממלכת התורה, אשר העלו על נס את החיבור הענק ואת מחברו הדגול, אב בחכמה ורך בשנים, רבנו הגאון הכביר מורנו רבי גרשון חנוך העניך זצ"ל. דברי שבח מופלגים נקשרו לספר, שמהווה תופעה נדירה וחיידוש פורץ דרך בלימוד סדר טהרות, ובעולם הספר התורני בכלל. ספר גדול שיצר תקדים היסטורי ומיוחד בעולם התורה.

אמנם במשך התקופה הראשונה יצא ערעור כנגד תבנית הספר ומגמתו, והופיעו כתבי פולמוס שונים מאי אלה מחכמי ליטא, כפי שנוכחנו לעיל, אולם רבנו ביכר לשתוק ולא השיב לחורפיו דבר. מאידך, אחרים שוחרי תורה ולומדיה שכאבו את כאב המחבר וספרו, התערבו למענו בכתב ובעל פה, והפריכו את הטענות השונות, ואף גאוני הדור חזרו והסכימו בפה מלא ובכתב לספר, ולאחר זמן הסערה שקטה מעצמה והספר נתקבל בחיבה והערכה בכל שדרות עולם התורה.

הספר 'סדרי טהרות' זכה מני אז ולתמיד למעמד מיוחד בעולם התורה בכלל, ובקרב לומדי סדר טהרות בפרט, כאשר כיום אין לך מי שעוסק ב'סדר טהרות' שאינו נזקק לספר הגדול והנכבד אשר לא מש מעל שולחן הלומדים, הנהנים בשופי מן הסדרנות המדהימה שבו, מבקיאותו האדירה וביחידושו המפליאים של המחבר, והדברים אינם צריכים לפנים. תורה זו שניתנה 'בקולי קולות' נתקיים בה לבסוף כמאמר חז"ל על

הפסוק "את והב בסופה"⁹³, ובמשך הדורות שעברו מני הוצאתו לאור עולם הספר 'סדרי טהרות' אינו יורד מעל שולחן מלכים, מאן מלכי רבנן ותלמידיהון, בתור ספר יסוד ללימוד מסכתות 'כלים ואוהלות' ובנושאים הקשים והמורכבים הנידונים בסדר טהרות שבששה סדרי משנה.

נספח א

מדוע יצאו רבני ווילנא בחריפות כה רבה כנגד הספר 'סדרי טהרות'?

[נושא 'הגהות הגר"א' בספר]

רבים המעיינים בכתבי האיטור כנגד 'סדרי טהרות', תמהים ומתקשים להבין:

על שום מה יצא חרי האף הגדול הזה? הרי אף אם נניח, שלפי ראות עיניהם סברו דייני ווילנא בזמנו כי צורת הופעת הספר 'סדרי טהרות' שנדפסה במתכונת 'גמרא' כביכול אינה כדת של תורה, ומן הראוי למנוע מכך ואף להתריע כנגדו (=וגם בזאת יש צדדים לכאן ולכאן, כפי שראינו לעיל) – אך מה פשר לשונות החריפים שננקטו בעניין? הן כל המתבונן בכתבי האיטור ובפרט במאוחרים שבהם, נוכח בחריפות הלשונית, כשבהם בין היתר אף יוחסו למחבר הספר 'סדרי טהרות' כוונות זדון ורצון להתגדר בחיבורו כביכול, וכן נטענו כנגדו טענות זוטות בגין לשונות בספר, או כנגד המקומות שנבחרו להבאת הסוגיות השונות. וכאן התמיהה עולה: מה ראו על ככה ומה הגיע אליהם, ובשל מה יצא חרי האף וקצף הגדול כל כך? כמו כן, מדוע לא הסתפקו לצורך זה בפרסום אחד?? ובפרט לאור ההסכמות החשובות שנתקבלו לספר מאת גאוני הדור.

התמיהות מתעצמות לכאורה, לנוכח העובדות דלהלן.

ראשית, משאנו נוטלים לידינו ספר שהופיע באותה תקופה ממש, תחת הכותר 'מסכת אבות בבלי וירושלמי' מן המחבר והמלקט רבי נח חיים לויין מקוברין⁹⁴, נגלה שלפנינו חיבור הדומה מאוד בצורת עריכתו לספר 'סדרי טהרות'. מדובר בליקוט מקיף שנערך מתוך מאמרי חז"ל שבתלמוד בבלי וירושלמי, ומסודר לפי סדר משניות 'מסכת אבות' כאשר הפנים מופיע באותיות מרובעות בתור 'משנה' שעליה 'גמרא', ואלו מסביב יחנו שני פירושים שנדפסים באותיות רש"י, מימין שהוא פירוש המזכיר במהותו רש"י, ומשמאל פירוש המורכב מקטעים הדומים במהותם לתוספות'. הספר מעוטר בהסכמות רבות ונלהבות מאת גדולי וצדיקי הדור. והנה, באחת ממדהדורותיו המאוחרות, מתנוססת בין היתר הסכמה נלהבת מאת הגאון רבי בצלאל הכהן מווילנא! לא פחות. הדבר מתמיה שבעתיים, לנוכח המתקפה 'שזכה' לה הספר 'סדרי

⁹³ קידושין ל, ב: "לא יבושו כי ידברו את אויבים בשער" (תהלים קכז, ה) מאי 'את אויבים בשער'? אמר רבי חייא בר אבא, אפילו האב ובנו, הרב ותלמידו, שעוסקים בתורה בשער אחד, נעשים אויבים זה את זה. ואינם זדים משם עד שנעשים אוהבים זה את זה שנאמר (במדבר כא, יד) "את נהב בְּסוּפָה", אל תקרי 'בְּסוּפָה' אלא 'בְּסוּפָה'.

⁹⁴ יצא לאור במהדורתו הראשונה בשם 'מסכת אבות עם תולדותיהם' (ווילנא תרכ"ז); ובשם 'מסכת אבות עם תלמוד בבלי וירושלמי' (וורשה, תרכ"ח); ולפרק שישי 'קנין תורה' בקונטרס נפרד בשם 'ברייית דקנין תורה' (וורשה תרל"ד); ולבסוף בשם 'מסכת אבות עם בבלי וירושלמי' בתור הוצאה שנייה ומתוקנת, וורשה תרל"ט. מהדורה זו צולמה כמה וכמה פעמים. (על המחבר, הרב ר נח חיים לויין מקוברין, כתבנו במאמרנו ב'שורון' מו, עמ' תתלג, הערה 71.

משה קבל פרק ראשון אבות א

משה קבל כו' . אלה ההיקס והמשפטים והתורות החקים אלו המדרשות והמשפטים אלו הדינים וההורות מלמד ששני תורות נתנו להם לישראל אחד בכהב וחד בעל פה כו' אשר נתן ה' ביט ובין בני ישראל וכה משפ ליעשות שלוח בין ישראל לאביהם שבשמים . בחר סיני

משה קבל הורה מסיני . אמר אני לוי שמסכת זו אינה מיוסדת על פי מזה ממלות התורה כאלו משכחות שבמשה אלא כולה מוסרים ומדות . וחכמי עובדי כוכבים ג"כ סברו ספרים כמו שגדו מלכס דרדכי המוסר כינר יתנהג האדם עם חברו . לשיך החמיל ההנא במסכת זו . משה קבל הורה מסיני

לומר לך שהמדות והמוסרים שבזו המשכה לא נדו אוחס חכמי המשנה מלכס אלא חף אלו נלמדו בסיו : מסיני . ממי שנגלה בסיו . לוקנים . שהאריכו ימים אחר יחשט ואלהם הזקנים לזקנים אחרים עד שהגיעו לחמלתם של נביאים שכן עליו הכתן ושמואל הרמתי : לאנשי כנסת הגדולה . ק"ב זקני' היו זרובבל שריה רעליה מנדכי בלשן שהיו צימי עורא כשעלו מן הגולה בבית שני . ומכללם חני זכריה ומלאכי ונחמיה בן חנליה והכריהם ויקראו כנסת הגדולה כו' כדמפורס בשנים : הם אמרו שלשה דברי' הרבה דברי' אמרו . אלא ג' דברי' אללו אמרו שיש בהם קיום התורה : היו מתונים ברין . שיש בא דין למיך פשע ושחיס וגו' לא האמר דין זה ככר נא לפני ושתייה ושלשתי נו אלא היו מהומים כלומר ממתינין קודם שהפסקו הדין : והעמידו תלמידים הרבה . לאסוקי מרבין גמליאל דאמר כל תלמיד שאין סוכו ככרו אל יכנס לבית המדר' קמ"ל שחלמדין חורה לכל אדם וא"ס לבדוק אחריו . ובלבד שלא יהיה ידוע מענינו שמעשיו מקולקלי' וסאני שומעיה . ח"ל אשמעין שאם העמיד תלמיד' בנחרותו יעמוד תלמידים בזקנותו דכתיב . (קהלת י"ח) כנכך זרע את זרעך ולערכ אל הגת ידך : ועישו סיג לתורה . גרע שלא יכל ליעט באסור חורה כגון שניות לעריו' ושנות לשבת דכתיב . (ויקרא י"ח) ושחרס את משמרתו עשו משמרת למשמרתו : גמ' מקרא הומם שמזה לקרות בחורה : זו משנה . שיהעסקו במשנה : זו גמרא שנתה פעמי המשניות שממנו הוראה ואלה אכל המוסרים הוראה מן המשנה נקראים מבלי עולם . במסכת סוטה : דקדוקי תורה . ריבויי אהין וגמין ומי שניסין אהין ורקין : דקדוקי ספרים שדקדוקי האחרונים מלשון משנת הראשונים : עליהם ועליהם כתיב . ככל הדברים והל' למכח עליהם כל דברים ומלוחין ניבויין דריש ומרבה לכל בני דקשהי' : כבר היה לעילמים מהל סיני דקדוק זה חסרות והרות : סק"ו זה ובע"ש וו וסאמר לו רבו ביניה שיה לא גמר מרנו : שביזה ד"ה כלה : ואחות לוסין תמנע . אפי' במקראות כלה חס ביזה ולאמר מה לנו ולדברים כאלה : כי שבעתים יוקם קין וגו' אל ואמר מה היה לו לכתוב בחורה ק"ו כזה : שיש לה ב' גבין ולכך נקראת שסועה חלומה : וכי משה רבינו קניני היה יד מותם נקניעין : או בליספרי מורה בקשת לחיות וקורין אהו ברישדו"ר ומנין היה בקי בחיות הללו שאין אדם בקי בהם : רובה בכתב וזו התורה מליה במדרש הקצוב ללמדה ככלל ופרט וגו"ס ואלו מדות שהתורה נדרשת בהם : ומיעוטה ע"פ שאין רמז תלמוד לה

קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע ויהושע לוקנים וזקנים לנביאים ונביאים מסרה לאנשי כנסת הגדולה : הם אמרו שלשה דברים הוו מתונים ברין והעמידו תלמידים הרבה ועשו סיג לתורה : גרסי' (נכרות) אמר רבי לוי בר חפא אמר ר"ל מד' (שמו' נד) ואתנה לך את לוחות האבן והתורה והמצוה אשר כתבתי להורותם . לוחות האבן אלו עשרת הדברות . והתורה זו מקרא . והמצוה

זו משנה . אשר כתבתי אלו נביאים וכתובים : להורותם וזמרא מלמד שכולם נתנו למשה ח' בסיני : (מגילה יט) א"ר הויה בר אבא א"ר יוחנן מ"ד (דברים ט) ועליהם ככל הדברים מלמד שהראה הקב"ה למשה בסיני דקדוקי תורה ודקדוקי ספרים ומה שסופרים עתידו לחדש וכאי ניהו מקרא כגילה : (יחזקאל פ"א ס"ב) ריב"ל אמר (דני' י"ט) עליהם ועליהם כל ככל דברים הדברים מקרא משנה תלמוד ואגדה אפי' מה שחלפיד התיק עתיד לתורו לפני רבו כבר נאמר למשה מסיני מ"ס (קהלת ח) יש דבל שיאמר ראוי זה חרש הוא וגו' משיבו דחבירו ואומר לו כבר הי לעולמי' : (מגילתין ט) תגיא כי דבר הי בזה (מגילת' ט) זה האומר אין תורה מן השמים נ) ואפי' אמר כל התורה בילה מן השמים תיך מפסוק זה שלא אמרו הקב"ה אלא משה כפי עצמו זה הוא כי דבר הי בזה ואפי' אמר כל התורה כולה מן השמים תיך מדקדוק זה מקי זה מנישן זו זהו כי דבר הי בזה : (יר' משהדין פ' י"א ס"א) כי דבר הי בזה אין לי אלא בזמן שביזה דית מנין אפילו כפר במקרא אי בתרגום אי בקי' אי תיל ואת מצותו הפר במקרא אי (בראשית ל) וארות לוסין תמנע . בתרגום אי (שם לו) ויקרא לו לבן יגר שהרותא . בקי'ו אחר (שם ד) כי שבעתים יוקם קין וגו' : (תולין ט) אמר רב חנן בר רב (ויקרא יט) השמיעה בריה בפני עצמה היא שיש לה ב' גבין ושני שדראות וכי משה רבינו קניני היה או בליספרי היה מכאן תשובה לאומרים אין תורה מן השמים : (גיטין ט) אר"א תורה רובה בכתב ומיעוטה על פה שנאמר (הושע ח') אכתוב לו רובי תורתו כמו זר נתשבו ורי יוחנן

אמר עין משפט ח' כל המצות שיהיו לו למשה ככתיב בפרשתו ניהו שאלמד ואלהה לך את לוחות האבן והתורה והמצוה . חורה זו חורה שכתב . וכמזהו זו פירושה . ולגו לעשות התורה על פי המלה ומזהו כי הנהגות התורה שבעל פה חורה

עמוד מתוך הספר 'מסכת אבות בבלי וירושלמי' (וורשה תרכ"ח)

טהרות מאותו שר המסכים, בעוון שמופרת על ידו 'קדושת התורה שבעל פה' ועוד כהנה, ולא נחסך שבט החובלים מאת המחבר וספרו, אשר רק אפס קצהו הובא כאן.

לשון ההסכמה כדלקמן:

"גם אנוכי קבלתי היום מאת כבוד המחבר נ"י ספרו היקר על מסכת "אבות", עם תולדותיה כיוצא בה, אשר אסף בחוכמתו מתוך ים התלמוד בבלי וירושלמי וכל מדרשי רבותינו ז"ל כל המאמרים השייכים לכל משנה ממסכת הנ"ל שהם נכללים בקוצר בדברי המשניות במסכת זו, דליכא מידי דלא רמיזי במתניתין, ואמנם יען כי אמרו אין למדים מפי משנה וכו' והעוסקים בגמרא אין לך מידה טובה וכו', על כן עלינו להחזיק טובה בזה לכבוד הרב המחבר כי כל מעשיו בזה נוח לשמים ונוח לעולם, ומלאכה גדולה עשה בזה ויש להחזיק בידו ולקבל ספרו להוציא חיים לעולם וחיים הם למוצאייהם.

הבעה"ח יום ה' י"ד כסלו "באור טוב על מסכת אבות" לפ"ק (=תרל"ה)

נאום בצלאל ב"ר משה נ"י הכהן מווילנא

לא נכחד מעמנו כי ניתן למצוא הבדלים מסוימים בין שני החיבורים, וביניהם שבחיבור שלפנינו תיבת 'גמרא' מופיעה בצורת 'גרסינן' ולא 'גמרא', וכן שמראי המקומות שעל הדף מצויים בפנים בסוגריים ולא בשולי הדף כדוגמת 'מסורת הש"ס'; וכן נושא המסכת הינו אגדה ולא הלכה. אבל אין בהבדלים הללו כדי להסביר את ההתייחסות השונה מן הקצה אל הקצה, כשהבסיס הינו דומה בעיקרו ומראה הדף בתבנית 'גמרא'.

מכתב תודה וברכה מרבי בצלאל הכהן על הספר

שנית, כפי שהעירו כותבים אחדים עם צאת האיסור בעיתונות התקופה, כי מיד ביציאת החיבור לאור שלח הגאון המחבר ספר מודפס אל הגאון רבי בצלאל הכהן כתשורה, והגאון בעצמו נענה חזרה בתשובות חן ושיגר אל המחבר מכתב בזה הלשון:

"הן אגיש נא הלום לפני כבוד גאון תפארת ישראל, הרב הגאון הגדול המאיר עיני כל ישראל בקדושת אור תורתו ובחריפותו הג' ובקיאותו העצומה, שלשלת היוחסין למעלה בקודש הקדשים, כקש"ת המפואר מוהר"ר גרשון חנוך נ"י ב'הגאון הקדוש מו"ה יעקב נ"י אב"ד דק"ק ראדזין יצ"ו בעהמ"ח ספר הקדוש 'סדרי טהרות' על מסכת כלים, ולפני כבוד גאון קדשו נ"י אגיש נא הלום את דבר מנחתי הקטנה מנחת כהונה היא 'ראשית ביכורי' 95 הגיוני בתורת ה', ואתן לכבוד הגאון הנ"ל תודות אלף וברכה והודאה מרובה על דבר ספרו "סדרי טהרות" הנ"ל היקר אלינו מאוד אשר ברוב טובו שלח אלינו מתנה.

"ויברך נא ה' כוחו וחילו, ויאריך נא ה' ימיו ושנותיו בטוב סלה עד יבוא גואל צדקנו, ויזכהו ה' להגדיל תורה ולהאדירה בקרב כל ישראל בקדושה ובטהרה ובדעת (זה סדר טהרות) דרכיו הקדושים יכונן ה' סלה. ובשוב ה' את שבות עמו עיניו הקדושים תחזינה, ולהנאת אור תורתו הקדושה רבים ילכו סלה.

המברכו נא בברכת כהונה, בצלאל הכהן מווילנא (=עכ"ל העתק המכתב) 96

95 רמז לספרו שהוציא לאור רבי בצלאל הכהן שו"ת וחייושי 'ראשית ביכורים' (ווילנא תרכ"ט).

96 לשון המכתב נעתק מעיתון 'המגיד' מיום כ"ד אב תרל"ה בהוספה, וכן מעיתון 'עברי אנוכי' מיום 28 במאי 1875, מכתב אברהם דאנציגערקראן תחת הכותרת 'אין סניגור נעשה קטיגור', ונעתק לדבריו מל"י שתחת ידי המחבר.

השאלה היא, מה כאן אירע 'בין לבין' ומדוע הפך ושינה הגר"ב הכהן את טעמו מלפני כן, כאשר ראה את הספר לראשונה והודה בחום ליבו למחבר – וכי מה נשתנה מאז??

יתירה מזו⁹⁷:

הספר 'סדרי טהרות' יצא לאור לא יאחר מאמצע תרל"ד (=הסכמה האחרונה מאת רבי שמעון סופר מקראקא, ניתנה ביום ג' לסדר משפטים ש"ז), ואיסור רבני ווילנא נתפרסם בב' ניסן תרל"ה, שנה תמימה לאחר מכן – וכי מה לקח לרבני ווילנא כשנה שלימה כדי לגלות שהספר דומה בצורתו לתלמוד בבלי, וגודל הסכמה שבדבר?? ואלו רבי בצלאל הכהן, שקיבל כאמור את הספר כתשורה מידי מחברו, הכיצד לא הבחין מיד בצורתו הדומה לגמרא, ומן הצורך היה לו להמתין חודשים רבים מבלי להתריע על הסכמה??

יש מי שמנסה להסביר את העניין כך: 'נראים הדברים, כי בעת שהרב רבי בצלאל קיבל את הספר 'סדרי טהרות' מידי מחברו, התרשם כל כך מתוכנו ומגאוניותו של המחבר, עד שלא נתן כלל דעתו על מראהו וסידור עמודיו.. אולם לאחר שהתבשר ושבע עונג מבקיאותו וחרירותו של המחבר.. נתן עיניו גם על חיצוניותו של הספר וסידור עמודיו ועמד על כך – ואולי העיר מאן דהוא את אוזנו על זה – שהם מסודרים בתבניתם ובמתכונתם של העמודים במסכתות התלמוד הבבלי...'⁹⁸.

אלא שכל מי שראה פעם את הספר 'סדרי טהרות' ישתומם על התיאור: העימוד של הספר בצורת התלמוד הבבלי כה בולט לעין, עד כי לא יתכן שלא לשים לב אליו כבר במבט ראשון. לעימוד זה ישים לב כל מי שפותח את הספר, ולא רק מי שיתבונן בחיצוניותו, אלא אפילו אלו הרבנים שיעיינו בעיקר בתוכן הספר, אי אפשר להם לבלתי שים לב לכך. ואיך זה שהגאון רבי בצלאל לא שם לב כלל אלה בבוא ספרו של המחבר לידו, ואף שיגר אל הרב המחבר מכתב נלהב כל כך בשבח הספר⁹⁹!

נושא 'הגהות הגר"א' בספר

אולם כבר רבים שיערו וכנראה בצדק¹⁰⁰, כי עניין אחר היה עומד ברקע ומרחף מסביב לאיסור ולמלחמה שקודשה בעיר ווילנא כנגד הספר, אף יותר מאשר עצם צורת

⁹⁷ השורות דלהלן נעתקו בחלקם ממאמר הרב ב' אוברלנדר ברבעון 'אור ישראל' (מונסי) חוברת טז, עמ' קסט. הרב חיים קרלינסקי, 'הראשון לשושלת בריסק' עמ' 112.

⁹⁹ בספר 'זיכרון יעקב' (ח"ב עמ' 175) בזיכרונותיו של רבי יעקב ליפשיץ מקאוונא, מזכירו האישי של הג"ר יצחק אלחנן שהסכים לספר, הוא מספר על פולמוס 'סדרי טהרות' וכותב: "איזה מבקרים חרוצים העירו את הרה"ג גאוני רבני המו"צ דווילנא זצ"ל, כי 'הרבי מראדזין' (=המחבר) לא כהוגן עשה שכינה את ספרו בשם 'מסכת טהרות' (א"ה: לא דייק הכותב, כי הכינוי שלו הינו 'ילקוט הטהור – סדרי טהרות'), כאלו בכוח חכמי דורנו להוסיף עוד 'מסכת' על מסכתות הש"ס, לכן יצאו הרה"ג הנ"ל במ"ע 'הלבנון' בגזירת איסור על המסכת טהרות (=ע"כ). הבאנו הדברים למען ייתנו עדיהם כי אכן רבני המו"צ ובכללם רבי בצלאל הכהן, לא שמו לב מלכתחילה לדבר, ועל כך גדולה התמיהה כפנים.

¹⁰⁰ כך נכתב בזמנו בעיתון 'המגיד' מיום 288 במאי 1875 במאמר שתחת הכותרת "זאת תורת הקנאות" וז"ל:

"ובכן לא אדע לקנאה מה זו עושה, אם חמתם בוערת במ אשר המחבר טרח ויגע להעמיד הנוסחות הישנות על תילם במקומות שהגר"א ז"ל הגיה? חלילה! לא למען פגוע בכבוד הגר"א ז"ל, כי אדרבה, במקום שהמחבר מביא דברי הגר"א ז"ל גדול מאוד כבודו בעיני, יפקחו עיניהם ויראו מה שכתב ר"ת בהקדמתו לספר הישר על מגיה ספרים מדעתם, שכל אדם צריך לעמוד בדור הזה כמלאך מליץ מבלי להגיה ספרים!.. לכן לא על המחבר תלויות המו"צ דווילנא, רק על ר"ת.. " (=ע"כ). וכן כתב הר"ר שמחה שלמה יונגערלעווע ז"ל בהקדמה לספרו 'שמחה שלימה' (וורשה תרנ"ד) וז"ל "כי באמת עיקר הקנאה של הגאון רבי בצלאל זצלה"ה הייתה, יען שמצא את המחבר בספרו חולק על הגר"א זצלה"ה בעניין הגרסאות הישנות, אשר הגר"א ז"ל מחקם והגיה אותם לפי דעתו

העמודים בספר שמבוטאת בגלוי. נושא שכמעט ולא הוזכר באיסורים, או שהוזכר רק בהצנע, אף שהיו מחברים פרטיים מאותו החוג שהעלו את הטענה הזאת בריש גלי.

המדובר ביחס של הספר אל הגהות הגר"א מווילנא שבש"ס.

כידוע שהגר"א, בתור ענק התורה שבדורות האחרונים בנגלה ובנסתר, רב רבנן לדורות, הגיה רבות בגרסאות המשנה והתלמוד, ובמיוחד בברייתות של התוספתא, שלקו כנודע בגרסאות שגויות, מרוב שעמדו בקרן זוית כל הימים והלומדים לא הגו בהן תמידים כסדרם, ואף גדולי הראשונים והאחרונים נטפלו אליהן אך מעט באופן יחסי. ואכן, לאחר פטירתו של הגר"א, פורסמו כמה וכמה ספרים הכוללים ביאורים והגהות מהגר"א, רובם נרשמו מידי גדולי התלמידים שישבו למרגלות הגאון ולמדו תורה מפיו, חלקם אף העתיק מספריו ומכתבי ידו. במשך השנים, נדפסו הגהות אלו והוכנסו לתוך הספרים, ואחרים הופיעו בשולי הגיליון בספרים החדשים, באופן ש'הגהות הגר"א' הפכו להיות כחלק בלתי נפרד מן הנוסח התלמודי בעולם התורה. בפרט הדברים אמורים בסדרי 'זרעים' ו'טהרות' שבהם יד הלומדים כמעט ולא ממשמשת בהם, ושממו באי שעריה. הגהות הללו מתרצים קושיות ופותרים ספקות, ופעמים אף יש בהם לשנות את הפשט בברייתא מן הקצה אל הקצה.

בכל עולם היהדות נתקדשה תורת הגר"א, שלא קם כמותו בנגלה ובנסתר בדורות האחרונים. אולם בעולם יהדות ליטא, שהגר"א מווילנא הטביע עליה חותמו הגדול לשעה ולדורות, נתבצר מקום מיוחד לתורת הגר"א במידה כזו, עד שאפילו משא ומתן כדרכה של תורה יש שנמנעו הימנו, ככל שהדבר נגע בתורת הגאון, ובחוגים מסוימים אף כי לא בכולם, נחשב הדבר כמשהו המצוי 'מחוץ לתחום' ואסור לשומעו. למרות שגדולי הפוסקים בכל הדורות דנו תמיד בדבריהם כדרכה של תורה, זה בונה וזה סותר. במידה מופלגת זו שמרו והקפידו על מעמד הגר"א, בעולמה של יהדות ליטא¹⁰¹.

הגדולה והרחבה, והמחבר העמיד אותם על מכונם, אשר באמת אין להאשים כ"כ את המחבר בצללה"ה, כי המחבר הולך בשיטת רבנו גרשום מאור הגולה ורבנו תם בצללה"ה, שאסור למחוק את הגרסאות הישנות, והמחבר בעצמו חולק כבוד להגר"א ז"ל בזה וכתב "והגר"א ז"ל כמה תקיף חיליה, אבל אנן יתמי דיתמי אין לנו לזוז מגרסה הראשונה או מדברי הראשונים ז"ל. (=ע"כ). וכן כותב אהרן מרכוס בלשונו החריפה בספר 'החסידיות' (עמ' 246) "רבני ליטא התרעמו על הנשר הצעיר לימים, שהוכיח בשניות ללא רחם, כי כל התיקונים המרובים שהגאון מווילנא תיקן בנוסח המשניות או הברייתות, מיותרים הם, ואפשר לשוב אל הנוסח המקורי" (ע"כ). גם בספר 'פנת יקרת' עמ' 108 כתב כדברים האלה בהערה מתחת לקו, כי "הם ראו בזה פגיעה בכבוד הגר"א ע"ש.

להשלמת התמונה, אולי מן העניין לצטט כאן דברים שכתב סופר 'המליץ', איש מחוץ למחנה החסידים (והחרדים?) כעבור חמש עשרה שנה, לרגל נושא התכלת בציצית שהתעורר אז בידי רבנו לחדשה בקרב ישראל, וכך כותב הוא מנקודת מבטו אודות רבנו: "כמעט כל אחינו יושבי ארצנו שמעו בלי ספק את שמע הגה"ג... מוהר"ר גרשון חנוך נ"י מראדזין, רבי לקהילת חסידים ידועה.. בעודנו צעיר לימים, עשה לו שם כאחד הגדולים אשר בארץ בהוציאו לאור את ספרו הגדול "סדרי טהרות" או "מסכת כלים" (בהיותה נדפסת כתבנית מסכתא) עם ביאור רחב, כיד שכלו הטובה עליו. הספר הזה הטיל בזמנו רעש גדול מאוד במחננו: אחדים שפכו עליו כל חמתם על הדפיסו את ספרו כתבנית הגמרא, ואחדים קנאו לכבוד הגר"א זצ"ל המחולל בפיו במקומות רבים, אם כי מרבית האנשים שמו להם כל זאת רק למסווה על פניהם, בעוד אשר באמת קנאת ביתם אכלתם, כי צרה עינם לראות רב לחסידים או ממלא מקום רבי הצעיר לימים, בתור גבר מורם מעם היודע דרכי התלמוד כאחד הגאונים, אחרי אשר מסורת קדומה יש בידיהם כי רבני החסידים רובם ככולם לא ידעו את התלמוד אך מעט (...). אולם לאט לאט נשתק קול מריביו הרבים." (=המליץ' מתאריך 13 באוגוסט 1888, במאמר תחת הכותרת 'פתיל תכלת')

¹⁰¹ עד כמה גדלה יראת הכבוד כלפי הגהות הגר"א מפי בניו וגדולי תלמידיו, ניתן להתרשם בין היתר מהקדמת בני הגר"א לביאור על שולחן ערוך אורח חיים: "שש שנים איזן וחקר היטב תלמוד בבלי וירושלמי ותוספות, מכילתא וספרא וספרי, והאיר אפלט חשכת עבי הגרסאות ודרך חכמה שכבשה בפלפולא יתירה אשר אין יוצא ואין בא, ופתח לרווחה ואמרו הכול 'אשרי העם שככה לו...' (=ע"כ). נכדו הרי"מ מסלאנים כותב: "עוד תשוב ותראה איך הפליא עצה הגדיל תושייה בהגהות וגרסאות נפלאות נחמדות, אשר נלאו כל חכמי לב להגיד.. נפלאות

והנה, בספר החדש שראה אור עולם באותם הימים 'ילקוט הטהור' – סדרי טהרות' מאת רב וגאון מהולל ממוצא יהדות פולין החסידית, אב בחכמה ורך בשנים, מצאו לנגד עיניהם פעמים רבות שהרב המחבר כותב בפירושו דברים כנגד הגהת הגר"א, ומציין כי ניתן לפרש בסוגייה דלא כהגר"א, או שאין צורך להגיה בלשון המשנה או התוספתא, וניתן לפרשה כגרסה הקיימת¹⁰². הדברים הללו היכו בקודקודם של חלק מלומדי ליטא, בעיקר בחכמי ווילנא ותלמידיהם, בראשי הקהל ובדייניהם, שאמונים היו כל הימים על תורת הגר"א, מימיו שתו ומלחמו אכלו, והנה קם מחבר מפולין, בן לאדמו"ר, והורס בהבל פיו כביכול בניין הגדול של ענק התורה. וכדאי ביזיון וקצף¹⁰³!

אלה וכאלה נמצאו בדברי הגאון אין מספר, ובפרט בסדר טהרות הפליא לעשות, איזן וחקר ותיקן נוסחאות והגהות ופירושים אמיתיים" (שם). וידועים היטב דברי תלמידו המובהק הוא הגאון רבי חיים מוואלוז'ין הכותב בהקדמתו לספר 'ספרא דצניעותא' עם ביאורי רבו המובהק הגר"א (דפוס ווילנא והורודנא, תקפ"א) וז"ל: "...אשר העמיק לבארו (=לספר הנזכר) באר היטב ולסדרו בסידור נפלא ולהגיה אורות מאופל השיבושים... גם על כתבי הקודש שלו (=של האר"י) התבונן רבנו הרבה עליהם שיהיו עולים במקורי הדברים בזה"ק ותיקונים, והוציאם מאופל שיבושי ההעתיקות... ובייחוד גרסאותיו הנקיות, אשר המציא בזה"ק וברעיא מהימנא ובתיקונים, חסר ויתר וחילוף משורה לשורה ומדף לדף, וגם לכמה דפין. לא יאומן ולא ישוער יגיעותיו הרבות והעצמות שהיה לו... ושמעתי מפורש יוצא מפיו הק', שלא מלאו ליבו הטהור לשנות ולקבוע גרסה חדשה בנסתרות, עד אשר האיר אל עבר פניו הטהור הרבה מקמות, ולפעמים עד ק"ן מקומות יבואו שלום ינחו מנוחת אמת לאמיתה של תורה, על ידי גרסתו הטהורה מהקושיות הנפלים שם" (=ע"כ מדברי הגר"ח מוואלוז'ין, שם). כן הביא הגאון רבי ישראל משקלוב כעין זה בהקדמתו לספר 'תקלין חדתין על מסכת שקלים וז"ל "כאשר שמעתי מפי קדשו של תלמידו המובהק הגאון האמיתי מוהר"ר חיים נ"י הנ"ל, אשר קיבל מהודו ושמע מפה קודש הקדשים, כי כל שיטה או הגהה שחידש בנגלה לא קבעה עד אשר עלתה ארוכה על פי אותה הגהה או שיטה ללא פחות מט"ו עד עשרים סוגיות בכל דברי התנאים והאמוראים הנמצאים אתנו, ובנסתרות לא קבעה עד לק"ן טעמים ערוכים בכל ושמו"ם" (=ע"כ).

¹⁰² דוגמאות לכך יש למכיר, וכלשון הגאון רבי ירוחם ליינער מראדזין זללה"ה במאמרו המצוין 'הגר"א ז"ל איש הנגלה והנסתר' (=הנדפס בשעתו בקובץ 'תלפיות' שיצא לאור בניו יורק, קובץ ד[א-ב] עמ' 180, ומשם כתדפיס בסוף הספר 'תפארת החנוכי' שעל הזוה"ק להגה"ק מראדזין זללה"ה, מהדורת בני יורק תשל"ד, וחזר ונדפס לאחרונה בסדר חדש בספר 'תפארת ירוחם' לגאון מראדזין, בני יורק תשס"ה, עמ' תקעו ואילך): **"אם באתי להעתיק את כל הביאורים על דברי הגר"א הנמצאים בספר 'סדרי טהרות' עם פירושו 'מבלי הגהה', יעלה לקונטרס גדול" (=ע"כ).**

אכן למען תת דוגמאות אחדות לכך (=בהמשך יובאו עוד דוגמאות מספר בנוסח אחר), הרינו לתת איזה מראי מקומות כדלהלן: **(א)** 'סדרי טהרות' כלים דף קע"ח ע"א בפירוש הארוך ד"ה מכתש של פחמי ז"ל "הגר"א ז"ל הגיה הרבה בתוספתא זו שכן צריך להיות... ומפרש לה... יעו"ש, אכן מלבד שלא זכיתי להבין דעת הגר"א ז"ל שהגיה כל כך הרבה ולא מפרש לה פשוט כמו שפרשתי בקונטרס גם גוף הדין על פי הגהתו לא זכיתי להבין... ולפענ"ד אין צורך להגיה וכמו שפרשתי בקונטרס (ע"כ); **(ב)** שם דף צ"ט ע"א בפ"י הארוך ד"ה שלשה דברים בא"ד "ויפה הגיה הגר"א ז"ל סיום התוספתא אחר 'במשא הזב'... ונראין הדברים שזה היה גרסת הרמב"ם ז"ל ויתיישב בזה השגת הראב"ד ז"ל... אכן מה שהגיה עוד שם הגר"א ז"ל יש בצמיד פתיל מה שאין באהלים... יעו"ש אם כי הדינים אמיתיים אבל איני יודע מה הכריחו להגר"א ז"ל להגיה כל כך הרבה ומאי קשיא לן... (ע"כ); **(ג)** שם דף קי ע"ב בפירוש הארוך ד"ה עצמות הדג ועורו וז"ל "כתב הגר"א ז"ל ה"ג עצמות הדג העוף ועורו, ולא גרסין עצמות חיה שבים שכל שבים מין דג הוא כל דמות שיהיה לו... עכ"ל. הנה מה דפסיקא ליה דכל מה שבים קרוי דג לא הבינתי מנא ליה הא עד שיהיה הכרח להגיה לשון משנתנו... ועיין לשון רש"י ז"ל חולין (קכו): דמפרש עכבר שבים דג הוא שדומה לעכבר ועכבר שמו יעו"ש, משמע כסברת הגר"א ז"ל דכל שבים מין דג הוא כל דמות שיהיה לו. מיהא אין צורך להגיה, וכמו שכתבתי (=ע"כ). ויעוין בס' דמשק אליעזר להגר"א פרלמוטר, סימן לב, שהביא מה שהקשה לו תלמיד המחבר ומה שדחה דבריו בזה ע"ש, אכן מלבד שאין ראייה מתלמיד טועה וסכל, הנה לגופם של דברים רבנו ז"ל מסכים לגמרי עם הגר"א ז"ל ועוד מסייעא ליה בהא, כמו שהביא מזה במאמרו 'שפוני טמוני חול', ע"ש שמתבסס על דברי הגר"א אלו בנוגע לסימן הנאמר בחלזון 'וברייתו דומה לדג' (מנחות מד). ע"ש, אלא כתב שאין נצרך להגיה, יעו"ש מילתא בטעמא. ומה שכתב להשיב המחבר הנ"ל בספרו שם, הנה המעיין בפירוש רבנו הקצר שם (ד"ה עצמות הדג ועורו) אשר כתב בזה באורך, יבין היטב כוונת רבנו בזה. (ד) שם דף קכ"א ע"ב בפ"י הארוך ד"ה ואינו טמא, פירש הגר"א ז"ל וזה לשונו... אכן כוונת הגר"א ז"ל דהוה בית קיבול שאינו עשוי לקבלה... אבל פירושו לא ידענא, וצ"ע לדינא... ויותר נראה כמו שפירשתי בקונטרס... (ע"כ). ואידך זיל גמור.

¹⁰³ הקצף שרחש כנגד הרב המחבר בקרב חוגים אלה, מודגש בצורה חריפה בשני פרסומים שיצאו לאור מידי שני לומדים שונים מתוך חוג זה, האחד בקונטרס שנקרא 'ספר הדעת' (וורשה תרל"ז) מאת המחבר סנדר פאליר ממעזריטש, והשני בקונטרס 'בית יעקב' לרבי ברוך ב"ר יעקב ברוידא (ירושלים תרמ"ד) המוקדש בעיקרו לתגובה נגד הערותיו של בעל הסדרי טהרות כנגד הגר"א, ומשתמש כלפיו בניסוחים חריפים ביותר. מחברים אלה אף דוגמים בדרכם להשפיל את המחבר, שאותו הם מכנים בתואר 'מלקט' גרידא, ומשתמשים כלפיו בכינוי גנאי שאין

דברים הללו שנתגלה להם באותם הימים, לא ביום אחד נתגלה, אלא רק לאחר זמן וזמנים טובא, כשהלומדים שקעו בעומק הסוגיות וגרסו היטב ב'פירוש הארוך' של המחבר, שם נכחו בזאת. הדברים הללו היכו את ראשי עדת ווילנא בהלם, והעלו את חמתם. לא עזרו כאן הסכמות נלהבות מן גדולי התורה, ולא כתרי תהילה שקשרו לראש מחבר הצעיר, אף לא הלמדנות שבספר המאיר עיני הלומדים בסדר טהרות. נמנו וגמרו, שהדבר הזה אסור שיהא לו קיום, ויש להוריד את הספר מן המדף התורני.

אולם, כיצד עושים זאת? הן לא ניתן לפסול ספר, בפרט כזה שזכה בהסכמות מגדולי הדור ששבחו את המפעל ואת מעשהו, רק בגין כך שלא ניתן בו יחס כבוד מספיק לדעתם להגר"א ותורתו. הלוא זו דרכה של תורה, זה בונה וזה סותר, וכל עוד הדברים נעשים כמקובל בעולמה של הלכה, אי אפשר למחות כנגד כך. והרי אף לעומת הגר"א, יש שלא קיבלו כל דבריו בהחלט, כגון הגאון בעל 'חיי אדם' מחותנו ובן עירו הגדול של הגר"א, ועוד¹⁰⁴. נמנו וגמרו אפוא המתנגדים לספר, כי הביקורת כנגד הספר תתמקד בכך שצורתו דומה לגמרא, טענה שיש מקום להתייחס אליה, בהסבירם שבזאת מתחללת כביכול קדושת התורה שבעל פה ונעשית כשתי תורות, ונשקפת מכך סכנה לקדושת התורה חלילה, ולפיכך יש אפוא לאסור הפצת ספרים אלו בעולם. במקום כזה אין חשיבות להסכמות הרבנים והגאונים, שכן 'כל מקום שיש חילול השם, אין חולקין כבוד לרב'¹⁰⁵!

ואכן, כך נעשה. אבל יחד עם עצם ההנמקה שבאיסור, לא ניתן היה לכבוש כליל את חרון האף כנגד עצם העזת המחבר, ולכן תקפו את המחבר אישית, וניסו להמעיט בכל היכולת מערך הספר ומתועלתו. סביר להניח, כי הרבנים המו"ץ דוילנא, אף שהיו כמובן גדולי תורה מובהקים ויראי השם בתכלית, וחרדו לקדושת התורה כמבואר בדבריהם הנאמרים באמת, אך הם גם נחשפו כנראה לאווירה העוינת למחבר וספרו ששררה בקרב הנהלת הקהילה ובקרב חלק מהלומדים, בנוסף לכך הם ראו עצמם בתור ממשיכי דרכו של הגר"א, ענק התורה 'באתריה דמר' והרגישו מחויבות מיוחדת

הדעת סובלם. אגב, מיותר לציין כי קונטרסים הללו נדפסו מבלי שום 'הסכמה' כשאחד מהם, סנדר פוליר ממעזריטש, אף מגדיל לעשות בהודיענו בראש מחברתו כי "יש בידי הסכמות מהגאונים(?) לשבח ולפאר מעלת חיבורי הקטן הזה, אך מחמת הוצאת הדפוס לא הארכת בדבריהם הנעימים" (...), וד"ל. ההתנגדות מצד דייני ווילנא לענין הגהת הגר"א אינה באה בדבריהם, רק בחוברתם 'דברי מילואים' (ווילנא תרל"ז) שם יש התייחסות קצרה לנושא וניכר מלשונם שהדבר 'מוכר' להם. וז"ל: "וגם אשר דחה בכמה מקומות את דברי הגאון החסיד רבן של ישראל אדמו"ר הגר"א ז"ל מפ"ק בשתי ידיים, וכ"כ המחבר במכתבו אליי על דבר הגהותיו של הגר"א ז"ל בכמה מקומות... כי לא הבין את ד"ק של אדמו"ר הגר"א ז"ל באמת בכל מקום". אגב, מתוך הדברים כאן ובעוד נמצאו למדים, שרבנו עסק בין היתר בהתכתבות עם הגר"ב מווילנא, להצדיק ולבאר את שיטתו וטעמו, אך הדברים נפלו על אזניים אטומות, מכיוון שהסביבה בוילנא רחשה משטמה כלפי רבנו וספרו, כפי שמובא לקמן).

¹⁰⁴ וכמו שכתב הגאון בעל "חיי אדם" בספרו להשיב על הטענות שהועלו כלפיו בנידון זה, על שחלק לפעמים על הוראת הגר"א ז"ל, וכתב על כך בהקדמתו לספרו השני 'חכמת אדם' וז"ל "והנה לא נמצא בחיבור זה מדברי מחותני הגאון רשכבה"ג מ"ו אלי' חסיד (=הגר"א מווילנא), והוא לסיבת כי שמעתי דיבת רבים המתרעמים עלי שהשגתי עליו באיזה מקומות בחיבורי חיי אדם, ובלתי ספק שהאנשים המתרעמים לא ידעו דרך הפוסקים שכך דרך התוה"ק, זה בונה וזה סותר, והתלמיד חולק על הרב... ודרך זה היה נוהג אף בזמן התנאים והאמוראים, ובוודאי טפי ניחא להגר"א מה שאני מפלפל בדבריו ממה שהוא אומר 'שפיר קאמרת'.. ולכתוב דבריו אף אם לא יהיו נראים לי, זה לא אוכל, ולכן אחזתי במידת השתיקה להסיר תלונתם מעלי. והם עתידים ליתן את הדין כי מנעו נחת רוח להגר"א לפלפל בדבריו" (ע"כ). כפי שכותב הביבליוגרף רבי חיים ליברמן ברבעון 'קרית ספר' שנה ל"ז, הקדמה זו נמצאת בטפסים מועטים של המהדורה הראשונה, ובמרבית הטפסים הושמטה הערה זו. ראו מכל זה בספרו של הרב בצלאל לנדוי ז"ל 'הגאון החסיד מווילנא' (ירושלים תשל"ד), עמ' צ"ו. מאמרו של רח"ל הנ"ל מופיע במלואו גם בספרו "אהל רח"ל" חלק ראשון, עמ' 471 ואילך, תחת הכותרת 'בעל "חיי אדם" והגר"א מווילנא'.

בנידון, לכן דאגו ללבנות את העניין בשיטתיות מבלי שירד מסדר היום, והם נתנו את הטון אצל דיני ווילנא בכלל ואצל הגר"ב הכהן בפרט, אשר בצדקותו המופלגת ובתמימותו גילה חרדה אמיתית בנושא זה, והתוצאות באו לידי ביטוי בסגנון ובתוכן.

ומה אמנם הייתה דעת הרב המחבר 'סדרי טהרות' בעניין? מדוע אכן נקט בגישה זו כלפי 'הגהת הגר"א'?

נושא הגהת ספרים הקדמונים

ובכן, שאלה זו אינה קשה כלל לפיענוח למי שמודע לנושא, והינה אף רמוזה בקוצר בדברי המחבר, כפי שניזכר בהמשך. ידועה היא היטב שיטת רבותינו ז"ל מימות הגאונים, ובראשם הקדמון רבנו תם ז"ל (בהקדמה ל'ספר הישר') כפי שמובאים דבריו בכמה וכמה ספרים, כי אין להתיר להגיה בספרים הקדמונים, כגון גמרא ברייתות ותוספתות (=מלבד אולי בטעות מוכחת ופשוטה), אלא יש לקיים הגרסאות הישנות כמידת האפשר. אי לכך, ברוב המקומות המוקשים להבנה מתאמצים ראשונים ואחרונים להסביר את הדברים וליישבם בדרך כלשהי, ובלבד שלא להגיה מחדש, ואם להגיה אז רק אות אחת ולא יותר. אף רש"י ז"ל, בבואו להגיה בכמה מקומות הריהו נוקט בלשון 'הכי גרסינן' אבל אינו מגיה בפנים הספר, וכן נהגו גדולי האחרונים כמו מהרש"ל וב"ח ועוד, שכתבו הגהתם רק בשולי הגיליון, אבל בפנים הספר לא.

והיות שנושא זה נקשר ברוב מקומות לדברי רבנו תם ז"ל, שהביאו משמו אזהרה שלא לגעת בגרסאות הספרים (אף שבעצם כבר קדמוהו בזה גאוני בבל), נצטט בזאת אפוא מלשון רבנו תם ז"ל המובא בהקדמת ספרו 'ספר הישר' – וכך לשונו בענייננו:

"ספר הישר' קראתי בשם את הספר, יען כי פקודי כל יישרתי בו, שמועות הראשונות וגרסות הספרים אשר מעולם. כי ראיתים שותים מים הרעים לקראת מגיחי ספרים.. ואף על גב דלט (=קילל) רבנו גרשום מאור הגולה כל מאן דמשבש תלמוד, הכי והכי תהוי, לא נמנעו מלשבש, ולא די להם בגרסות הנראים בפירוש לשבש, כי אם בדברי התנאים והאמוראים עצמן, וזה לא יתכן כן לכל יראי השם. כי גם רבנו שלמה אם הגיה גרסה בפירושו הגיה, אבל בספרו לא הגיה. כי אם שותי מימיו הגיהו על פי פירושו, אשר לא מלאו ליבו לעשות כן בחייו.. והדין נותן, אם לא ידע אדם הלכה יכתוב פתרונו לפי ראות עיניו אם ירצה, אך בספרים אל ימחק, שדברי תורה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר, ואם דבר ריק הוא ממנו הוא.. ועתה אודיעך בשתיים ושלשה מקומות בגרסאותיי, שהגיה רבנו שלמה בפירושו, ואין יכול לעמוד כי אם בגרסה הראשונה. ואם חס ושלום נשתבשו הספרים והגיהום, לא ידענו עוד אמיתת הדברים.

"ושרא ליה מריה לרבנו שמואל (=רשב"ם), כי על אחת שהגיה רבנו שלמה, הגיה הוא עשרים, ולא עוד אלא שמחק הספרים. וידעתי כי מגודל ליבו ועומק פלפולו עשה זאת, וראיתו במקומות מספרים ישנים, ואינה ראייה כי גם ספרים ישנים אכתוב לך בזה הספר אשר חסרו מאשר לפנינו.. ויהיו דבריי אלה קרובים

לכל יראי השם, לבלתי ישבשו הספרים למחקם, ולא לעשות לאו הן והן לאו. וכל שכן שמתוך סברת האדם לא יסתור שמועתו וסברת התלמוד..

"ועוד אני מודיע לרבים ומשמיע, שלא להגיה הספרים מתוך התוספתא ומתוך הברייתות, כי אפילו מאותן הנזכרים בתלמוד אנו צריכים לתרץ ברייתא לא שמיע ליה.. וגם תמצא ברייתות קטועות בתלמוד, ומפרשי בהו אמוראי פירשי טובא וראש הברייתות לא ידעו, ותמצאנה שם שלימה. ועוד תמצא משניות דטהרות וזרעים, כשמביאין אותם בתלמוד מחסרים ומקצרים אותה.. ובספר זה אפרשם בעזרת המעיר לי אוזן..

(=עכ"ל ר"ת בהקדמה לספר הישר')

הרי לפנינו, שדעת הקדמונים והראשונים ז"ל לא הייתה נוחה מהגהת ספרים, ואדרבה השתדלו תמיד ליישב את הגרסאות ככל מה שאפשר, אם הסתייע בידם הדבר.

וכן פסק רבנו הרמ"א בשולחן ערוך¹⁰⁶ וז"ל "אין להגיה שום ספר על פי הסברא, כי אם בראיה ברורה שיש בו טעות" עכ"ל, ובברכי יוסף לחיד"א (שם) הביא כי הראב"ד לייט עלה 'עד שידו מגה"ת תיקצץ', והרמב"ן כתב שראוי לנדונו על זה¹⁰⁷ ע"ש.

רבנו אין דרכו בהגהת ספרים הקדמונים

ובאמת רבנו אחזו צדיק דרכו בשבילם של הקדמונים ז"ל שלא להגיה הספרים, ולכן הרגיש הכרח להדפיס את לשונות התוספתא כפי נוסח הקיים, ולפיכך הינו מתאמץ

¹⁰⁶ יורה דעה, סימן רע"ט, סעיף א.

¹⁰⁷ ומן התימה בזה שהגר"א ז"ל בעצמו מביא בביאורו לשו"ע שם לדברי רמב"ן אלו, משמע דסבירא ליה הכי, אף שבעצמו היורה להגיה בספרים כידוע. אכן ראו בהגהות ברכי יוסף, שם, שהביא דברי מהריק"ש שכתב, שאם הודיע בתחילת הספר שהגיה מסברתו, מותר ע"ש. ובאמת הגר"א לא הדפיס מהגהותיו כלל, רק תלמידיו הדפיסו על שמו, גם מובא בכמה ספרים שהגר"א כתב הגהותיו רק לעצמו ולביאור הפשט, ואכמ"ל בזה. ובאמת כבר עמד על עניין זה תלמיד הגאון רבי ישראל משקלוב בהקדמתו לספרו 'פאת השולחן' כשמרבה לדבר על הגהות הגר"א הוא כותב בזה הלשון "הנה ראיתי חובה עלי לבאר בענין הגהותיו וגרסותיו החדשים, שהייתי תמה בראותי לר"ת בהקדמתו לספר הישר שהרבה להשיב על אחיו רשב"ם ז"ל שהרבה להגיה בגרסות החדשות בגמרא וכו' ע"ש (=כמובא בפנים) ולזרוק מרה במגיהי הספרים ע"ש. וכי תימא לא נתגלה ספר הישר בימי הגאון ז"ל (=ספר השר נדפס לראשונה בוויין בשנת תקע"א, והגר"א נפטר בשנת תקנ"ח), הלוא בהגהות מרדכי היה רבנו בקי בעל פה. אנא דאמרי וכך נראה לפענ"ד, כי וודאי ידע כל זה רבנו הגדול, שהרי בביאורו על שו"ע יו"ד סימן רע"ט סק"ב כתב 'ואין להגיה..'. הרי דיידע ליה רבנו, ואם כן למה הגיה בירושלמי ותוספתא הרבה מאוד. אלא כך נראה לי, כי כל דברי ר"ת ורגמ"ה והרמב"ן על הגהות תלמוד בבלי דווקא, מיום שנחתם ש"ס בבלי שמשו בו רבנן סבוראי וגאוני קמאי ובתראי, סלסלוהו והדרוהו ומסרו פה אל פה מרב לתלמידו, מפני דאנן פסקין כבבלי נגד הירושלמי דבתראה הוא טובא, שנחתם על ידי רבינא ורב אשי ולאורו נלך.. והיטב דקדקו בו.. ולכן החמירו להגיהו ולתקנו. אבל בש"ס ירושלמי דקדים מאה שנים, ותוספתות דקדמי טובא, מפני שאין מורים מן הירושלמי והתוספתות לא דקדקו בו וגמרו ביה כל כך ולא השתמשו בו רבנן קמאי כל כך לבררו וללבנו, ועלו בו קמשונים ושיבושים רבים" (עכ"ל לענייננו, ויעוין שם עוד טעם בזה). אבל באמת הגר"א הגיה גם בבבלי כידוע. ושמה יש מקומות שדברי רבנו הגר"א ז"ל נכתבו רק כהצעה לפירושו בסוגייה ולא כהכרח גמור. ואכמ"ל עוד בזה.

כאן גם המקום לציין לדברי מרן בעל חתם סופר זצ"ל, הכותב גם כן בנימת ביקורת מתונה כנגד הגהות הגר"א, למשל בתשובה (או"ח סימן ק"א) שכתב בזה הלשון "ועיינתי במסכת סופרים שלפנינו, ואינו כמ"ש הגאון מו"ה אליה זצ"ל, אלא הוא הגיה כרצונו כדרכו ז"ל" (=ע"כ). וראו כעת במה שכתב בנושא 'הגהות הגר"א' בכלל ובדעת חתם סופר בעניין הפרט, הפרופ' ר' יעקב שמואל שפיגל בספרו 'עמודים בתולדות הספר העברי, הגהות ומגיהים', מעמ' 461 עד עמ' 469, ובפרט בעמ' 463, ושם בהערה 164. המחבר האמור דן בהרחבה ומנתח את העניין מכל צדדיו, כשהוא מאריך בין השאר בדרכו של רבנו ז"ל וגישתו בספרו 'סדרי טהרות', וכן מדרכו של הגה"ק האדמו"ר רבי אייזיק מקומרנא בספרו 'פני זקן' על מסכת שקלים ובפירושו 'עצי עדן' על המשניות, שמשיג גם כן לפעמים על הגהות הגר"א, אף שהוא בעצמו בהקדמה ועוד מפליג מאוד בשבחו. ואכמ"ל.

הרבה למצוא פירוש כפי הנוסחה הישנה, ומוצא בסייעתא דשמיא פעמים הרבה פירוש מחודש המשאיר את הנוסח על כנו, או שמגיה רק לעתים רחוקות, וגם זה בתיבה אחת או בשתיים ולא יותר, כפי שהוא כותב למשל במקום אחד¹⁰⁸ בזה הלשון:

"וראיתי להגר"א שהגיה הרבה בברייתא זו, ומפרש לה על פי הגהתו, ומלבד שאין דעתי נוחה מזה לשבש גרסת ספרים ישנים, ובפרט שהגיה כן בר"ש ז"ל, ואם נבוא להגיה כל כך הרבה, ח"ו אתה נותן תורת כל אחד בידו, אלא דבלאו הכי פירושו אינו מובן לי.. והיה אפשר לדחוק בפירושו.. אבל.. ועל כן לפי קוצר דעתי נראה טפי מרווח מה שפרשתי בקונטרס ובלי שום הגהה כלל".

(=ע"כ)

ובמקום אחר כותב רבנו ז"ל בספרו¹⁰⁹:

"והגר"א ז"ל הגיה ומחק בבא זו, ובעניותין לא זכינו להבין למה, אי משום שבפירוש הר"ש במשנתנו הועתק ברייתא זו בחסרון זו הבבא, טפי הוי ליה להגיה בר"ש ז"ל ולמתלי שבשגגת המעתיק נשמטה בבא זו, שזה טעות המורגל, מלהגיה בתוספתא דנצטרך למתלי שבשגגת המעתיק הוסיף מדיליה, וזה טעות שאינו מורגל. ואי משום דבבא זו לא הוי מתפרש ליה, בעניותין מיתפרש לן שפיר כמו שפירשנו בקונטרס, וכפי פירושו עולה הך בבא ובבא דסיפא דתוספתא ממש כסוגיית הירושלמי דמייתין ליה בגמ'...¹¹⁰ (=ע"כ)

למעשה, רבנו בתוך דבריו מתייחס לפעמים לחומר הנושא, לאפשרות שהשגגה לא יצאה מתחת יד רבנו הגר"א, אלא תלמיד ששמע ורשם הדברים מפי הגר"א ז"ל שמע וטעה, אי לכן מתאמץ רבנו להבין מה יכול היה לעמוד מאחורי טעות התלמיד, כפי שמצאנו מגמה דומה לפעמים בקרב גאוני תורה אחרים מחוגי עולם התורה בליטא¹¹¹.

¹⁰⁸ סדרי טהרות, מסכת כלים, דף צ"א סוף ע"ב, בפירוש הארוך סוף ד"ה תנור.

¹⁰⁹ 'סדרי טהרות' על מסכת אוהלות, דף ר"ה ע"א, ד"ה מצא ראשו.

¹¹⁰ הנה אגב דברינו בזה מצאנו להעיר על מה שנכתב בספר 'תוספתא כתב יד ווינא' שיצא לאור בס"ד בדורנו (בני ברק תשס"ט-תשע"ג) על פי כתב היד של התוספתא הנמצא בווינה, שיש בו חידושים ותיקונים, מידי המו"ל הרה"ג רבי חיים פריימן ז"ל, מגדולי הת"ח בעיר בני ברק. ושם בהקדמה הוא מביא כדלהלן "גם בספר 'סדרי טהרות' הביא הרבה מהגהות הגר"א לתוספתא. דרכו להביא את התוספתא כנוסח שהביאה הר"ש.. על אותה משנה שהביאה הר"ש עם הגהות הגר"א מספר 'טהרת הקודש' (=עיון לקמן בהערה). ברוב המקומות העיר על כך בגיליון, אמנם יש הרבה מקומות ששינה את נוסח התוספתא לפי דעתו, כגון בדף פ' ע"א בספרו על כלים, הביא התוספתא מב"ק דתוספתא דכלים פ"ב ה"ד 'בית התבלין... וגו'. אמנם בכ"י וינה ובדפוס ראשון הגרסה.. וכן נדפסה בדפוס וינה תרל"ב.. והר"ש לא הביא תוספתא זו. וכתב הסדרי טהרות שם בד"ה נפלו: 'עין בהגהות הגר"א על התוספתא שהגיה בזו הברייתא טובא, ואנו אין דעתנו נוחה לשבש הגרסה, ובעזה"י כבר ביארתי היטב בלי שום הגהה', עכ"ל סדרי טהרות. [=וכותב על זה הרב המו"ל] "זוה תמוה איך נהפך 'טהור' ל'טמא' בלא הגהה.. (ורומז בסוף דבריו לעוד מקומות כאלה, ששינה רבנו הנוסח כביכול, כדי להשיג בחינם על הגר"א ז"ל).

וען אינה ה' לידינו בס"ד לעסוק במסכתא דא ובדברי רבנו ז"ל בנידון, מצאנו ראינו לאחר העיון כי דברי רבנו ז"ל ברורים מללו ואין כאן שמץ השגה, וכתבנו בזאת ליישב הדברים, עד שנראה כי קושיה מעיקרא ליתא בס"ד, ונדפס לקמן בסוף המאמר (נספח ב). כתבנו כאן אלה הדברים, יען שמענו הרבה נתלים בדברי הרב המחבר הנ"ל ודעימיה, כאלו דברי רבנו ז"ל סרסו הפשט או הנוסח, למען השג על הגר"א בזה כביכול, שרא להו מאריה על מחשבתם זו. אי לזאת ראינו להביא זאת לדוגמה, כדי שלא ימהר איש בהסקת מסקנות כלשהן על הספר מלשון איזה מחבר בדורנו ואפילו מת"ח דפקיעא שמייה, ובפרט כלפי גאון הדורות כדוגמת רבנו זללה"ה, שאין לחשדו חלילה על כגון דא, רק העיקר לשאת ולתת בכל דבר כדרכה של תורה ומבלי פניות, ושערי תשובה לא ננעלו, וד"ל

¹¹¹ פעמים שהנצי"ב כותב על שמועה בשם הגאון שתלמיד טועה כתבה, ראו למשל בספרו 'העמק שאלה' בפרשת וזאת הברכה, שאיתא קס"ז, לעניין אם נתמעט עובר מטומאת נגיעים מתיבת 'איש' שבכתוב, שהביא כן מל' הגר"א באליה רבא, והוכיח שאי אפשר לומר כן שהרי מתיבת 'איש' נצרך למעט קטו פחות מ"ג שנה, ומסיק שבלא ספק

כך למשל כותב רבנו ז"ל באחד המקומות בספר¹¹²:

"ובזה אורו עיניי לבוא על עומק דעת הגר"א ז"ל בהגהותיו על ברייתא זו, דהנה.. מוחק בבא שלימה.. והשתוממתי על הגהה זו שאין בה שום טעם וסברא לומר כי הוא זה שהכריחתי להגר"א ז"ל למחוק בבא שלימה שהר"ש ז"ל העתיקה והרמב"ם פסק לה. והגם דאנן בעניותין לא זכינו לאחוזו דרכו בקודש לשבושי ספרא, אבל מי כמוהו רב גובריה מלא בכל פינות התורה וכל רז לא אניס ליה.. אבל ח"ו לומר שהגיה בלא טעם וסברה והכרח כלל, וברור בעיניי שהשומע שמע וטעה, כידוע שכמה דברים כתבו תלמידיו ז"ל מה ששמעו מפיו כשהיה חורז ושונה וטעו בשמיעתם. ונצטערתי הרבה להבין מה שמועה שמע השומע מפיו הקדוש להגיה בברייתא זו, וטעה בשמועתו.

'זכעת נראה, שהשומע שמע להגר"א ז"ל שהיה חורז ושונה.. השומע סבר דכוונת הגר"א ז"ל למחוק ולעקור לגמרי בבא דהחורש.. ולהכי תלה בוקי סריקי וכתב 'זה שאר לא גרסינן', וטעה, דבאמת לא עלה על זאת חלילה בדעת הגר"א ז"ל למחוק ולעקור לגמרי בבא שלימה מהברייתא, אלא כוונתו ז"ל הייתה לשנות גרסת סדרא דבבי בברייתא.. והגהה נכונה היא אלא שאינה נחוצה, דגם גרסה שלפנינו מתפרש הכי כמו שפרשנו". (=עכ"ל)

הרי לפנינו דוגמה אחת, כיצד רבנו מתאמץ בכל עוזו ליישב דעת הגר"א ז"ל, ולכל הפחות לנסות להבין מקור מי שטעה והבין לא נכון בדבריו ז"ל.

זהירות רבנו בכבודו של הגר"א ז"ל

אכן דבר חידוש בנושא מצאנו אצל הג"ר ירוחם ליינער זצ"ל, בן אחיו של רבנו, שהוא מוסר שמועה בעניין כפי ששמע וקיבל מפי אחד מתלמידיו המובהקים של רבנו בעל המחבר, דבר המעיד עד כמה נזהר רבנו בשמועתו בבואו לבקר את דברי הגר"א ז"ל.

כך מספר הגרי"ל במאמרו המקיף וממצה 'הגר"א ז"ל, איש הנגלה ובנסתר':

"למען דעת גודל צדקתו וענוותנותו (=של דודי מרן הגה"ק רבי גרשון חנוך העניך מראדזין זללה"ה, בספרו הגדול 'סדרי טהרות' על מסכת כלים ואוהלות; יתר המסכתות נשרפו על ידי הרוצחים הגרמנים ימ"ש) וזהירותו בחשש פגיעה בכבודו של מרן הגר"א ז"ל, אכתוב מה ששמעתי מידידי הרה"ג רבי דוד ווייצמאן ז"ל מעיר טומשוב בפולין, שהיה מעתיק את הכתבים לסדר טהרות אצל מרן דודי ז"ל.

'סיפר לי, שהעתיק את הכתבים למסכת פרה, ושם מובאת תוספתא (פרה פ"א ה"ה): "פרה שגלגלי עיניה שחורות, אם אין שם אחרת אלא היא, פסולה" (ע"כ). הדברים סתומים וחתומים. והגר"א ז"ל מגיה 'כשרה' במקום 'פסולה'. והוא

התלמיד שמע וטעה בדברי הגר"א. ובהגהות רבי רפאל גורדון זצ"ל לביאורי הגר"א (נדפס ב'ישורון' ו, עמ' רעו) כותב גם כן בהגה על מסכת אוהלות, על מ"ש בפ"ט מ"ג 'או אפשה שנקבה בשוליה נקבים גדולים' וכו'. שהתלמיד שלמד לפני הגר"א ז"ל טעה בדבריו והיה סבור שכוונתו לפרש תיבת אפשה נקבים גדולים, אבל הכוונה אחרת ע"ש. וכן כתב שם בהגה למסכת נדה פ"ה מ"ד ע"ש. ובספר אור שמח הלכות תרומות פ"ה ה"ד סד"ה וראיתי בתוספתא, כותב על דברי הגר"א בביאורי שו"ע (יו"ד סימן של"א סוף אות קב, תמוהים הם ותלמיד טועה כתבם.

¹¹² סדרי טהרות, מסכת אוהלות, דף רכ"ו ע"ב, בפירוש הארוך סוף ד"ה רבי אליעזר בן יעקב.

(האדמו"ר זצ"ל) בפירושו מקיים הגרסה שלפנינו, ומפרש לה על פי הברייתא דספרי זוטא, הובאה בילקוט שמעוני (פ' חוקת, סוף רמז תשנ"ט) וז"ל "פרה שגלגל עיניה משחיר, היו מביאים פרות אחרות ומעמידים אותה בתוכן, אם דומה גלגל עיניה לאחת מהן, הרי זו כשרה. ואם לאו פסולה" (=עכ"ל הספרי זוטא). מעתה יצאו כנוגה דברי התוספתא, שאם אין שם אחרת אלא היא, ואי אפשר לדמות לה, הרי היא פסולה.

'הרב ר' דוד ז"ל המעתיק שאל את מרן דודי ז"ל, מדוע לא הזכיר רבנו כאן שהגר"א ז"ל הגיה בתוספתא 'כשר' במקום 'פסולה'? כדרכו בכל המקומות שמביא הגהת הגר"א ז"ל וכותב "ולענ"ד יש לומר...". ענהו דודי ז"ל: 'בכל מקום שאני מביא את הגר"א ואני נוטה מפירושו ומבאר באופן אחר להעמיד הגרסה על תילה, זה הוא דרכה של תורה, ויוכל להיות שיבוא אחד ויסתור דבריי בביאורי, והגהות הגר"א יהיו מוכרחים. אבל כאן הדבר אינו בדרך ביאור ופירוש, כי אם הראיתי מדברי רז"ל העשירים במקום אחר, ואין דרך לנטות מביאור זה. אם אזכיר אפוא הגהת הגר"א ז"ל, אהיה בגדר מתכבד בקלון חברו להראות שהספרי זוטא הזה היה בהעלם עין מאת מרן הגר"א ז"ל, כמו שכתב עליו תלמידו הגאון הצדיק רבי חיים מוואלאזין בהקדמתו לשנות אליהו, שהגר"א לא הזכיר שום חכם שהשיג עליו, למען לא יתכבד בקלון החכם המושג, עכ"ל הגר"י ליינער שם.

והדברים מאירים כספירים מיקרת נפש רבנו זללה"ה, וכי דבריו ז"ל שקולים ומדודים. ובכן לסיכומם של דברים, נהרא נהרא ופשטיה, כל אחד מן הגדולים זללה"ה בדרכו אזל, דרכו של רבנו הגר"א ז"ל לחוד כידוע היטב באוהלי תורה, ודרך רבנו המחבר לחוד, מיוסד אף הוא על אדני פז כדרך הגאונים והראשונים ז"ל כאמור, ומשנה לא זוה ממקומה, מיניה ומיניה מסתייא שמעתתא דנגעים ואוהלות, להגדיל תורה ולהאדירה.

נספח ב

ביאור בהגהת רבנו זללה"ה

(בספר סדרי טהרות על מס' כלים דף פ' ע"ב¹¹³)

בספר "תוספתא טהרות" שנדפס מכתב יד ווינה מהדורת הרה"ג רבי חיים פריימן ז"ל [יצאה לאחר פטירת המהדיר בהוצאת 'מישור' תשע"א לפ"ק] מזכיר בהקדמתו (עמ' 21) את ספר רבנו 'סדרי טהרות' ואודות אזכרתו להגהות הגר"א ודרכו בספרו בתוספתא. וזה לשונו:

"גם בספר 'סדרי טהרות' הביא הרבה מהגהות הגר"א לתוספתא. דרכו להביא את התוספתא כנוסח שהביאה הר"ש, שהעתיק רוב תוספתא טהרות בתוך פירושו על המשניות בכותרת 'תניא בתוספתא' על אותה משנה שהביאה

¹¹³ ראו לעיל הערה 103. ודוק.

הר"ש, עם הגהות הגר"א מספר 'טהרת הקודש'. ברוב המקומות העיר על כך בגליון.

אמנם יש הרבה מקומות ששינה נוסח התוספתא לפי דעתו, כגון:

בדף פ' ע"א בספרו על כלים, הביא תוספתא מבבא קמא דתוספתא כלים פ"ב: "בית התבלין [של עץ העשוי מגורות מגורות] ואין לו ליזבו, נטמא אחת מהן במשקה, הוא טמא וחברו טהור" [ע"כ]. אמנם בכ"י וינה ובדפוס ראשון הגרסה: 'וחברו טמא', וכן נדפסה בדפוס וינה תרל"ב, שם נדפס לראשונה הגהות 'אור הגנוז' מכ"י וינה. וכן נדפסה במהדורה ראשונה של דפוס וילנה בשנת תר"ה בסימן (*). והר"ש לא הביא תוספתא זו.

וכתב בסדרי טהרות (שם) בד"ה ונפלו: 'עייין בהגהות הגר"א על התוספתא שהגיה בזו הברייתא טובא. ואנו אין דעתנו נוחה לשבש הגרסה, ובעזה"י כבר ביארתי היטב בלי שום הגהה, עכ"ל.

וזה תמוה, איך נהפך [=אצלו מקודם] 'טמא' ל'טהור' – בלא הגהה? [=עכ"ד]

והנה המעיין בפנים יראה שאין כאן סרך תפיסה על רבנו, ולא עיין אף מקצת צרכו. שהרי העתיק בעצמו מדברי רבנו בד"ה 'נפלו משקין על גבי הרחב שלו' שעל זאת מכוונים דברי רבנו, וזהו מתחיל מאמצע דברי התוספתא המובא בפנים. ולמה לא התחיל רבנו דיבורו בתיבות 'בית תבלין של עץ' שהן תחילת דברי התוספתא כאן? אלא שהיא הנותנת, מכיוון שכל כוונת רבנו לדברי הגר"א המגיה טובא בדברי בתוספתא לכל אורכה החל מ'נפלו משקין' וכו', לפיכך התחיל מן המקום שאפשר לפרש התוספתא בלי שום הגהה.

ונציג תחילה השינויים בלשון התוספתא, אלה מול אלה:

[נוסח הנדפס]

"נפלו משקין על גבי הרחב שלו, רבי יוסי אומר משום רבי יוחנן בן נורי, חולקין את עביו, המשמש את הטמא טמא, והמשמש את הטהור טהור.

"נפלו משקין על גבי שפתו החיצונה, נדון כאחוריים. קבעו במסמר, חיבור לטומאה ולהזאה. תקעו, חיבור לטומאה ואין חיבור להזאה. נוטל ונותן, אין חיבור לא לטומאה ולא להזאה." (ע"כ בנדפס)

[גרסת הגר"א]

"הרחב שלו, ר' יוסי אומר משום רבי יוחנן בן נורי, חולקין את עביו, המשמש את הטמא טמא, והמשמש את הטהור טהור.

"נפלו שם משקין, נדון כאחוריים. קבעו במסמר, חיבור לטומאה ולהזאה. תקעו, חיבור לטומאה ואינו חיבור להזאה. נוטל ונותן, אין חיבור לא לטומאה ולא להזאה." (ע"כ גרסת הגר"א בתוספתא)

[המלים המדגשות, הן מקומות החלוקים בין גרסת תוספתא הנדפסת, לגרסת הגר"א]

מבלי להיכנס בנפקא-מינה שבפירושי שתי הגרסאות, אם יש נפקא מינה ביניהם ומהו – הרי הרואה יראה היטב שכל ההבדל שבין רבנו ההולך ומפרש כפי נוסח התוספתא שבדפוס, לבין גרסת הגר"א ז"ל שמשנה בכמה דוכתי, הכול מתחיל מן תיבת 'נפלו', ועל כך באו דברי רבנו בד"ה 'נפלו' שאין צריך לפי פירושו להגיה בתוספתא שם כלום, שהכול מתפרש לדעתו ז"ל היטב גם מבלי שום שינוי בגרסה.

השינוי היחיד שרבנו משנה בתוספתא, הוא לעיל ברישא, קודם 'ונפלו', ובמלה אחת בלבד, ושם ההגהה הינה הכרחית כפשוטה שבמקום 'וחברו טמא' הוא מגיה 'וחברו טהור'! סך הכול הגהה של תיבה אחת במקום ההכרח, ולא של פסקה שלימה כדעת הגר"א ז"ל.

ההגהה ברישא, הינה הכרחית לכל הדעות. קודם כל מתוך לשון התוספתא עצמה בדפוס שהינה: "טמא אחת מהן במשקה, הוא טמא וחברו טמא (!), ובשרץ, כולו טמא", ע"כ. ועתה יאמר נא ישראל, הכיצד יתכן גרסה זו, והלוא אם ברישא הוא וחברו טמא, מה בין רישא לסיפא, ומה בין נטמא במשקין לנטמא בשרץ, הלוא בשניהם 'הכול טמא'! ולמה אם כן חילקו לשתי בבות? ומדוע לא כתב ברישא גם כן כבסיפא 'הכול טמא' ובמקום זאת כתב 'הוא טמא וחברו טמא'; ומה בין לשון זה ללשון 'הכול טמא' שבסיפא? וזה עוד קודם שנכנסים לקושי שבהסבר, למה ברישא שנטמא במשקין גרידא הכול טמא. הלכך בהכרח טעות הדפוס יש כאן, ותחת 'וחברו טמא' צריך לומר 'וחברו טהור', ועתה הכול אתי שפיר, הן מצד הלשון והן מצד הפירוש, ופשוט.

ובאם תחשוב כי בהגהה זו הלך רבנו אחר גרסת הגר"א ז"ל, ויקשה לך למה בסיפא נטה מגרסתו והשיג עליו? הנה נגלה כאן שאין הגר"א הראשון שהגיה שם, וכבר הייתה מוגהת כן בדברי מחבר קדמון שהוא בעל 'מרכבת המשנה' על הרמב"ם, ראו שם בדבריו על הר"מ הלכות כלים פי"ג הלכה י"ד, שמעתיק לשון התוספתא כאסמכתא לפסק הרמב"ם, וז"ל: "ולשון התוספתא ב"ק דכלים 'בית תבלין של עץ העשוי מגורות מגורות, ואין לזבז, טמא אחת מהן במשקין, הוא טמא וחברו (אינו) טמא" וכו', ע"כ [=שאר התוספתא הוא מעתיק כמו שלפנינו בדפוס]. אתה הראית לדעת שכבר בעל 'מרכבת המשנה' הרגיש בדבר זה, ולכן במקום 'וחברו טמא' הוסיף בסוגריים תיבת 'אינו' טמא. והיינו כתיקון רבנו, אלא שרבנו הגיה 'טהור' במקום 'טמא' ואלו בעל 'מרכבת המשנה' העדיף להשאיר תיבת 'טמא' ורק להוסיף תיבת 'אינו'. וכן הגיה הגאון בעל 'חסדי דוד' על התוספתא כרבנו, ולפניו טרם היו הגהות הגר"א (אבל 'חסדי דוד' נדפס קרוב לדורנו ולא היה לפני רבנו, אולם מרכבת המשנה היה לפני רבנו ומביאו כמה וכמה פעמים).

כך שכל תמיהתו של הרב המו"ל על רבנו 'איך נהפך 'טמא' לטהור בלא הגהה? כביכול רבנו שינה בתוספתא 'מדעתו' ומה לו אפוא כי ילין כנגד הגר"א כביכול ששינה אף הוא מדעתו איזה תיבות – אין הנידון דומה לראיה כלל, דהיינו שינוי תיבה אחת מוכרח ומוכח, כנגד שינוי תיבות שלימות מבלי הכרח לכאורה, ואין דמיון ביניהם כאמור. ובהיחפזו שפט את רבנו לשבט טרם עיין כל צורכו בדבריו, הן מצד ד"ה שבדברי רבנו הבולט מצד מקומו כאמור, והן מצד עצם ההשגה, ולפיכך בטלים כל דבריו בזה ודברי רבנו מאירים כספירים.

במאמר הבא (=והחותם) יבואו בעז"ה:

נושאים שנידונו בהרחבה בספר סדרי טהרות ומהם למעשה בימינו
אנקדוטות מן ההסכמות שקיבל רבנו זללה"ה על הספר
האם נתחבר אי פעם גמרא על מסכת כלים?
ספרים שחוברו בסגנון ספרו של רבנו זללה"ה מדורו ואילך